

BARNA GÁBOR

TANULMÁNYOK
A 18-20. SZÁZADI KUNSZENTMÁRTON
VALLÁSI ÉLETÉRŐL

Tanulmányok
a 18–20. századi Kunszentmárton vallási életéről

Barna Gábor

A vallási kultúrakutatás könyvei
17.

Szerkeszti: Barna Gábor

VÁROSTÖRTÉNETI ÉS NÉPRAJZI TANULMÁNYOK
4.

Alapította: Barna Gábor és Józsa László

Sorozatszerkesztő:
Barna Gábor, Hegedűs Krisztián, Pusztai Gabriella

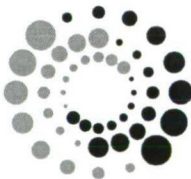

Helytörténeti Múzeum, Kunszentmárton

X 218.095

Barna Gábor

**Tanulmányok
a 18–20. századi Kunszentmárton
vallási életéről**

MTA-SZTE

VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ CSOPORT

Szeged, 2015

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001119490

A borítón
a máriaradnai kegykép másolata
a kunszentmártoni Nagytemplom Szent Ferenc oltárán
(kolostormunka a 18. század első feléből).
Barna Gábor felvétele

ISSN 1218 7003 (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár,
A vallási kultúrakutatás könyvei)

SZTE Klebelsberg Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2.

HELYBEN
OLVASHATÓ

ISSN 1218-0009 (Várostörténeti és néprajzi tanulmányok)

© Barna Gábor, 2015

Minden jog fenntartva!

ISBN 978-963-306-396-5

Nyomdai kivitelezés:
EFO Kiadó és Nyomda gondozásában
Felelős vezető: Fonyódi Ottó
www.efonyomda.hu

X 218095

TARTALOM

Előszó.....	7
Adatok a kunszentmártoni iparosság és az egyház kapcsolatához a 18–20. században	9
A kunszentmártoniak radnai búcsújárása.....	17
Vezetők és vezetettek. Társadalmi rétegek, nemek, életkori csoportok és szerepek egy laikus vallási társulatban	54
Kereszt- és harangtársulatok Kunszentmártonban.....	68
Egy 19. századi szentember – Ökrös József.....	90
Díszített oltárok. A templomdíszítés vázlatkönyve.....	107
A mesterszállási templom építésének története	116
Katolikus temetők térhasználata a 19-20. században. A kunszentmártoni temetők példáján	131
A kiskunsági Mária-szobrok eredetéről	138
A „magyaros” Szent Erzsébet	147
A szakrális környezet tárgyai Kunszentmártonban.....	161
A toronygomb titka	170
A plébánia könyvtára – kincseink	183
A tanulmányok eredeti megjelenési helyei	196

ELŐSZÓ

Az 1970-es években, olvasván Bálint Sándor Szegedről szóló könyveit, az jutott eszembe, hogy Szeged városának milyen gazdag vallási kultúrája van. És rögtön összevetettem szülővárosom, Kunszentmárton vallási életével, amit akkor – Szegedhez képest – szegényesnek és egyszerűnek találtam.

Akkori benyomásom oka a település és e témakör kutatatlansága volt. Az azóta eltelt évtizedek azonban megmutatták, hogy Kunszentmárton vallásgyakorlata a 18-20. században ugyanolyan gazdag és változatos volt, mint Szegedé vagy bármelyik más városé. Józsa László a szakrális építményekről szóló könyvében,¹ valamint a Szent Márton plébániatemplom – a helyiek nyelvén Nagytemplom – történetével,² a templomhoz fűződő vallásgyakorlatok bemutatásával számos új adatot tárt fel és tett közkinccsé. Magam is több területen végeztem eredeti forrásfeltárást, részben a néprajz sajátos módszerével, kunszentmártoni terepkutatással (interjúk, megfigyelés), részben pedig írásos történeti források³ vallási néprajzi szempontú értelmezésével és elemzésével. E kutatások gerincét a helyi vallási társadalom szerveződése (vallási társulatok, a vallási élet szervező egyéniségei: énekesek, kántorok) jelentette, de a szakrális környezet tárgyi emlékeit is vizsgáltam. Több téma kapcsán a két módszer és szemlélet kiegészítette egymást. Ezekből a különböző tanulmánykötetekben, folyóiratokban megjelent, ezért nehezen hozzáférhető írásokból válogattam össze egy kis kötetre valót. Eredeti megjelenési helyükre a kötet végén olvasható lista utal.

A céhekbe tömörült nagyszámú kunszentmártoni iparos vallási életét sokáig meghatározta a katolikus vallás. Mára már csak a szabók tartják egykori fogadott ünnepüket, testületi miséjüket. Szinte egyidős az újkori Kunszentmártonnal a Máriaradnára vezetett búcsújárás története, ami máig „nemzeti zarándoklatunknak” számít. Itt, Máriaradnán ismerkedtek meg elődeink a 19. század közepén Magyarországra is megérkező Élő Rózsafüzér Egyesülettel, hazatérve meg is alakították helyi társulatát. Ennek fennmaradt jegyzőkönyvét (1850–1940) több tanulmányban, könyvben elemeztem. Az itt közölt tanulmány a társulat férfi és női tagságát, a vezetők társadalmi helyzetét elemzi. Egyedülálló vallási társulati forma Kunszentmártonban a keresztes- és harangtársulat, amely egy-egy határrész tanyai lakosságát fogta össze a miséző helynek is számító tanyai iskola körül, s amelynek párhuzamára másutt még nem találtam. A társulati vezetők közül kétségtávol legteremkenyebb a takácsmesterséget kitanult Ökrös József volt. Később is voltak azonban a templomok (Nagytemplom, Kármel) körül szorgalmasan feladatot

¹ JÓZSA László: *Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban.* Néprajzi Tanszék, Szeged, 1999.

² JÓZSA László: „Isten hajléka az emberek között” A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom. Szent Márton Plébánia – Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged-Kunszentmárton, 2009.

³ BARNA Gábor: *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata/The Living Rosary Confraternity in Kunszentmárton.* Devotio Hungarorum 5. Szeged, 1998.; BARNA Gábor (szerk.): *Istent dicsőítő egyházi énekkönyv.* Szent Márton Plébánia – Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged-Kunszentmárton, 2009.

vállaló emberek. Közülük a templomdíszító tanítónőt, Kovács Ilonka nénit mutatja be most egy rövid írás.

Kunszentmártoniak népesítették be egykori pusztájuk, a közeli Mester-szállás területét, s teremtettek maguknak egy új község indításához szükséges vallási/egyházi struktúrát: temetőt, templomot, lelkésziséget. Ezt a folyamatot írja le egy tanulmány. A temető mindenütt a helyi társadalom tükörképe, a helyi társadalmi tagoltság leképeződése. Erről a kunszentmártoni temetők térhasználatát bemutató, konferencia előadásnak készült szöveg tanúskodik.

A 18–19–20. század vallási tárgyi kultúrája részben megsemmisült, kisebb része pedig a helyi múzeum gyűjteményébe került be. Két különleges, családunk múltjához kötődő tárgyi emléket mutatom be írásaimban: az egyetlen datált ún. kiskunsági Madonna-típusához tartozó Mária-szobrot, valamint egy 1850-es években készült Szent Erzsébet képet, ami az elnyomás évtizedében a magyar nemzeti érzést is fenntartotta, erősítette, s amely szerepelt a 2007. évi jubileumi Szent Erzsébet kiállításon is Sárospatakon. A szakrális környezet tárgyaitól szóló, konferencia előadásnak készült tanulmányom mintaadó lett: ennek példájára több székhelyi és dunántúli leírás is készült. A cikk fő tanulsága, hogy a magánlakások szakrális tárgyai, az otthon tisztelt szentek kultusza nagymértékben függ a helyi plébániatemplom felszereltségétől. A kettő között szoros összefüggés van. Külön tanulmány foglalkozik az elsősorban protestáns templomokból leírt és elemzett, a 17. század óta ismert toronygombíratok kunszentmártoni változatával, ami sajátos történelmi viszonyok között, az 1848-as márciusi forradalom utáni időkben készült. Az 1919-es kommün, a második világháború, s a papi nemtörődomség miatt jórészt megsemmisült plébániai könyvtár egykori állományáról mára már szinte csak a korabeli leltárkönyvek tanúskodnak. Ebből, valamint a megmaradt könyvekbe írt bejegyzésekből kiderül, hogy a könyveket nemcsak a lelkészek, hanem érdeklődő kunszentmártoniak is forgatták. Azaz a plébániai könyvtár tekinthető az első helybeli „kölcsonkönyvtárnak”. Rövid tartalmi elemzését olvashatjuk a kötetben.

És mindez csak egy rövid válogatás Kunszentmárton vallási kultúrájából. Nem érintjük itt most a Mezey kántorok tevékenységét vagy a még feldolgozásra váró társulati formákat (Felső temetői halotti társulat, halotti társulatok általában, Isten Szent Neve védőinek társulata) mint a leggazdagabb forrásadottságú egyesületeket, s nem foglalkozunk most az egyházi ünnepekhez vagy az emberi életfordulókhoz kötődő vallásgyakorlási formákkal sem (például kánai menyegző, az örvendetes keresztút, halottvirrasztás, sajátos kunszentmártoni temetői keresztformák, helyi kiadású vallási aprónyomtatványok). Ezekről, gazdag vallási kultúránk más területeiről majd egy újabb kötetben olvashatunk!

Az itt közölt tanulmányok jól mutatják őseink vallási buzgóságát, áldozatkészségét és megújulásra törekvését. Felelősségérzetüket egyházuk, templomuk és elődeik hagyományának fenntartásáért, hitük továbbadásáért. Ezzel embertársaikat és Isten nagyobb dicsőségét szolgálták! Volna mit tanulni tőlük!

Kunszentmárton, 2015. június 16. Szent Márton ereklyéi átvitelének ünnepén

Barna Gábor

ADATOK A KUNSZENTMÁRTONI IPAROSSÁG ÉS AZ EGYHÁZ KAPCSOLATÁHOZ A 18–20. SZÁZADBAN

Az iparosok érdekvédelmi és más fontos funkciókat is betöltő társulásai, a céhek szabályaikban részletesen rögzítették a tagoknak, ill. a céhnek, mint testületnek a vallási életben betöltött szerepét, részvételét a liturgikus cselekményekben. Így volt ez a 18. századot megelőző időkben csakúgy, mint a céhszabályzatok egységsítése utáni korszakban, s a céhek felbomlása után is.

Ennek gyökerei a távoli középkorba, a céhek megalakulásának idejére nyúlnak vissza. Az azonos mesterséget gyakorlók társulásai, a céhek, az érdekvédelem, s az *iparűzés* sokoldalú elősegítése, szabályozása mellett más funkciót is betöltöttek: pl. *közigazgatási, védelmi és vallásos* funkciókat is. Számkra most ez utóbbi funkció a fontos.

A céhek kialakulásában nagyon fontos szerepe volt a már előbb létrejött *vallásos társulatoknak*, amelyekből a céhek szervezeti formáikat és – a korszellemnek mindenkor megfelelően – vallásos feladataikat örökölték. A vallásos társulatok mellett még fontos szerep jutott az ugyancsak keresztény alapokon álló különféle *emberbaráti társulatoknak* is.¹ A céhek ilyenformán *mintegy vallásos társulatként is működtek*. Ez sokszor már a nevükben is kifejezésre jutott: pl. *fraternitas pellificum alias beatae Katherinae, vagy fraternitas sutorum alias heatae Viginis, stb.*²

A szepességi városokban pl. a céhek a középkori *Fraternitas Corporis Christi* társulattól eredtek, a kolozsvári mészárosok pedig 1422-ben „Szent Mihály tiszteletére épült szentegyházbéli isteni tisztelet emelése s nagyobb díszvégett alakult *fraternitasból*” iparos testületté alakultak.³

A 14–15. században, a magyarországi céhek megalakulásának idején legelterjedtebbek éppen az említett *Krisztus Teste Társulatok* voltak.⁴ A lőcsei alapszabály pl. kimondta, hogy a társulat kötelességei, feladatai közé tartozik:

1. Isten dicsérete és Krisztus Teste tisztelete,
2. minden csütörtökön (Krisztus emlékezve) énekes szentmise mondása,
3. tag halála esetén közös ima, virrasztás, részvétel a temetésé.

Másutt meg más, alapszabályban is rögzített vallásos célja, feladata is lehetett egy-egy társulatnak.⁵

¹ Katolikus Lexikon 1931. 306.; Wörterbuch des deutschen Aberglaubens III. Berlin, 1930–1931. 1414, 1417.

² PÁSZTOR 1940. 42.

³ Katolikus Lexikon I. 309.; SZÁDECZKY 1913. I. 172.

⁴ PÁSZTOR Lajos 1940. 42.

⁵ PÁSZTOR Lajos 1940. 23–24.

A céhek tagjaikat is kötelezték a fentiek betartására: ünnepen és vasárnapokon kötelesek voltak szentmisén megjelenni, zászlójuk alatt a körmenetben részt venni, erkölcsös élet mellett vallási kötelmeiknek is eleget tenni, a betegek segélyezéséről, ápolásáról gondoskodni, a megholtak lelki üdvéért misét szolgáltatni, s az egyház parancsán alapuló vasárnapi munkaszünetet megtartani.⁶

Összefonódva látjuk tehát a vallásos egyesületek és az emberbaráti társulatok funkcióit.

Az emlegetett 14–15. században a *Krisztus Teste Társulat* mellett egyre inkább elterjedtek a Mária-társulatok, ill. a különböző szentek tiszteletére szervezett egyesületek: Szent Anna, Szent Mihály, Szent Miklós, Szent Borbála stb. tiszteletére alapított társulatok.⁷ Az ekkor létrejövő céhek is választottak maguknak égi pártfogót, patrónust, védőszentet. A reformáció előtti időben azonban, a 16. század előtt tehát, a céhek mesterségek védőszentjei nem állandósultak. Például a szűcsök a következőket tisztelték:

Pesten	–	Sarlós Boldogasszonyt
Nagyszombatban	–	Szent Borbálát,
Eperjesen	–	Szent Katalint,
Debrecenben	–	Szent Andrást,
Segesváron	–	Szent Mihályt,

Ezeknek az ünnepét megtartották, testületileg megültek.

Ugyanígy voltak a szabók:

Eperjesen	–	Szent Zsófiát,
Sopronban	–	Szent Annát,
Budán	–	a Szentlelket,
Pesten	–	Szent Gellértet,
Kolozsváron	–	Mindenszenteket választották védőszentjüknek. ⁸

A 18–19. század iparos védőszentjei – középkori gyökereken – a barokk korszakban állandósultak. Így pl. a kunszentmártoni szabóknak a patrónusa a *Szentháromság* ünnepe (a pünkösd utáni első vasárnap) volt, az ácsok, az asztalosok, a koporsósok, egyszóval famunkások pedig Szent Józsefet tisztelik védőszentjüként. Kultusza különösen a 18. század végétől terjed, de attól kezdve rohamosan.⁹

A világi és egyházi földesurak, a király és a fejedelmek, a városi tanácsok által jóváhagyott céhszabályzatokat Mária Terézia egységesíteni kívánta, miután a 17. századtól kezdve nőtt a király szerepe a privilégiumok adományozásában.¹⁰ A királynő 1761-ben kötelezte a megyéket a régi céhprivilégium beszedésére s egységes szövegű új kiadására. Ezek az új privilégiumok már egységesen megkövetelték a katolikus ünnepek megtartását, az ünnepi misén

⁶ Katolikus Lexikon I. 309–310.; SZÁDECZKY 1913. 216–217.

⁷ PÁSZTOR 1940. 22. skk.

⁸ PÁSZTOR 1940. 44.

⁹ Ecsédy Ferenc visszaemlékezései, kézirat. Vö.: BÁLINT 1977. 270. Érdemes megjegyezni, hogy Bálint Sándor a szabók patrónusai között nem említi a Szentháromságot.

¹⁰ Néprajzi Lexikon 1977. I. 412. A lexikon azonban a céhek vallásos feladataira nem utal.

és körmeneten való részvételt. „A vallásos érzelmek a 18. századi kézművesek egész életét áthatották” – írja Eperjessy Géza,¹¹ s tegyük hozzá, hogy a liturgikus cselekményekben való aktív részvétel is természetes része, velejárója volt az iparosság, a céhek életének.

Mária Terézia rendeleteit az 1813-as céhrendelet továbbfolytatja. Ennek 29. pontja főleg a céhek vallásos életével foglalkozik. Ez többek között kimondja, hogy a *céh patrónusának* ünnepén és az úrnap körmenete: még a filiális mesterek is tartoznak részt venni, csakúgy, mint a kántormiséken.¹² A katolikus városok céhei elvárták a katolikus ünnepek megtartását a nem katolikusoktól is. De nem voltak toleránsabbak a református céhek sem.¹³

A Jászkunság a korabeli Magyarország kevésbé iparosodott vidékei közé tartozott. Az 1848 előtti Jászkunságban 63 céh volt, a Jászságban 23, a Kiskunságban 22, a Nagy-kunságban 18.¹⁴ Kunszentmárton a maga több szakmát, mesterséget egyesítő egyesült céhével a jobban iparosodott helyek közé tartozott. Egyesült céhében 17 mesterség képviselői ültek: *cothurnarius* (csizmadia), *sartor* (szabó), *textor* (szövő, takács), *pellio* (szűcs), *faber ferrarius* (kovács), *faber serarius* (lakatos), *carpentarius rectius rotarius* (kerékgyártó, bognár), *arcularius* (asztalos), *cerdo*(tímár), *sertiarius* (kötélverő), *pileator* (kalapos), *lorarius* (szíjgyártó), *ascarius* (ács) *murarius* (kőműves), *sculptor* (szobrász), *molitor* (molnár). Kunszentmárton a Nagy-kunságban a legiparosodottabb községnek számított már a 18. század elején is: Kunszentmártonban 29 kézműves élt, ugyanezen időben pedig Karcagon csak 12-t említenek, s mutatnak ki az 1728. évi összeírások.¹⁵

Ökrös József kéziratos feljegyzése a múlt század végéről 28 mestert említ, akik 1765-ben „Czehbeli Privilegiumot” váltottak: csizmadia, szabó, szűcs, takács, kovács és lakatos mester volt köztük. Ezekhez csatlakozott még 24 vidéki mester is. Számuk szaporodtával a kunszentmártoni iparosok 1803-ban *elvallakoztak*. Ekkor a takácsok váltak ki. 1818-ban pedig hat részre oszlottak:

1. csizmadia, tímár,
2. kovács, bognár,
3. asztalos, lakatos, szíjártó, köteles
4. szűcsök,
5. takácsok,
6. szabók.

Ezek az egy privilégium alatti csoportokra szakadások azt is jelentették, hogy a céh korábbi közös használatú eszközeit, jelvényeit is meg kellett osztani, ill. újat kellett csináltatni.

Az 1803. évi elvallakozáskor pl. Pesten készítettek két egyforma *veres zászlót* az öt *processio* részére, a zöldet a takácsok részére „mivel ők különváltak”.

¹¹ EPERJESSY 1967. 110–111.

¹² EPERJESSY 1967. 119.

¹³ EPERJESSY 1967. 110. skk.

¹⁴ KISS 1979. 131.

¹⁵ KISS József 1979. 131.

1828 után pedig a templomi zászlók száma tovább szaporodott. A múlt század 70-es éveiben, a céhek megszűnése utáni években a céhek „annyira megtöltötték a templom belsejét a különféle színű céhzászlókkal, hogy a hátsó padokból a zászlók sokasága miatt nem lehetett a főoltárt látni” – írja Veress János visszaemlékezéseiben.¹⁶

A kunszentmártoni céheknek – s az alábbiakat a szűcs céh fennmaradt irataiból idézem¹⁷ – 1872-ben, a céhek megszűnésének évében a következő vállalási kötelességei voltak:

„A czéhek által teendő szolgálatok leirata, melynek évenként ugyan azon időben kívántatnak:

1. Újévkor nagymisére 6 fáklyás
2. Jézus neve ünnepére (vízkereszt utáni 2. vasárnap) nagy misére vecsernyére 6 fáklyás
3. Nagycsütörtökön nagymisére 6 fáklyás 2 menyezetvivő
4. Nagypénteken nagymisére 6 fáklyás 2 menyezetvivő
5. Nagyszombaton nagymisére 6 fáklyás 2 menyezetvivő, feltámadásra 20 ember: 8 fáklyás, 6 lámpa(vivő) 4 menyezetvivő, 2 nagy gyertya vivő és a feltámadás jelképit vivő
6. Húsvét napján nagymisére 20 ember, vecsernyére 6
7. Pünkösd napján nagy misére 18 ember vecsernyére 6
8. Úrnapján nagymisére 18 ember vecsernyére 6
9. Sz. Mária neve napján nagy misére, s vecsernyére 6 fáklyás, mely ünnep mindenkor Kisasszony nap utáni vasárnap esik.
10. Karácson éjjelen éjféli misére 6 fáklyás – napján nagy misére vecsernyére ugyanannyi
11. Az év utolsó estéjén hálaadásra 6 fáklyás
12. Szt. Márton napján nagymisére vecsernyére 6 fáklyás
13. A farsangi három utolsó napon a szentség előtt térdeplés ily renddel megy: vasárnap fél nyolcztól kezdve nagymise végéig, délután 2 órától 6-ig; hétfőn fél nyolcztól fél tizenkettőig, délután 2-től 6-ig; kedden abban az órákban, mint hétfőn.

A körmenetek (Proszesziok) melyeken a Céhek tisztelegnek, ily renddel következnek:

1. Nagy szombaton feltámadáskor
2. Húsvét napján nagymisekor
3. Márk napján búza szentelésre
4. Keresztjáró héten, három nap: hétfőn, kedden és szerdán
5. Pünkösd napján nagy misekor
6. Úrnapján nagy misekor
7. Sz. Márton napján, mint egyházunk ünnepén.”

A körmenetek száma tehát ötről hétre nőtt. Ezeken a céhek saját zászlóik alatt vonultak fel, meghatározott rend szerint. Különösen szigorúan vették az

¹⁶ VERESS 1927. 3.

¹⁷ Iratok a Gyalai család hagyatékából, Gyalai Tamás tulajdonában. Felhasználásukat ezúton is köszönöm.

úrnapi körmeneten való részvételt. Ökrös József az írja: „Akik pedi az Úr napi prossiora vagy a” Sz. Mise hallgatásra meg nem jelennek helyes ok nélkül meg büntetettek a templom számára a mester egy font a legény fél font viasz gyertyára. Az inasok elmaradásáért a mesterje büntetődött meg.”

Századunkban az egykori céhek utódjai mellett más testületek, ájtatos és szakmai egyletek is részt vettek az úrnapi körmeneten. 1931-ben pl. a következő rend szerint mentek, amint arról a korabeli újság tudósít:¹⁸ *cserkészek díszszakasza; iskolások; leventék; Iparos és Kereskedőifjak Egyesülete zászlóval; Kunszentmártoni Földművelő Kör zászlóval; Kunszentmártoni Iparoskör és Kereskedők Köre zászlóikkal; Gazdasági Egyesület zászlóval; Kunszentmártoni Katolikus Kör zászlóval s velük az egyesületen kívüli házas és özvegy emberek; Szent Ferenc III. rendje lobogóval; Rózsafüzér Társulatok lobogóikkal; Jézus szíve Társulat lobogóval; római katolikus Nőegylet; Oltáregylet tagjai fehér kendőben és lobogóval; Mária Kongregáció zászlóval és ezen kívül lányok, legények – a pap – elöljáróság (mint kegyuraság); az egyházközség vezetői és végül a község lakói.*

A céhek (s természetesen más ájtatos egyesületek, társulatok is) rendszeresen adakoztak a templom, az egyházközség céljaira. Nemcsak gyertyával látták el a templomot, lobogókat, zászlókat és új berendezéseket is vettek. 1792-ben pl. a céh kasszájából az elkészült „új templom székei csináltatására” 35 forintot és 30 krajcárt fizettek; 1794-ben pedig „az akkor hozatott Boldogság Szűz Mária képére” 2 pengő forintot. Nemcsak helybeli célokra, hanem emberbaráti cselekedetekből más városba is adakoztak: 1801-ben pl. Vácra „a némák iskolájára” 2 forintot.

Már 1765-ben, megalakulásuk idején az volt a céh célja, hogy Szent István király tiszteletére oltárt építsenek. „De mivel annak az akkori kisdied templomban hely nem adatott, annak okáért a templomban lévő Szűz Mária tiszteletére emelt Oltárt a szükséges ruházattal, gyertyákkal és más ékességekkel esztendőnként a Czéh Cassájából providiálták (ellátták).”

Évente megtartották a négy kántormiséit, a kántorböjtök idején. (A kántorböjt a *ieiunium quatuor temporum* azaz negyedévi böjt félrehallott magyar fordítása.) Ezek időpontja a múlt század végére állandósult. Korabeli feljegyzések szerint „Közönséges Kántor misék szolgáltának mártius 8-án első kántor mise, június 7-ik kántor mise, Szeptember 20-dik, detzember 26-dikán, mindenkor ezeken a napokon szolgáltának.” A kántorböjtöket még századunkban is sokáig megtartották. Az 1920-as években pl. a kunszentmártoni *Katolikus Tudósító* című újság rendszeresen közölte ezek idejét. (Kántorböjtök a 11. századtól vannak, az első nagyböjt első hetének, a második pünkösöd hetének, a harmadik szeptember 14-t és a negyedik a Luca-napot követő hét szerda, péntek és szombati napján.¹⁹)

A kunszentmártoni céhek már a 18. században, de később is, a négy kántormise mellett *Szent István király* (augusztus 20.), *Szent Imre herceg* (novem-

¹⁸ *Kunszentmártoni Katolikus Tudósító* VIII/6. 1931. június

¹⁹ *A Magyar nyelv történeti etimológiai szótára* II. 351.; *Katolikus Lexikon* II. 489.; *Néprajzi Lexikon* III.; *Wörterbuch des deutschen Aberglaubens* III. 1930–1931. 115–116.

ber 5.), *Gyertyaszentelő Boldogasszony* (február 2.) és *Szent Kereszt feltalálása* (május 3.) napjain is úgynevezett *patrónus miséket* szolgáltattak.

Ezekén kívül „az élőkért minden esztendőben 12 kis misét, a *megholtakért* is ugyan annyit szolgáltattak s mind azokra köteles volt elmenni minden mester ember feleségestül együtt Legényeivel és inasával egyetemben. És az offertorium (felajánlás) alatt az Oltárt körül kerülvén, a Czéh Mester után mindnyájan együl-egyig el mentek keresztet tsókolni és minden mester a Czéhnek költségéből az Offertoriumért tíz garast tett le az Oltárra” – írja Ökrös József. 1815. február 19-én ezt a régi szokást, az oltárkerülést – ahogy akkor ők nevezték: offertoriumot kerülnek – elhagyták. Ezt követően csak a kántormiséket tartották együtt, patrónust külön választottak az elvállalkozott céhes csoportok, s külön tartották meg a patrónus miséket is. (Maga az oltárkerülés nagyon régi szokás, már a 14–15. században is régi szokásként említik, hogy offertoriumkor az oltárhoz járulnak s oda pénzt helyeznek.²⁰)

A kunszentmártoni céhek vallásos jellegű közös eseményeire 1811-ig az úgynevezett *szolgáló mester* hívogatta a céh tagjait, „mert ha halott volt, vagy mise szolgálat, néki házrul-házra kellett járni” a mester embereket értesíteni. 1811-től jött szokásba a századunkig fennmaradt *táblajárás*. A szolgáló mester helyett egy névsorral ellátott táblát vittek sorban egymáshoz a mesterek, amely végül visszajutott az atyamester kezéhez. Ez a táblajárás túlélte Kunszentmártonban a céhes időket, s fennmaradt az ipartestületek idején is.

Kunszentmártonban, de más városokban is, nagyon erős összefonódás volt a céhek és az ájtatos egyesületek között. Az iparosok közül nagyon sokan aktív tagjai voltak a különféle ájtatos társulatoknak, azoknak nemegyszer alapítói, vezetői is az iparosság köréből került ki. Ez tovább erősítette a céhek, majd pedig az ipartestületek vallásos funkcióit.

Az első kunszentmártoni temetkezési egyletet pl., amit jellemző módon *halálcéh*nek ismert a népnyelv, 1843-ban Kiss István szabó, Csík István kerékgyártó, Kiss Flórián szabó, Vincze Mátyás tímár, Kerekes Ádám szabó alakította meg.²¹ Ennek és a későbbi évtizedekben létrejött kunszentmártoni temetkezési egyletnek szervezeti felépítése hasonló volt a céhekéhez, innen is kaphatták a halálcéh nevet. A temetkezési egyletek halottak napján a templomban gyülekeztek, s mise után vonultak ki a temetőbe. A már sokat idézett Ökrös József ezt írja erről: „Az ájtatos menetet emelik a céhek és más társulatok gyászt hirdető fekete lobogóikkal, lámpáikkal, de leginkább buzgó énekléseikkel.”

A francia eredetű élő lelki rózsafüzér társulatát a kunszentmártoni hívek a radnai búcsún ismerték meg, s még ugyanazon 1851–1852. évben meg is alakították. Vezetője, s az ájtatosság ismertetője Ökrös József takács céhmester volt. Az azonban már csak az események véletlen egybeesése, hogy a *takács céh patrónus miséjét Boldog Asszony Fogantatása napján* – ahogy írták –, ismeretebb nevén Szeplőtelen Fogantatáskor (december 8) tartotta, mint az élő lelki rózsafüzér kunszentmártoni társulata. A céhes patrónus miséért a stólat a céhmester, később egy idősebb mester szedte be és vitte el az ünnep regge-

²⁰ PÁSZTOR 1940. 47.

²¹ VERESS 1927. 28.

lén a plébánoshoz. Az alapító Ökrös Józsefen kívül, aki takács volt, más szakmabeli mester is tisztségviselője lett a rózsafüzér társulatnak. 1856. február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony-napján megtartott gyűlésükön pl. „Kiss József *takács* mestert *pénz szedőnek* megfogadták 8 váltó forintokért.”²²

A céhek 1872. évi megszüntetése, ipartestületté alakítása után is nagyon sok hagyomány tovább élt. Már csak azért is, mert az első évtizedekben szinte ugyanazok az emberek voltak az ipartestületek vezetői is, mint korábban céhek, a tagokról mos nem is beszélve.

Céhes hagyományait Kunszentmártonban legtovább a szabók őrizték meg és őrzik ma is. Egészen a második világháborúig használták mesterségük egykori jelvényeit: zászlókat, fáklyákat, temetési lobogójukat. A szabók temetési lobogója és négy temetési fáklya most a kunszentmártoni múzeum tulajdona, a mai szabók: Ökrös Ferenc, Tigyi Károly és társaik ajándékozták a múzeumnak. Egykor a templomot „eltakaró” számos lobogó és zászló közül csupán néhány érte meg napjainkat, ezeket sem használják már. Így pl. megvan a szűcsök, az ácsok és kerékgyártók megújított zászlója. A régi szűcs céhzászló egészen elrongyolódott, most szintén a múzeum őrzi.

A kunszentmártoni szabók a temetésre és misére táblával hívogattak. A táblát a vezető a névsorral körbeküldte, s az végül visszajutott hozzá. A megjelenés sem a temetésen, sem pedig a misén nem volt kötelező az utóbbi évtizedekben. A céhes időkből ismert büntetéspénznek pedig már az emléke sem él.

A szabók miséjüket pünkösöd vasárnap után való első vasárnap, azaz Szentháromság vasárnapján tartják. Ezen a vasárnapon az első mise mindig a szabóké, azaz reggel a 7 órai mise. A misén megjelent mesterek a jobb oldali padsor első szakaszában ültek és ülnek. A misét gyakran ekkor fizetik ki. 1945 előtt a céh nagy kék lobogóját kivitték a szentélybe, s ott állt vele egy mester egészen a mise végéig. A fáklyákat tartó mesterek az oltár mellé álltak.

Zászlójukkal együtt részt vettek a szabók a különféle körmeneteken is. Ám századunkban már nem sorakoztak fel testületileg a zászló alá, hanem koruknak és nemüknek megfelelően beálltak a menetbe.

Bár a szűcsök pl. nem őrizték úgy a hagyományait, mint a szabók, a templomi körmeneteken az ő zászlójuk sem hiányzott a sorból. A szűcsöknél tag halála és temetése idején egy könyv járt körbe, amit mindannyian aláírtak, jelezve ezzel részvételi szándékukat. Az elhunyt mesternek közösen koszorút csináltattak.

Végezetül néhány szót kell szólnom még egy mesterségről, amelyik nap mint nap szoros kapcsolatba került az egyházi szertartással, a temetéssel. Ez a mesterség a *koporsós asztalos* mesterség.

A kunszentmártoni koporsós asztalosok ugyanis asztalos munkájuk mellett gyakorlatilag temetkezési vállalkozók is voltak. Nemcsak elkészítették és leszállították a megrendelt koporsót, hanem – miután a mestereknek minden kelléke megvolt hozzá – az inasok és a segédek bevonásával a ravatalt

²² Az élő lelki rózsafüzér lajstroma 1851. A jegyzőkönyvből, amelyet egészen az 1940-es évekig vezettek, nagyon sok jellemző példát lehetne még említeni. A jegyzőkönyv a kunszentmártoni római katolikus plébánia irattárában található.

is ők készítették el. Ehhez az állványtól a falra, ajtóra, tükörrre való drapériáig, gyertyától a keresztig mindent a koporsós asztalos szállított. A koporsós asztalosok életéről és munkájáról részletesen beszámol *Ecsédy Ferenc* még kéziratban lévő visszaemlékezésében, s jóformán csak neki köszönhető, hogy a temetkezésnek ez a formája pontosan ismert előttünk. A századfordulón négy koporsós asztalos volt Kunszentmártonban: Tittel Károly, Oláh András, Cs. Molnár Ferenc és Kiss László.

Nekik és iparos társaiknak, legfőképpen a szabóknak s személy szerint Ökrös Józsefnek köszönhető, hogy az iparosság és az egyházi liturgikus gyakorlat középkori elemeket is őrző kapcsolatának számos eleme fennmaradt. Ezekből kaptunk vázlatos ismertetést.

IRODALOM

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára

1967 *A magyar nyelv történet etimológiai szótára I–III.* Főszerk. BENKŐ Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium I.* Szent István Társulat, Budapest.

EPERJESSY Géza

1967 *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686–1848.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Katolikus Lexikon

1931 *Katolikus Lexikon.* Szerk. BANGHA Béla I. Budapest.

Kiss József

1979 *A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Néprajzi Lexikon Kiadó

1977 *Néprajzi Lexikon I–III.* Főszerk. ORTUTAY Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest.

PÁSZTOR Lajos

1940 *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában.* Budapest.

SZÁDECZKY Lajos

1913 *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon.* Budapest.

VERESS János

1927 *Régi idők fakult írásai. Különnyomat a Kunszentmártoni Hiradó 1927. évi számaiból.* Kunszentmártoni Hiradó, Kunszentmárton.

Wörterbuch des deutschen Aberglaubens

1927–1937 *Wörterbuch des deutschen Aberglaubens. I–VIII.* Hg. von Ernst HOFFMANN-KRAYER – Hanns BÄCHTOLD STÄUBLI. Berlin und Leipzig.

A KUNSZENTMÁRTONIAK RADNAI BÚCSÚJÁRÁSA

Szent helyek felkeresése, zarándoklás a szent helyekre, a búcsújárás a vallás-gyakorlásnak mindig fontos része volt. Formája, megvalósulása a bűnbánat-tartás mindenkori gyakorlata szerint változhatott. Benne a vezeklés és az elégtétel gondolata mellett, megmutatkozhatott egy-egy kor lelkisége, valamint a vallásos tisztelet sajátos tárgya és a tisztelet erőssége. A zarándoklatok, a búcsújárás intenzitása fokmérője lehet egy adott korszak vallásosságának.¹ Bár a zarándoklatok lehetnek és lehetnek egyéniek vagy közösségek, a kegy-helyek búcsús ünnepein általában hívek ezrei, tízezrei gyűltek össze, illetve sereglének össze napjainkban is.

Innen is adódik, hogy nagy tömegek lelki gondozását eredményesen, egyszerre és egyidőben csak nagy létszámú Ielkipásztor, pap tudja megoldani. Ez tehát az egyik oka annak, hogy búcsújáróhelyeink jó része valame-lyik szerzetesrend gondozása alatt áll – a szerzetesi közösség ennek a nagy feladatnak jobban meg tudott felelni. S miután búcsújáró helyeink nagyobb része Szűz Mária tiszteletére szentelt hely, egy-egy kegyhely kultuszában megmutatkozik a sajátos rendi Mária-tisztelet is. Ez szinte bármelyik szer-zetesrendről, s a gondozásukban lévő helyről elmondható: a bencésekről, a ciszterciekről, a domonkosokról, vagy éppen a legtöbb kegyhelyünket gon-dozó ferencesekről egyaránt. A sajátos rendi Mária-tisztelet ikonográfiai szempontból, a képi ábrázolásokban is megnyílvánul. A pálos rendi Mária-tisztelet középpontjában így áll a częstochowai Fekete Mária,² a szervitáknál a Fájdalmas Anya, a domonkosoknál a Rózsafüzér Királynéja,³ a kármelitáknál pedig a Kármelhegyi Boldogasszony, a Skapularé Királynéja. Bár ezeknek az ábrázolásoknak egy része kegytárggyá emelkedett, sok esetben a búcsújárás kibontakozásához, a búcsújáróhely keletkezéséhez elengedhetetlen a sajátos és erős rendi Mária tisztelet, valamint sok esetben a rendi jellegű ünnepekhez, tár-gyakhoz kötődő búcsú kiváltságok megléte.⁴

A magyarországi kármelita rendi templomok közül kistáji jelentőségű búcsújáró helyé csak a kunszentmártoni (Jász-Nagykun-Szolnok megye) vált, az 1940-es évektől, megalapításától magához vonzva a környék katolikus népét Szarvastól Tiszakécskéig.⁵ A kunszentmártoni kármelita kápolnában nincs kegykép, a július 16-i Kármelhegyi Boldogasszony-napi búcsújárás alapja a Skapulárés Szűzanya tisztelete, s a skapuláré felvételéhez és viseléséhez kötött

¹ A szakirodalom részletező felsorolása helyett néhány összefoglaló igényű munkát idézek: BÁLINT é.n. 166–181, 209–210., SCHRAM 1968. 94–100., BANGÓ 1979., BARNA 1989/6. 22–32., BÁLINT – BARNA 1994.

² BÁLINT é.n. 36–42., 198., SZILÁRDFY 1991/4. 30–32.

³ Confer: BÁLINT – BARNA 1994. passim

⁴ További részletezés helyett csak a porciunkulai *toties quoties* búcsú kiváltságra a ferences templomoknál, ill. a skapulárés *bullae sabbathina* kiváltságára utalok. v.ö.: RADÓ 1961. 834–835. további irodalommal.

⁵ A kármelita rend kunszentmártoni letelepedésére vonatkozóan ld. JÓZSA 1993.

búcsú kiváltság, az ún. *bullá sabbathina*⁶ megléte volt, s az a mai napig. Ehhez járult még a környékbeli alföldi – lelkipásztorkodás szempontjából századunk közepéig eléggé elhanyagolt – katolikusság nagy lelki igénye is.

Figyelemre méltó, hogy több olyan búcsújáró helyünk van, ahol nem működött a kármelita rend, s ahol mégis kármelita jellegű búcsújárást, Mária-tiszteletet találunk. Ilyen a volt Gömör megyei, jelenleg Szlovákiához tartozó Barka (Bôrka), egy Rozsnyó (Rožnava) városához közeli magyar falu, ahol a 18. század első felében az egyik ott működő plébános buzgólkodásából Skapuláré Társulat alakult és él a mai napig. A templom főoltárán lévő kép, amelyet nem részesítenek kegyképi tiszteletben, azt a legendát ábrázolja, amikor a Szűzanya a skapulárét Stock Szent Simonnak átnyújtja. A templom titulusa Gyertyaszentelő Boldogasszony, Jézus bemutatása a templomban, s ezt ábrázolja a régi művészi színvonalú főoltárkép is. Kármelita jellegű búcsújárása van a gyöngyöshalászi szőlőhegyi kápolnának, amelyet Kármelhegyi Boldogasszony tiszteletére szenteltek, s amelyet századunkig zarándokok sokasága keresett fel.⁷

Kegyeképként tisztelik viszont a Skapulárés Szűzanya ábrázolását a volt Bars megyei Kistapolcsányban (Topoľčianky, Szlovákia) és az Arad megyei Máriaradnán (jelenleg Radna, Románia). Ez az a szál tehát, amelyen keresztül Máriaradna a kármelitákhoz kötődik – jóllehet a kegyhelyen a ferencrendieknek van kolostora –, s lett a Skapulárés Szűzanya leghíresebb magyarországi, kárpát-medencei kegytemploma, s ez az, amiért a kármelita rend kunszentmártoni letelepedésének 50. évfordulóján a kegyhelyről és az oda vezetett zarándoklatokról szólni kell és érdemes.*

Máriaradna ugyanis a 18. század huszas éveitől kezdve a kunszentmártoniak „nemzeti” búcsújáróhelyévé vált, amelytől a várost csak a trianoni békediktátum szakította el. E kapcsolat vázlatos történetét ismerteti a tanulmány.

Máriaradna vázlatos története

A Maros északi, jobb partján fekvő Máriaradna a századfordulóig egyike volt a leghíresebb magyarországi kegyhelyeknek. Hazai, de külföldi híradások is a Nyitra megyei Sasvár (ma Šaštín, Szlovákia), a nyírségi Máriapócs és az erdélyi Kolozsvár (ma Cluj-Napoca, Románia) mellett egyik leglátogatottabb búcsújáró helyünkünként Radnát említették.⁸ A kegyhely története, s a búcsújárás egyik gyökere a 14. századba nyúlik vissza, amikor 1324-ben a Maros parti Lippára, a mai Radnával átellenben, Károly Róbert magyar király letelepítette a ferences szerzeteseket.⁹ A rendház a 16. századig, az 1500-as évek közepéig

⁶ V.ö.: 4. jegyzet.

⁷ BÁLINT 1991. 164–465.

* Rövid változata az előadasként elhangzott a kármeliták kunszentmártoni letelepedésének 50. évfordulóján 1990. október 15-én rendezett tudományos konferencián Kunszentmártonban.

⁸ RUDNIKI 1891. 198–214. Radnáról: 198–206.

⁹ BALOGH 1872. 514., MAGYARY 1902. (A munkát csak BÁLINT Sándor idézeteiből ismerem.), SZABÓ 1921. 295. szerint a rendházat 1327-ben Erzsébet királyné alapította. – Kunszentmárton és Lippa 1541-ben szoros kapcsolatba került, amikor Buda török elfoglalása után Izabella

hol a conventuálisok, hol az obszervánsok birtokában volt. 1533-ban a conventuális szerzetesek mariánus tartományának bácsi őrségéhez tartozott.¹⁰

Amikor a török betörések 1551-ben érték a Maros folyót, s a hódítók elfoglalták a Maros balpartját, Lippa városát, a barátok átköltöztek a folyó túlsó partjára, Radnára. Kápolnájukat, házukat a radnai hegy oldalában állították fel, azon a helyen, ahol – a korabeli hagyomány szerint – 1520-ban egy jámbor asszony már kis kápolnácskát emeltetett.¹¹ E hely körül keletkezett hamarosan Radna települése.¹² A ferencesek innen látták el a környék lelki gondozását. Híveik körében azonban a török hódoltság, majd pedig a reformáció terjedése miatt a magyarok száma egyre fogyott. Mind nagyobb számban érkeztek viszont dél felől, a török elől menekülő katolikus bosnyákok, valamint ortodox románok a környékre. A rendházba is a bosnyák rendtartomány adta ebben az időben a szerzeteseket.¹³

A török nemcsak Lippát építette ki erősségévé, hanem a túlparton, az átkelés biztosítása végett, a radnai hegyen is egy palánkvárat emeltetett. E muszlin zarándokhelyként is tisztelt települést 1660-as ittjártakor Evlia Cselebi pusztulófélben találja, amelyben húsz kereszténynek van háza.¹⁴ A török hódoltság sanyarú viszonyai alól, melyektől a radnai ferences atyák is sokat szenvedtek, a főváros Buda után (1686) nem sokkal Radna is felszabadult. Ám a Maros bal partja, déli oldala még évtizedekig (1718) török uralom alatt maradt. A vidék a török betörésektől még sokáig szenvedett. A Marostól délre a később Bánságnak, németesen Bánátnak nevezett részre csak azt követően telepítettek nagyszámú katolikus németet a beszivárgó románok és szerbek mellé, a 18. század végétől pedig magyar anyanyelvű lakosságot.

A búcsújáró hely keletkezése a török hódoltság utolsó évtizedeire nyúlik vissza. Egy Virchnossa György nevű bosnyák ember 1668-ban egy, a Skapulárés Szűzanyát ábrázoló színes papírképet vásárolt egy olasz vándorárustól (1. kép).

Ezt rövid ideig a házában tartotta, majd a ferences atyáknak ajándékozta. Az itáliai Bassano Remondini-féle nyomdájában készült kép a kápolnában függött. Egy török betörés alkalmával, 1695-ben felgyújtották a kápolnát, ám a tűzvészből a papírkép csodálatos módon épségben megmenekült. (2. kép) Ugyanakkor a kápolnára rontó török lovaskatona, szpáhi lovának patája a kősziklába ragadt (3. kép). A patkó nyomát és így a legendát máig őrzi a templom falába erősített kő, alatta a magyar nyelvű, distichonban megfogalmazott verses felirat:

Ím e török lovagolva, e helyre bejutni akarván
Ménje patája nyoma megörökölt e kövön.

királyné a Szent Koronával Kunszentmártonon keresztül utazott a rezidenciául kijelölt Lippára. Az eseményt Kunszentmártonban emléktábla örökíti meg. Ld. SZERÉMI 1979. 328., DÓSA–SZABÓ 1936. 15–16.

¹⁰ SZABÓ 1921. 295.

¹¹ BALOGH 1872. 514.

¹² BALOGH 1872. 514.

¹³ A bosnyák ferencesek történelmi szerepéhez ld.: P. UNYI 1947.

¹⁴ EVLIA 1985². 40–41.

E csodás események alapozták meg a radnai kép és kápolna hírét. A történetek részletes leírását tartalmazza mind a latin nyelvű (*Nemorosa opacitas relucens*), mind pedig a magyar nyelvű (*Világos Berkes-hegy*) 18. században kiadott mirákulumos könyv,¹⁵ s későbbi korok radnai búcsús füzetei is. Ezek az események arra is rávilágítanak, hogy egy-egy kép, szobor esztétikai értéke, művészi minősége csak másodlagosan játszik szerepet a kegytárggyá válásban, emelkedésben.

A nagyobb arányú zarándoklatok kezdetét azonban csak későbbre, 1708–1709-re tehetjük, amikor az aradiak az akkori pestisjárványból való csodálatos megmenekülésért hálából elzarándokoltak ide. Zarándoklatukra a járványos betegségben szenvedő Brummer Anna Mária csodálatos álomlátása indította őket, amely szerint a vész csak akkor távozik a városról, ha „a Radnai templomban lévő kegyelmes képet közönséges Processioval” meglátogatják.¹⁶ (4. kép) Az ekkor felfogadott búcsújárásukat 1732-ben a városi tanács jegyzőkönyvében is megörökítették.¹⁷

S alig múlt el néhány év, már száz kilométeres körzetből jöttek a búcsúsok a Kegyelmes Anyjához – ez a kegykép invocatioja, neve – gyógyulást kérve betegségeikben, enyhülést keresve testi kínjaikban, s meghallgatást remélve lelki bajaikban. A csodás gyógyulások és imameghallgatások történetét elbeszélő 1756-ban megjelent latin nyelvű mirákulumos könyv jól mutatja a kialakuló kegyhely dinamizmusát, az évről évre táguló, bővülő vonzáskörzetét. Ennek centruma mindmáig a Maros menti megyék területére esett és esik. Időben és térben is első Arad (1709), majd Szeged (1721 – maga a mirákulumtörténet évszámot nem említ), Kunszentmárton (1726), Gyula (1726?), Temesvár (1729), végül dél-erdélyi és távolabbi alföldi települések következtek. A könyvben leírt hetven történet nem mindegyikéből ismerjük meg a szereplők származási helyét, lakóhelyét. Az alábbiakban felállított gyakorisági sorrend tehát tartalmaz bizonytalansági tényezőket, ám a jellemző tendenciák jól kiolvashatók. A 18. század közepéig Arad, Temesvár, Szeged városa és környéke látogathatta legnagyobb számban a kegyhelyet. Aradot hétszer, Temesvárt nyolcszor, Szegedet pedig hat esetben említik a mirákulumtörténetek. E városokat követte maga Radna négyszer, Lippa két ízben, s egy-két említéssel Gyula, Gyulavarsánd, Lugos, Nagyvárad, Szabadka, Újarad, Kunszentmárton, Nagyszentmiklós, Kládova, Topaló, Borosjenő, Verlecháza, Nagyszeben, Pécs és közelebbi helységmegjelölés nélkül Erdély. A legtávolabbi nyugati földrajzi pontot Pécs jelentette (valószínűleg az 1750-es évek-

¹⁵ *Nemorosa Opacitas relucens seu Genuina Historica sacratissimae imaginis Beatissimae Virginis Mätis Gratorum. In Sacra Radnensi Aedícula Fratrum Minorum Observantium S.P. Francisci Provinciae Bosniae Argentinae ... Budae. 1756., Világos berkes-hegy avagy Máriának az Isteni Malaszt anyjának Kegyelmes Képe. melly Nemes Magyar Országban a Radnai Hegyeken napról napra Isteni Malasztokkal világosodik. Temesvár, 1773. ill. Vác, 1796.* – A latin nyelvű kiadást a debreceni Egyetemi Könyvtár példányaként használtam. Kunszentmártonban a magyar nyelvű, bájos fametszetekkel illusztrált kiadás több példányban is meglehetett. Ezúton köszönöm Balla Jánosnak, hogy családi örökségként tulajdonában meglévő példányt használatra és másolásra átengedte. Tudomásom van még egy másik példányról is, amely az ősi kunszentmártoni Gulyás-család hagyatékaként Kulik Józsefné tulajdonában őrződött meg.

¹⁶ *Világos berkes-hegy* 1796. 101–106.

¹⁷ BALOGH. 1872. 515.

ben) a legészakibbat Nagyvárad, a keleti legtávolabbt Nagyszeben, dél felől pedig Temesvár és Lugos.¹⁸ (1. térkép)

A ma álló ferences rendház 1707–1727 között, a nagy kéttornyú templom pedig 1756–1767 között épült. A torony mai formáját már századunkban, 1911-ben nyerte el.

VI. Piusz pápa 1776-ban adott búcsú kiváltságot Radnának. Híressé vált, csodatévő, fogadalmi ajándékokkal gazdagon felékesített kegyképét (5. kép) pedig 1820. április 20-án Rudnay Sándor esztergomi érsek, Magyarország primása megkoronázta,¹⁹ s az új templomot fölszentelte. Ekkor és itt vette át Rudnay Sándor az érseki palliumot Kőszeghy László akkori csanádi püspöktől, VII. Piusz pápa meghatalmazottjától.²⁰

Radna községét a búcsújárás és a Maros folyón való átkelés lehetősége hívta életre a ferences rendház környékén, s hosszú ideig a búcsúi sokadalmak nagymértékben hozzájárultak a lakosok – magyarok, németek, románok – megélhetéséhez is. A település mai képét a múlt század végén nyerte el, jóllehet a kegytemplom környezetének megfelelő kialakítása: a hegyoldal járhatóvá tétele, a vizek levezetése, a fásítás már a 18. századi építkezésekkel párhuzamosan megkezdődött. A templomban a 19–20. század fordulóján nemcsak belső felújítások történtek, hanem ekkor épültek ki a templomhoz felvezető széles lépcsők, elkészült a kegytemplom melletti/alatti kápolna a Lourdes-i Szűzanya tiszteletére, megépült a millenniumi kápolna Szent István király tiszteletére, s kiépült a hegyoldal lépcsősora a keresztút stációihoz és kápolnáikhoz: a Fájdalmas Szűz kápolnájához, illetve Urunk menyinybemenetelének, a Szent Családnak és Szent Erzsébetnek kápolnáikhoz.²¹ Ekkor állították a keresztút állomásait, különböző szentek szobraiát. Az építető települések nevei jól kirajolták a térképen a kegyhely múlt század végi, századfordulói vonzaskörzetét, amely Resicabányától (Reșița) Gyuláig, a Szolnok–Kecskemét–Kiskunfélegyháza–Szeged–Temesvár vonaltól a dévai hegyekig húzódott (2. térkép). A második világháború előtti Máriaradnát méltán nevezte Bálint Sándor a magyar Jeruzsálemnek épp a kápolnákkal, szobrokkal, keresztekkel teletűzdelt szent hegye miatt, ahol a természeti és a mesterséges környezet egyaránt hozzásegítette a búcsúsokat ahhoz, hogy szürke hétköznapijaikon felülemelkedve lelküket ünneplőbe öltöztessék.²²

¹⁸ Confer: Nemorosa Opacitas ... i.m. 49–143., Vilagos Berkes-hegy ... i.m. 100–

¹⁹ *Mária-Radna kegyelemhely rövid története, valamint útmutatás az ott végzendő búcsújárási szertartás és ájtatosságokra.* Írta egy áldozópap. Budapest, 1908. 10–11., BALOGH, 1872. 515–516. A kegykép megkoronázásának időpontját BALOGH Ágostonnál tévesen olvassuk: 1810. április 18. Elképzelhető, hogy nem korrigált sajtóhibáról van szó, hiszen RUDNAY Sándor 1818–1831 között volt hercegprimás, esztergomi érsek. ld. IX. Pius római pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok és egyháznagyok életrajzgyűjteménye. Pécs, 1864. 29.

²⁰ Confer: BALOGH, 1872. 516. JORDANSZKY 1836. 99., Remetei Kőszeghy III. László csanádi püspök volt 1800–1828 között. V.ö.: IX. Pius ... i.m. 94.

²¹ Mária-Radna ... 1908. 13–14.

²² BÁLINT 1944. 50–51.

Kunszentmárton népének a 18. század 20-as éveitől szoros kapcsolata volt Máriaradnával. E kapcsolat egy kunszentmártoni ember csodás gyógyulásával kezdődött. Hét évvel a város török hódoltság utáni újjáalakítása²³ után, 1726-ban, a Jászapátiból érkezett telepesek vezetője, Radics István fájós lábaira csodás álombéli indíttatás után Radnán, a radnai Szűzanya kegyelemképénél keresett gyógyulást. E csodás álomlátás („egy éjszaka némelly öregtől megintetett”) ismét növelte Radna hírért, hiszen az akkor még nem volt annyira ismert kegyhely. A radnai Szűzanyag közvetítő segítségével folyamodás már az utolsó esélye volt Radics Istvánnak felgyógyulásához. Bár mint tekintélyes embernél „az emberi gondviselés nagy volt ugyan körülötte”²⁴, de „haszontalan költött minden orvosságokra, és már az orvosokból is kifogyván: semmi reménysege nem lévén a meggyógyuláshoz”²⁵, amikor felkereste a radnai szentélyt. Csodás felépülése után a kegyhelyen hagyta a mankóit. A matuzsálemi kort megért Radics István csodás gyógyulásának történetét részletesen elbeszéli mind a latin nyelvű *Nemorosa opaticus relucens*, mind a magyar nyelvű *Világos Berkes-hegy* címmel kiadott és már említett radnai mirákulumos könyv. A magyar nyelvű változatból Kunszentmártonban is fellelhetők ily módon is felszínen tartották a radnai búcsújárások kezdetét és emlékét (6–8. kép). „Ezen történettől fogva oly lelkesedéssel volt a Radnai Butsu iránt Nagy Kun Sz: Mártony népe, hogy azt mint egy nemzeti butsujárásának ismérte, és törekedett oda elmenni többször életében” – írta a múlt századi krónikás, a jeles énekszerző, az utolsó kunszentmártoni céhmester: Ökrös József.²⁶

A Radnai Szűz tiszteletét felkaroló hálás kunszentmártoniak már az 1700-as évek közepén rendszeresen végrendelkeztek a radnai kolostor és atyák javára: hol egy borjút, hol egy lovat ajándékozva nekik végrendeletükben. Még nyilván a kegyhely kezdeti dinamizmusa, s Radics István csodás gyógyulásának és az azévi nagy pestisjárványnak hatására 1739-ben Csombok János „egy üsző tinót” hagyományozott a radnai atyáknak, míg Molnár Márton ugyanebben az évben egy „seregély szürke vedfű kanczát”.²⁷ A végrendeletek és más források ugyanakkor azt mutatják, hogy Kunszentmárton népének szorosabb kapcsolata volt akkoriban a szolnoki ferences és az aradi minorita rendházzal.²⁸ Radna hírért és a radnai Szűzanya kegyképének tiszteletét azonban ebben az időben már az aradi atyák is terjeszthették, erősíthették a kunszentmártoni hívek körében. A szoros radnai kapcsolat jele nemcsak az évenkénti rendszeres pünkösdi zarándoklat, hanem a kunszent-

²³ DÓSA–SZABÓ 1936. 38.

²⁴ Világos Berkes-hegy ... 1796. 114.

²⁵ A Sz. Olvasó és Éneklő Társaság Lajstroma 1851. p. 3. (Kunszentmárton, Plébániai Irrattár).

²⁶ DÓSA–SZABÓ 1936. 248.

²⁷ DÓSA–SZABÓ 1936. 247–248.

²⁸ DÓSA–SZABÓ 1936. 247–248. A 18. század első felében az aradi minoriták gyakran kíségtettek Kunszentmártonban, ahogyan az anyakönyvi bejegyzések mutatják. (ld.: DÓSA–SZABÓ, 1936. 124–126.). Az aradi minoritáknak háza is volt Kunszentmártonban, amely arra utal, hogy kol-duló körutjaik során Kunszentmárton egyfajta központi helynek számított. 1762 után, amikor a plébánia kápláni állást kapott, a barátok kíségtetésére egyre kevésbé volt szükség. Házukat ezért 1772-ben eladták. ld.: DÓSA–SZABÓ 1936. 151.

mártoni Nagytemplom, Szent Márton plébánia-templom 18. századi Szent Ferenc oltára, tabernákulumán a radnai Szűzanya gyöngyökkel kivarrt képével (9. kép). A kép eredetéről sajnos keveset tudunk. Tudjuk, hogy az 1790-ben készített mellékoltár tabernákulumára már egy korábbi oltárról helyezték át. A templom 20. század eleji bővítések, oldalajtó építések (1910) Fazekas Pál, Gáspár és Imre kérésére megóvták és mai helyére helyezték. Mindez jelzi a kunszentmártoni nép Radnához való szoros ragaszkodását, hiszen a kegykép másolatának templomi elhelyezésével mintegy a radnai Szűzanya oltalma alá helyezték magukat.²⁹

A kapcsolat, s Radna kisugárzó hatásának újabb jele, hogy a kunszentmártoni búcsúsok Máriaradnán ismerkedtek meg a feljegyzések szerint³⁰ egy akkoriban új, Franciaországból terjedő élő rózsafűzér ájtatossággal³¹ akkor, amikor a szabadságharc leverése után 1851-ben a bécsi udvar ismét engedélyezte a sokadalmakat, köztük a búcsújárásokat. Az akkor megalakult, s máig élő kunszentmártoni Rózsafűzér Társulat korabeli jegyzőkönyve őrizte meg a más forrásból eddig nem ismert ún. Radnai Társaság emlékét. Ez valószínűleg az évenkénti radnai zárandoklatok szervezésére, lebonyolítására alakult; saját vezetőséggel és kasszával rendelkezett, s tulajdonában volt a radnai búcsús kereszt és néhány búcsús zászló, amelyek karbantartásáról a társaság gondoskodott. E búcsús társulat az 1850-es évektől fokozatosan összeolvadt a rózsafűzér társulattal, hiszen tagjaik azonosak lehettek.³² (10. és 11. kép).

Az Élő Rózsafűzér Társulat jegyzőkönyvében elsősorban a radnai búcsús lobogók javíttatásáról és a zárandokút költségeire való gyűjtés, kéregetés ügyéről olvashatunk.³³ A radnai út költségeire a társulat pénztárnoka „kéregetett”, amire őt a társulati közgyűlés a múlt században mindig felkérte, munkájára megbízást adott. A 20. század elejétől azonban e gyakorlat meglétéről már csak abban a formában értesülünk, hogy az évi közgyűlés jegyzőkönyvében, a pénztári beszámolónál még hosszú évekig szerepel „a radnai búcsúkor meg maradt” összeg. A „Nemes Radnai Társaság” megalakulásáról, tagjairól és működéséről sajnos egyelőre nem rendelkezünk megfelelő forrásokkal.

Kunszentmárton és Máriaradna szoros kapcsolatának további jele, hogy 1869-ben máriaradnai kőfaragó készítette el az akkor újonnan megnyitott Alsó-temető kálváriáját.³⁴ Buzgó kunszentmártoni polgárok készítették a radnai kegytemplom máig meglévő keresztúti képeit 1904-ben. Az eseményről a Rózsafűzér Társulat jegyzőkönyvéből értesülünk, az 1904. december 9-i közgyűlés jegyzőkönyvében. Az év végi „számadási gyűlés” elrendelte, hogy „az 1904dik év folyamán Máriaradnán a Boldogságos Szűz Mária kegytemplomában foló hó szeptember 2dik napján elhelyezett 14 újan készült stációs

²⁹ DÓSA–SZABÓ 1936. 227–228. A Fazekas-család a századfordulón többször hagyatkozott a radnai kegyhelyre. Lehetséges, hogy a Fazekas-család radnai ragaszkodása mögött ott húzódott az a családi hagyomány is, hogy a Radnán 1726-ban csodálatosan meggyógyult Radics István felesége a család egyik őse, Fazekas Sára volt. ld.: DÓSA–SZABÓ. 1936. 121.

³⁰ A Sz. Olvasó ... 1851. 3.

³¹ BARNA 1986., BARNA 1992.

³² A Sz. Olvasó ... 1851 *passim*

³³ A Sz. Olvasó ... 1851 *passim*

³⁴ DÓSA–SZABÓ 1936. 239.

képek, amely képek a kun szent mártonyi buzgó hívek közadakozásából készített(ek) és ezen üdvös dolognak örök emlékére a Kun Szent Mártonba létező élő lelki rózsafüzér társulat anya jegyző könyvében örök időkre bekebeleztessek, hogy az utókor rajta épülve ha követi őket is az alkalom, amely Isten dicsőségére és a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére és a hívek dicsőségére, lelki üdvére válna... a fent említett stációs képek csináltatása egyenként 100 koronába került”. Az összesen összegyűjtött 1600 koronából 1400 koronát elküldtek P. Piaszter Ágoston akkori radnai házfőnök atyának, aki a stációs képek árát ebből fedezte. A képek csináltatásában nagy szerepet vállalt ifj. Doba Pál, akinek ezért jegyzőkönyvi köszönetet mondanak.³⁵ Kunszentmártoniak állíttatták két évvel később, 1906-ban Szent Rókus szobrát is, emlékezve és oltalmat remélve a pestisjárványoktól, amelyekről városunk népe is sokat szenvedett.

Az évszázados hagyományos gyakorlat szerint a kunszentmártoniak a pünkösöd előtti kedden indultak gyalogos zarándokútkra Máriaradnára. Ezekről a század eleji gyalogos zarándoklatokról tudósítanak nagyon idős kunszentmártoniak 1970–1980-as évek fordulóján rögzített visszaemlékezései. A száz, gyakran többszáz fős csoporthoz rendszerint csatlakoztak mester-szállási, szelevényi és csépai búcsúsok is.³⁶ A kedd reggeli 7 órai szentmise a kunszentmártoni Nagytemplomban³⁷ a búcsúsoké volt, akik a radnai oltárnál énekeltek és imával vettek búcsút a szülőföldtől (Függelék 1., 2., 3.). Harangszó kísérte őket a város határáig. Kereszttel és lobogókkal indultak útnak, de rövid ájtatosságra megálltak az érparti Kálváriánál³⁸, majd továbbhaladva 1869-től bementek az Alsó-temető kápolnájába³⁹ (Függelék 4. 6s 5.) s a telekparti Vezérútnál lévő Balázs-keresztnél⁴⁰ vettek búcsút a várostól (Függelék 6., 7.). A hozzátartozók eddig kísérték el a búcsúsokat, s egy hét múltán itt várták őket. Mindezekben az említett helyeken az előénekes vezetésével énekeltek, imádkoztak. Azok a tanyai lakosok, akik a búcsúsokkal tartottak, álta-

³⁵ A Sz. Olvasó ... 1851. 1904. december 9. Ifj. Doba Pál jeles énekesember volt Kunszentmártonban, kéziratos énekeskönyve fennmaradt. A stációs képekre adakozók nevét is közli a jegyzőkönyv: 1-re Szabó András családjával 100 kor. 2-re ör. Szabó Imre nejével 100 kor. 3-ra P. Kovács Gergelyné 100 kor. 4-re Fazekas Pál és családja 100 kor, 5-re Kiss Péter és neje 100 kor, 6-ra özvegy Benke Györgyné Lázi Ilona 100 kor, 7-re Kiss A. Pál 9 társával 100 kor, 8-ra a buzgó filléres, közadakozása 100 kor, 9-re Szarvák Imre 9 társával 100 kor, 10-re Fazekas Gáspár két társával 100 kor, 11-re Fazekas Imréné Kópó Rozál 100 kor, 12-re Gergulics Lukács 9 társával 100 kor, 13-ra ismét a buzgó nép közadakozása 100 kor, 14-re ismét a buzgó nép közadakozása 100 kor.

³⁶ MAGYARI 1982. 120. BARNÁ 1982. 399. Mesterszállás a múlt század végéig Kunszentmárton pusztája volt. Lakói kunszentmártoni családok leszármazottai. Id.: DÓSA-SZABÓ 1936. 91–101.

³⁷ JÓZSA 1991. 93–104., amely saját kutatásainak és a régebbi helytörténeti irodalomnak rövid összefoglalása.

³⁸ A Kálvária valószínűleg a 19. század legelején készült az 1789-ben lebontott Érparti-kápolna helyén, ahová annak előtte az 1739. évi pestis helyi áldozatait eltemették. DÓSA-SZABÓ 1936. 237. – Valamilyen, ma már nem tisztázható konfliktus miatt 1840-ben Steinhäuser Antal akkori plébános itt, a Kálváriánál vetette el a radnai búcsúsoktól a radnai lobogókat, majd szekérrel utánuk küldte. Id.: A Sz. Olvasó ... 1851. 1854. 44.

³⁹ A Hétfájdalmú Szűz tiszteletére 1869-ben lett kész a temetői kápolna, amelynek berendezése a provinciális és a naív művészetnek számos értékes alkotását őrzi. DÓSA-SZABÓ 1936. 239., Z. (A kápolnáról) *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1870. II. 172–173.

⁴⁰ A 18. század végétől áll itt kereszt, itt tértek el Veker–Orosháza felé a kunszentmártoni búcsúsok. DÓSA-SZABÓ 1936. 245.

lában bementek a reggeli szentmisére. A visszaemlékezések szerint azonban mindig voltak számosan, akik a Kálváriánál vagy pedig a Balázs-keresztnél csatlakoztak a búcsús csoportokhoz.

A búcsúsok holmiját tíz-tizenöt kocsi vitte. Kettő mindig a búcsús menet mögött haladt, hogy felvehesse az útközben rosszul lett embereket, vagy azokat, akik a fuvarosoknak megfizették a kocsin utazást az egész útra vagy a fél útra. Ezeket hívták *egész béresekné* vagy *félbéresekné*, másképpen *egészfelülőknek* vagy *félfelülőknek*. A szekeresek a zarándokutat önként vállalt lótartó gazdák voltak. Költségeik (főleg a takarmány) elsősorban a felülők fizetéséből térültek meg. Ennek összecszerű nagyságáról a visszaemlékezések nem szólnak. Akik csupán tarisznájukat tették fel a kocsira, tehát végig gyalog mentek, azok nem fizettek.

Az évszázados tapasztalat alapján jól megszervezett zarándokutat a búcsúvezetők, az énekes emberek vezették. A századfordulón híresek voltak közülük ifj. Doba Pál, B. Tóth Márton, Kiss Mihály, Ökrös József és Horpácsi Sándor. Az Orosháza–Battonya–Ópálos–Máriaradna útvonalon (3. térkép) mindvégig ők vezették a napi ének- és imarendet, ők szabták meg a pihenés – étkezés – gyaloglás rendjét, s vezették szállásra esténként a búcsús népet. A több napos út során felhangoztak a helyi énekszerzők: a Mezey kántorok, Ökrös József, valamint a búcsús éneklőzetek alkalomhoz és helyhez kötött hosszú, sokstrófás énekei (Függelék 8., 9.). Ezek nagyobb része öreg Mezey János több kiadást megért nyomtatott búcsús ének- és imakönyvében⁴¹ (8. kép), egyéb ponyvákon (9, 10, 12, 14. kép), valamint kéziratos könyvekben⁴² fennmaradt. Az út során temetőknél, templomoknál, útmenti keresztelnél és szobroknál ájtatoskodtak. Nagy élményt jelentett a visszaemlékezőknek Arad városának, az aradi templomoknak és a temetőknek felkeresése.

A kunszentmártoniak hagyományos útvonalán a visszaemlékezések alapján ma már nehéz az útmenti megálló, éjszakai pihenők pontos helyét megállapítani. A kedd reggel elindult csoport valószínűleg először Orosházán, szerdán Battonyán, csütörtökön este pedig a Radnai hegyek lábánál, Ópáloson szállt meg. Innen elindulva pénteken már a kora reggeli órákban beérkeztek az egy-két kilométerre lévő Máriaradnára. Így elő tudták készülni az ünnepélyes bevonulásra.

Az útközbeni elszállásolás körülményeiről, a látnivalókról sem tájékoztatnak ma már a visszaemlékezések. Valószínűleg családoknál szálltak meg kisebb-nagyobb csoportokban. Így alakult ki hosszú évekre szóló kapcsolat egy orosházi kereskedő család és a kunszentmártoni Barna család között. A szentmártoniak a radnai búcsújáratban, az orosházaiak a kunszentmártoni vásárok alkalmával szálltak meg egymás házábanál. B. Tóth Márton búcsúvezetőnek 1886-ban befejezett, de énekes utódai (pl. Horpácsi Sándor) által még

⁴¹ *Szűz Mária dicsérete. Azaz: énekes és imádságos könyv a búcsújárók ker. kath. hívek használatára.* Öreg Mezey János volt kun-szentmártoni kántortól. Főpásztori jóváhagyás mellett imádságokkal bővítve kiadta Szombathy Sándor Kalocsa-főmegyei áldozár. Kalocsán. 1865. (Ismerjük több kiadását: Arad, 1866, 1886, 1895.)

⁴² A már említett búcsúvezetők, énekes emberek kéziratos könyvei HORPÁCSI Sándor énekesember hagyatékában maradtak meg. Különösen sok ÖKRÖS József és MEZEY János által írt énekszöveget tartalmaznak, amelyeket ismert dallamokra énekeltek.

századunkban is használt kéziratos énekeskönyvében beírva találjuk a zarándokút utolsó szakaszának Arad és Máriaradna közti településeit. B. Tóth Márton írása szerint ezek: Govogács (Glogovác), Mundullok (Monderlak), Cicer (Maroscsicsér), Szabadhely, Pólis (Paulis) azaz Ópálos. Az énekeskönyvek tehát bejegyzéseik révén, kicsit útikönyvek is lehettek. (18. kép)

A hosszú úton önként jelentkező férfiak vitték felváltva a búcsús lobogókat és keresztet. Az énekes ember pedig csengettyűvel jelezte az indulás, a pihenés, az imádság és ének idejét.

A Radnára érkezésnek megvolt a maga rendje. Ezt részben a hagyomány szabályozta, részben az obszervanciát 1901-ben bevezető ferences atyák igyekeztek egyfajta rendtartást bevezetni.⁴³ Ezek egy része tilalom formájában az addigi népszokásokat akarta megváltoztatni (pl. az énekes bevonulást, az oltárkerülést, a templomi éjszakázást), más része pedig egyházasabbnak érzett tiszteleti formákat javasolt.⁴⁴ Az Ópálosról indult kunszentmártoniak néhány kilométeres út után beérkezve Máriaradnára a templom előtt felsorakoztak az ünnepélyes bevonulásra, Mária kegyképének köszöntésére (Függelék 10.). Bent a templomban a búcsúvezető énekes elmondta a beköszöntő imádságot (Függelék 11.) és – amíg lehetett – elénekelték a beköszöntő éneket (Függelék 12.). Ezután misét hallgattak, elvégezték szentgyónásukat, megáldoztak.

Mise után házaknál helyezkedtek el. Délután a hegyoldalba stációt végeztek, azaz végigjárták a keresztutat. A kegyhelyen töltött napok jórészt imádkozással, ájtatoskodással teltek el. Járták a hegyoldalt, többször is elvégezték a keresztutat, s ájtatoskodtak a kápolnák és a szentek szobrai előtt. A kunszentmártoniaknak külön kedves volt a templom déli oldalánál felállított, s már említett Szent Rókus szobor, amelyet 1906-ban kunszentmártoni családok emeltek. A talapzaton a következő írás olvasható:

*Sz. Rókus tiszteletére
Gyóllai Antal es neje Apatóczy
Katalin, valamint
Hegedűs Gergelyné szül.
Balla N. Katalin
Kunszentmártonból
1906*

A szobor a második világháború harci eseményei közepette elpusztult, csak a talapzata maradt meg. Az 1980-as évek elején a Temesvárhoz közeli, volt Torontál megyei Ótelek (Otelec) község magyar népe megújította, s a felújítást magyar nyelvű táblával jelölte meg.

A kunszentmártoniak ájtatosságait csoportban végezték előénekesük vezetésével. Éjszaka is végigjárták a keresztutat, *keresztbúcsút* végeztek (Függelék 13.), amely kedvelt ájtatossága volt több más kegyhelynek is abban

⁴³ Mária-Radna ... 1908. 20–23.

⁴⁴ BÁLINT Sándor jóvoltából legjobban a szegediek radnai búcsújárását ismerjük. ld.: BÁLINT 1980. 383–399., hasznos adalékokat szolgáltat még HARANGOZÓ 1990. című könyve.

az időben.⁴⁵ A kunszentmártoniak szentmiséje pünkösöd szombatján volt, erre külön gyűjtöttek pénzt a kegyhelyen. Együttesen, keresztyük után sorakozva vettek részt a pünkösdi ünnepi körmenetben is. A közös ájtatosságon kívül (énekeikből lásd Függelék 14., 15.) sokan fogadalomból egyéni vezekléseket végeztek: térden csúsztak be a templomba a kegykép elé, térden csúszva imádkoztak a hegyoldal kápolnái között. Ilyen testi sanyargatással járó fogadalmat főleg nagy betegeikért ajánlottak föl. Ezeket a vezekléseiket sokan már a radnai útban megkezdték.

A hegyoldalba, e megszentelt helyen a kunszentmártoni búcsúsok gyógyfűveket szedtek. Szedtek valami fűfélést, nevére már nem emlékeznek, amely füstölni kenyérsütésre volt jó, mondták. Ha valami baj (rontás) történt kenyérsütéskor, pl. nem kelt meg a tészta, akkor ezzel a fűvel megfüstölték. Sokan szedtek még villámsújtotta fa gyökerét, amelynek szilánkját fogfájás ellen tartották hasznosnak. Máriaradnán szentkút, forrás nincs. A kunszentmártoni búcsúsok ezért Maros-vizet hoztak haza, amit szentelvízként használtak, de hoztak üvegben a templomi szentelvízből is.

A Máriaradnán töltött három nap alatt az ájtatosság és misehallgatás mellett jutott idő a radnai és a lippai városnézésre, s a vásári sokadalomban való nézelődésre, vásárlásra is. A visszaemlékezések szerint ugyanis a század elején pünkösdkor nemcsak a szokásos kirakodóvásár, hanem nagy állatvásár is volt Máriaradnán. A kunszentmártoniak ezért a századfordulón még gyakran felfogadtak egy juhászt, aki a radnai vásárban vett, Erdélyből lehajtott hosszúszőrű racka juhokat a búcsú után az utak mentén, árokpартokon legeltetve hazahajtott. Ennek bőréből lehetett a legjobb subákat csinálni. Legtöbben azonban csak apró búcsúfiát: szentképet, imakönyvet vásároltak. Ezek sok kunszentmártoni családnál máig őrzik a radnai búcsújárások emlékeként (15–16. kép). Árultak még a visszaemlékezések szerint apró cserépedényeket: kiskorsót, kiskantát, ezekből gyerekeknek hoztak. Sok kunszentmártoni számára emlékezetes a radnai búcsúvásárban árult ún. *olájkörte*. Ez aszalt körte volt, amit a helybeliek más gyümölccsel együtt külön aszalókban készítettek. Az aszalásnak ez a módja újdonság és érdekesség volt a Körös menti emberek számára.

Az Alföld népe Máriaradnára zárandokolva látott először hegyeket. Ez nagy élmény volt számára. Másik fontos élménye volt, hogy itt a pünkösdi, vagy a nagyboldogasszonyi, kisasszonyi búcsú soknyelvű és mégis egylelkű forgatagában – amíg a trianoni határ el nem zárta – megtanulta tisztelni a másnyelvű, más ruhájú, más szokású honfitársait, akik azonban a Mária-tiszteletben, s a magyar szentek tiszteletében egyek voltak vele. A görög katolikus románoknál egykor az volt a szokás, hogy fapapucsban zárandokoltak Radnára, de a templomba csak harisnyában léptek be – fa klumpáik a templom bejárata előtt sorakoztak.

A bánási németek – és példájukon a magyarok és a románok is – az ima-meghallgatásokért, az égi segítségért hálából a Radnai Szűzanyának fogadalmi képeket hoztak és hoznak ma is. A ferences kolostor folyosói telis-

⁴⁵ A keresztbúcsúról ld. BÁLINT 1991. 100. ill. *passim*

tele vannak ezekkel a képekkel, jóllehet a múlt század 60-as, 70-es éveiben az akkori házfőnök az addig összegyűlt ex voto-képek nagy részét tűzre hányatta, más részét a padlásra hordatta.⁴⁶ A szinte töretlen hagyomány azonban pótolta ezt a veszteséget. A képek, amelyeknek festői elsősorban bánsági németek lehettek és lehetnek ma is, a naiv festészetnek is fontos alkotásai, a fogadalmi képek megformálásának szabályaihoz igazodva.

A búcsúi sokadalomban máig fel lehet ismerni messziről a Krassó–Szörény megyéből, Resicabánya környékéről érkező, sajátos ősi viseletben ájtatoskodó krassovánokat, a katolikus horvátok képviselőit. Mellettük énekelnek az erdélyi: dévai, vajdahunyadi magyar zarándokok, vagy az Aradhoz közeli Györök bukovinai székely eredetű népe. A templom főoltárán angyalok emelik föléjük a Skapuláris Szűzanya ezüstkeretes kegyképét.

Ugyanez a színes forgatag, kiegészülve a bánsági bőszyknyás sváb asszonyokkal fogadta az első világháborúig ide zarándokló kunszentmártoniakat is, akik pünkösd hétfőjén a reggeli mise után indultak vissza otthonukba.

Imával és énekkel köszönt el a csoport a radnai Szűzanya kegyképétől (Függelék 16., 17.). Battonyai, orosházi éjszakázás után érkeztek haza. Az ott-honiak egészen a Telekpartig, a Balázs-keresztig eléjük mentek kereszttel és lobogókkal, máriás lányokkal, akiket a *dékányasszony* vezetett. A templomi hálaadás után tértek haza otthonukba.

A radnai búcsújárás mellé 1900-ban lépett a szentkúti zarándoklat, azaz a Kiskunfélegyháza melletti Szentkút (Ferencszállás, Pálósszentkút, Petőfiszállás)⁴⁷ meglátogatása.⁴⁸ Az újabb búcsú felvállalása mögött nagy valószínűséggel az 1900–1901. jubileumi szentév hatását, s a századvég felfokozott vallási légkörét láthatjuk.⁴⁹ A Szentkút látogatása 1905-ig folyamatos, ettől kezdve azonban a Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyve nem tesz említést róla.

Annak okát, hogy a kunszentmártoniak Máriaradnát miért mindig pünkösd ünnepén keresték fel, nem tudjuk. Hiszen a kegyhely főbúcsúja Nagybaldogasszonykor van, illetőleg Kisasszonykor. A Rózsafüzér Társulat 1915-ös jegyzőkönyvében azonban érdekes módon mégis a „radnai kis búcsú alkalmával fel maratt” pénzről olvashatunk, de ennek a „kis búcsúnak” értelmezését sem tudtuk megoldani. Jelenthet Kisasszony-napi búcsút, a kitört háború miatt kis létszámú búcsút is. Talán ez utóbbi látszik valószínűnek.

Az írásos feljegyzések nem tükrözik azonban az első világháborús viszonyokat, s nem jelzik a radnai búcsújárások elmaradását sem. Nem is maradtak el valószínűleg a háborús években, esetleg éppen felerősödhettek, hiszen a Rózsafüzér Társulat irataiban évről-évre számolni lehet a „radnai búcsújárat alapjával”, azzal az összeggel, amelyet a Társulat a helyi kunszentmártoni Takarékbán helyezett el és kamatoztatott. Figyelemre méltó, hogy Erdély román megszállása, majd Romániához csatolása sem tükröződik az írá-

⁴⁶ VARGA 1872. 367.

⁴⁷ A kiskunfélegyházi Szentkútról, a mai Petőfiszállásról ld.: LÁNCZOS 1943., Idem: Petőfiszállás és búcsús népszokásai. (Kézirat BÁLINT Sándor hagyatékában), BÁLINT 1980. 399–400., BARNA 1990. 127–130.

⁴⁸ E tényről a kunszentmártoni Rózsafüzér Társulat 1902-es jegyzőkönyve ad hírt. A Sz. Olvasó ... i.m.

⁴⁹ BARNA 1993.

sos anyagban, jóllehet a radnai zárandoklatoknak ez vetett véget. A „radnai búcsújárat alap” még 1923-ban is szerepel – utoljára.⁵⁰ Ugyanakkor a két piros és két zöld radnai lobogó fenntartására tett pénzalap továbbra is megmaradt. 1924-ben a Rózsafüzér Társulat számba vette a búcsújáráshoz szükséges felszerelési tárgyait – ezek még a régi gyalogos zárandoklatok kellékeit jelentik. Eszerint van négy búcsújáró lobogó, egy búcsújáró láda, egy kézilámpa, az ezüst keresztnek egy viaszosvászon tartó, a két lobogónak tarka ruhába és két viaszosvászon tartója, egy csengettyű, két viharlámpa, két lobogótartó és egy „könyvhordozó tásk”.⁵¹ E tárgyakat ekkor már csak a ferencszállási Szentkútra és a mátraverebélyi Szentkútra vezetett zárandokutaknál használták.

A határral elszakított Máriaradna emléke pedig mindinkább kopott, megszűnt az évszázados eleven kapcsolat még akkor is, ha Kunszentmárton lelkipásztorai egy-egy alkalommal még az elmúlt évtizedekben is szerveztek autóbuszos zárandoklatot a Maros menti kegyhelyre. Radna emlékét sok családban az onnan hozott, mindinkább fogyatkozó búcsúfiák, énekeskönyvek és az egyre kopó emlékezet tartja fenn.

FÜGGELÉK

I. RADNÁRA INDULÓ ÉNEK

Dallama: Üdvözlégys Krisztusunk ...

Jézus szent nevében megyünk tölletek,
Buzgó keresztények, Isten veletek.
A radnai Szűzvirághoz, kegyes pátrónánkhöz,
Emeljétek jobb kezetek, Isten maradjon veletek.

Jézus szent nevéért kérünk titeket,
Gyarló indulatunk tán megsértettek,
Jézus szent nevéért kérünk titeket,
Bocsássatok meg már, Isten veletek,
Emeljétek jobb kezetek, Isten veletek.

(Ifj. Doba Pál 19. század végi kéziratoss énekeskönyvéből. Itt jegyzem meg, hogy a Függelékben közölt ének- és imaszövegek mind Kunszentmártonból valók.)

⁵⁰ A kunszentmártoni Rózsafüzér Társulat 1922-ben nem tartott gyűlést, csak 1923. január 8-án. Id.: A Sz. Olvaso ... i.m.

⁵¹ Id.: A Sz. Olvaso ... i.m. 1924. május 1. (Itt jegyzem meg, hogy a tanulmány illusztrációi mind Kunszentmártonból származnak, s a szerző felvételei. A térképeket is a szerző tervezte, rajzolta.)

2. INDULÁSKORI ÉNEK

Nóta: Üdvözlégység Krisztusunk ...

Jézus szent nevében útra indulunk,
Az Ő szent keresztje lesz kalauzunk.
Jézus vezérelj bennünket,
Áldd meg minden lépésünket.

Óh, Istenünk engedd, hogy szerencsésen
Járjuk az utunkat jó egészségben.
Jézus vezérelj bennünket ...

Szándékunk ez útban neked szolgálni,
Kész vagyunk melegeket, esőt kiállni.
Jézus vezérelj bennünket...

Elhagytuk házunkat, kedveseinket,
Néked áldozzuk e drága időnket.
Jézus vezérelj bennünket...

Felajánljuk néked fáradságunkat,
Elvált rokoninkat és vagyonunkat.
Jézus vezérelj bennünket...

Ők is, tudjuk, rólunk megemlékeznek,
Bár most elválásunkon keseregnek.
Jézus vezérelj bennünket...

Kikísértnek minket, de majd előnkbe
Jönnek-e, látjuk-e egymást életbe?
Jézus vezérelj bennünket...

Reménységünk vagyon az Úr Istenben,
Hogy hazahoz minket jó egészségben.
Jézus vezérelj bennünket...

Őket is megtartja addig az Isten,
Megöleljük egymást visszajöttünkben.
Jézus vezérelj bennünket...

Szűzanyánk Mária esedezz értünk,
Kik tiszteletedre útnak eredtünk,
Kérd Szent Fiadat érettünk,
Segítsen az útban bennünk'. Ámen.

(19. század végi kéziratos énekeskönyvből. A versfők kezdőbetűi: JOSEF ÖKRÖS, Ökrös József szerzőségét mutatják.)

3. RADNÁRA INDULÓ ÉNEK

Dallama: A fényes nap ...

Ezerkilencszázhetedik évben
Elindultunk Jézus Szent nevében,
A radnai kegyes Szűzanyánkhoz,
Szomorúak vigasztalójához.

Sír a lelkünk, szemeink könnyeznek
Szűz szent anyánk nagy tiszteletében,
Légy velünk óh Szűzanyánk Mária,
Tekints reánk tisztelő nyájadra.

Boldogságos Szűzanyánk Mária
Kik nem jöhetnek hozzád Radnára,
Kiknek teher nehezül vállára,
Segítsd őket Radnai Mária.

Isten veled szép szülővárosunk,
Itthon maradt sok kedves rokonunk,
A kik velünk el nem jöhettek,
Isten, Isten maradjon veletek.

Óh, kegyelmes Szűzanyánk Mária,
Tekints reánk tisztelő nyájadra,
Fogadj minket te szent oltalmadba,
Vezesd lelkünk dicső mennyországba.

Utainkon légy kegyes vezérünk,
Esedezve Téged arra kérünk,
Légy velünk szent búcsújárásunkban,
Arra kérünk Szűzanyánk Mária.

(Ifj. Doba Pál 19. század végi kéziratot énekeskönyvéből.)

4. KÁLVÁRIA ELŐTTI ÉNEK RADNAI BÚCSÚKOR

Dallama: Jézus szenvedéséről bűnösök ...

Emeljük fel szemünket e magos keresztfára,
Mielőtt elutaznánk városunkból Radnára,
Fohászkodjunk, imádkozzunk,
Mondván: Uram Jézus könyörülj rajtunk.

Addig is még itt állunk Jézust tartunk szívünkben,
Itthonvalókat bízunk szent gondviselésedbe,
Óh, őrizd meg, védelmezd meg,
Minket pedig ez utunkban segíts meg.
Óh, el ne hagyj, velünk maradj,
Uram Jézus kérünk, hogy Szent Lelket adj. Ámen.

(B. Tóth Márton kéziratot énekeskönyvéből, 1886)

5. ÉNEK A TEMETŐBEN

Dallama: Üdvözlégy Krisztusunk ...

Szomorúan nézünk a temetőre,
Mert sok halott nyugszik, kik rég időbe'
Örömmel mentek a szent búcsúra,
Radnai Szűz látására.
Üdvözölték Szűz Máriát,
Jobb karján az Isten Fiát.

Óh, Jézus adj nekik örök nyugalmat,
Óh, Radnai Szent Szűz szánd meg mindnyájunkat,
Hogy Tégedet Szent Fiaddal,
Áldhassanak mennyországban.

(Ifj. Doba Pál 19. század végi kéziratot énekeskönyvéből.)

6. RADNÁRA INDULATKOR A TEMETŐTŐL A BALÁZS-KERESZTIG

Dallama: Üdvözlégy Krisztusunk ...

Serkenj fel óh bűnös! vétkek álmából,
Kelj fel immár kérlek, bűnöd álmából.
Siess a Szűz Máriához,
A megtérők oltalmához!

Hagyd el e világi mulandóságot,
Keress az Istennél irgalmasságot.
Siess a Szűz Máriához...
Ne higj fullánkja vagy, mint kígyónak,
Siess a Szűz Máriához...

Nyisd fel szemeidet, tekints az égre,
Csak onnét jó malaszt segedelmedre.
Siess a Szűz Máriához...

Hogyha vigasztalást kívánsz lelkednek,
Járulj szent Anyjához a kegyelemnek!
Siess a Szűz Máriához...

A bűnöst, mint fiát, várja az anya,
A megtérő hívet szívéhez vonja,
Siess a Szűz Máriához...

Csakhogy ő általa itt az emberek
Isten kegyelmével mind megtérjenek.
Siess a Szűz Máriához...

Nála úr és szegény közt nincs különbség,
Mindenkit elfogad csak megtörődjék.
Siess a Szűz Máriához...

A töredelmes szív legszebb áldozat,
Melyet Ő Istennek kedvvel bemutat.
Siess a Szűz Máriához...

Ha ily szívvel térsz Szűz Máriához,
Akkor pártfogása vigasztalást hoz.
Siess a Szűz Máriához...

Elmúlik a véték gyönyörűsége,
S azonnal méreggá lesz édessége.
Siess a Szűz Máriához...

Ámde a bűnbánat keserűsége,
A léleknek örök gyönyörűsége.
Siess a Szűz Máriához...

Elmúlik a világ minden öröme,
De megmarad a jó tettek érdeme.
Siess a Szűz Máriához...

Fő gondod legyen a lelki tisztaság,
Mit nem adhat soha a hiú világ.
Siess a Szűz Máriához...

Úgy lesz üdvösséges búcsújárásod,
Ha minden bűnödöt szívből megbánod.
Siess a Szűz Máriához...

Az Isten, áldást ad a megtérőnek,
Szavát meghallgatja a könyörgőnek.
Siess a Szűz Máriához...

Mert a Szűz Mária könyörögj értünk,
Hogy segedelmével Istenhez térjünk.
Siess a Szűz Máriához...

Hogy tehát megnyerjed Isten kegyelmét,
S meg érdemelhessed a Szűz védelmét.
Siess a Szűz Máriához...

Vezér-csillag legyen előtted élte,
Hogy lelked végcélját ekkép elérje.
Siess a Szűz Máriához...

S elérve a szent czélt meglásd az égben,
A jó Istent, örök dicsőségében.
Siess a Szűz Máriához...

(Mezey János: *Szűz Mária dicsérete* ... Arad, 1886. 39–41. Ifj. Doba Pál kézíratos énekeskönyvével összekötve. Kézírással jelzett refrénváltozatok a következők: Tiszteljük a Szűz Máriát, mint hazánknak védasszonyát. – Siess a Szűz Máriához, a Radnai Szűzanyához. – Siess a Szűz Máriához, a megtérők oltalmához.)

7. TELJES BÚCSÚ ELNYERÉSÉRT IMA

Miatyánk, Üdvözlégy

Uram hallgasd meg könyörgésünket! Könyörögjünk!

Szentháromság Isten tudván és érezvén elégtelen és méltatlan voltomat, a mi Urunk Jézus Krisztusnak a boldog Szűz Máriának, s a dicsőült szenteknek érdemeihez kapcsolom az én bár csekély, de jó szándékú tetteimet és szent föltevéseimet; töredelmes szívvel könyörögván, hogy Krisztus drága vére hullása és a szentek esedezése által ezen búcsújárásunkban a teljes kegyelemben méltóképpen részt vehessünk, a mi urunk Jézus Krisztus által amen.

IMA AZOKÉRT, AKIK KIKÍSÉRTEK

Miatyánk, Üdvözlégy stb.

Könyörögjünk!

Uram Jézus Krisztusom, könyörülj rajtunk. Részeltesd azokat is a te jóvoltodban a búcsújárásban, hogy egykor örvendhessünk a Te szent országodban, amen.

(Ifj. Doba Pál 19. század végi kézíratos énekeskönyvéből.)

8. ÉNEK ESŐÉRT BÚCSÚ ÚTBAN

Áldj meg minket Jézus, neked esedezünk,
Áztasd meg földünket szép esővel, kérünk.
Szent nevedért töröld el sok vétünk.
Áldj meg, ne hagyj, szép esőt adj.

3 Miatyánk, 3 Üdvözlégy
Könyörögjünk!

Úristen, mi oltalmunk és erősségünk, hallgasd meg a Tehozzád kiáltó népednek ájtatos könyörgését, aki a kegyességnek szerzője vagy, és adjad, hogy amit benned bízva híven kérünk, azt hathatósággal meg is nyerhessük. – Kegyelmes Úristen, kiben élünk, mozgunk és vagyunk, adj alkalmas esőt nekünk, hogy a mostani szükségünkben elegendőképpen fölsegítettven az örökkévalókat bizvást kereshessük. – Adj nekünk Uram, kérünk, hasznos esőt és a földnek száraz színét égi cseppeiddel kegyelmesen öntözd meg, hogy ez esetben a földnek bő gyümölcsében részesüljünk, holtunk után az örök boldogság nyugalmaiban örökké dicsérhessük a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.

(Ifj. Doba Pál 19. század végi kéziratot énekeskönyvéből.)

9. MÁRIA UTAZÁSA

Mária készül sietséggel Judeába,
nagy örömmel a nagy hegyes tartományba,
hogy rokonát Erzsébetet köszönteni,
szűz méhének gyümölcsével így tisztelni.

Negyven mérföldet utazott Szent Józseffel,
hegyen-völgyön fáradozott a Jézussal,
Szűz Mária maga beszélt az Angyallal,
Erzsébetet köszönteni Szent Józseffel...

József szól Szűz Máriának buzgósággal,
kelj fel, siess, én szerelmem, én galambom,
mert elment már terhes felhő, záporosó,
a virágok illatoznak a szép mezőn.

Az országok kösziklások és hegyesek,
ilyen úton kellett menni a szent Szűznek,
A két földi szeráfimok mint sietnek,
hogy megléven sugárlása Szentléleknek.

A szentséges két személynek mint sietnek,
a mennyei dicsőségről beszélgetnek,
velők volt az Atyaisten áldott fia,
ki Szűz Mária méhében be volt zárva.

Szűz Mária közelgetett egy városhoz,
Szent Erzsébet ment azonban egy szent kúthoz,
Szent József is vizet merít azon kútból,
Szűz Mária kéredzkedik azon kútról.

Máriát Erzsébet asszony hogy szemlélte,
Édesdeden karjaival átölelte,
Szentlélektől mert terhesnek megismerte,
az ő kegyes üdvözlését e képp tette.

Áldott vagy te az asszonyi állatok közt,
áldott gyümölcse méhednek ki testté lett,
Szent János is megismerte valósággal,
mert teljes anya méhében vigassággal.

Óh, mint megalázta magát szent Szűz előtt,
kétségkívül térdre esett Jézus előtt;
mindenünk is nyerj kegyelmet Jézus előtt,
imádkozzál miérettünk Krisztus előtt.

Zakariás örvendezett, midőn látta
Szent Erzsébet Szűz Máriát magasztalta,
és nagy eredendő bűntől tisztította,
kisdéd Jézus, hogy Szent Jánost megáldotta.

Most azért keresztény kelj fel és siessél,
az üdvösségnek útjára igyekezzél,
eleget tégy e világon bűneidért,
mert megfizet holtod után vétkeidért.

Jertek azért buzgó lelkek, hogy imádjuk,
Úr Jézust Szűz Máriával magasztaljuk,
szent áldását irgalmából, hogy láthassuk,
holtunk után szent országát, hogy bírassuk.

(19. század végi kéziratos imakönyvből, dallamutalás nélkül.)

10. RADNÁN A TEMPLOM ELŐTT MONDANDÓ

Menjünk az Isten szentséges házába,
A szentséges Szűz Virágához,
Itt van a szép templomban
a Radnai Szűzanya.

Jertek árvák és özvegyek,
Akik sírtok, keseregtek,
Itt van édesanyátok,
Gondot visel reátok.

Köszöntünk szép Szűz Mária,
Jobb karodon szent Fiaddal,
Fogadj szent kegyelmedbe,
Anyai szerelmedbe.

Aki Hozzád ide jöttünk,
Térdedre hullva esedezünk,
Óh Radnai Szűzanyánk,
Trónusodból tekints ránk,
Akik Téged köszöntünk,
Mennyben Veled örvendjünk.

(Ifj. Doba Pál 19. század végi kéziratoss énekeskönyvéből.)

11. MÁRIARADNAI BEKÖSZÖNTŐ IMA

Százezer üdvözlégys szentséges Szűz Mária, menny és föld királyné asszonya, radnai templomnak tündöklő csillaga. Óh, honnan érdemlettük ezt a nagy kegyelmet, hogy mi ide jöhettünk e drága szent helyre. Szemeinket örömkönnys öntözik, szívünk sír örömében, hogy megláthattuk édesanyánk csodákkal tündöklő szent képedet, kit régtől fogva óhajtottunk látni. Köszönjük kedves jó mennyei Anyánk, köszönjük a boldogságos Szűz Mária, a Te nagy szeretetedet, hogy minket ide segítettél.

Térdre esve leborulunk előtte, szegény zarándok fiaid. Tekints reánk, óh Radnának ékes lilioma! Íme, itt esedezünk édes jó mennyei Anyánk kegyelméért, mi nagy bűnösök. Itt, térdeinken esedeznek velünk együtt a szegény elmaradott árvák, a bánatos szívű özvegyek, itt térdelnek a szegény nyomorultak, itt hullatják ők is a bánatos, keserű könnysket. Tőled várnak vigasztalást, Radnának ékes szép csillaga, szentséges szép Szűz Mária. Óh, mert Isten után csak Te vagy, ki a bús szívemet vigasztalja. Rajtad kívül nincsen vigasztalás, nem is lehet találni a földön csak bánatot és szomorúságot. Óh, Radnának drágalátos kincse, szentséges Szűz Mária, csak Tenálad találunk vigasztalást, mert Te el nem hagysz senkit, aki csak Tehozzád folyamodik. Ha mindenki elhagy is, Te el nem hagysz senkit sem. Óh édesanyánk Szűz Mária, kérünk

el ne hagyj minket soha és anyai szerető karjaiddal ölelj át minket. Add ránk szent áldásodat. Áldj meg minden boldog- és boldogtalanokat, áldd meg a szegény bús szívű özvegyeket, kiknek már nincs kenyérkeresőjük, szüleiket elrabolta a halál, kikkel talán most egy éve is itt imádkoztunk, e szent helyen most szomorúság gyötri szíveiket. Radnának drága pünkösdi szép rózsája, vigasztalj meg mindnyájunkat, Jézus szent Fiadtól nyerd meg bűneink bocsánatját, hogy a teljes búcsúban részesülhessünk, halálunk óráján pedig siess hozzánk, édes mennyei Anyánk, Szűz Mária, hogy a Te anyai karjaidban adjuk ki lelkünket, és vidd a mennyei boldogságba, hogy ott is Veled vég nélkül örvezzhessünk, mindörökké, ammen.

(19. század végi búcsús ének- és imakönyvből.)

12. MÁRIA KEPE ELŐTT, RADNÁN

Dicsértessék Jézus, Isten hozott minket,
Boldogasszony anyánk fogadj kegyelmedbe,
Kik szent képed előtt összesereglettünk,
Szeplőtelen szent Szűz, könyörögj érettünk.

Óh, szép Szűz Mária, kik szent képed előtt
Könyörögve kérünk, szeplőtelen szent Szűz,
Boldogságos szent Szűz, esedezz érettünk,
Úr Jézus Krisztusnál kegyelmet nyerhessünk.

Mária, Mária, bűnösök oltalma,
Szomorú szívünknek, megvigasztalója.
Mária Szűz Anyánk könyörögj érettünk,
Hogy a mennyországra érdemesek legyünk.

Szeplőtelen szent Szűz könyörögj érettünk,
Kik szent képed előtt könyörögve kérünk,
Nyerd meg mindnyájunknak bűnünk bocsánatát,
Nyittasd meg számunkra mennyország kapuját.
Mária Szűzanyánk esedezz érettünk,
Mennyországban egykor veled örvezzünk.

(Ifj. Doba Pál 19. század végi kéziratos énekeskönyvből.)

13. KERESZTES BÚCSÚ UTÁN ÉNEK

Dallama: A fényes nap immár

Hála neked szerelmes Istenünk,
e keresztútjárást elvégeztük.
Óh bár mi is úgy járhattuk volna,
amint egykor a Fájdalmas Anya.

Óh fájdalmas, szenvedő Jézusom,
vedd kedvesen e búcsújárásunk.
Felajánljuk élőkért s holtakért,
nagy kínokban szenvedő lelkekért.

Drágalátos szent véred hullása,
szálljon le a szenvedők honába,
enyhítse ott nagy gyötrelmeiket,
nagy kínokból szabadítsa őket.

E szent keresztúti búcsújárás
a holtakért legnagyobb áldozás,
jertek árvák, kesergő özvegyek,
meghalt hívekért esedeztetek.

Óh jaj, ha látnátok élő hívek,
hogy a holtak mily nagy kint szenvednek,
éjjel-nappal lángok közt kínlódnak,
enyhülésre sohasem találhatnak...

Keresztfádnál térdel özvegy, árva,
könnyeit zápor gyanánt hullajtja,
esedeznek atyjukért, anyjukért,
hitves párjuk', kedves magzatukért.

Fájdalmas, szentséges Szűz Mária,
könnyhullajtásoknak egy csepp árja
szivárogoz sebes tűzlángokra,
a szenvedők szabadulására.

Dicsőséges Szentháromság,
égen, földön legnagyobb méltóság,
minden kimúlt híveknek irgalmazz,
mennyeországba hozzád feljussanak. Ammen.

(Ifj. Doba Pál 19. század végi kéziratos énekeskönyvéből.)

14. RADNÁN ÉNEK

Nóta: Add nekem Jézus ...

Örüljete, vigadjatok, kik ide jöttetek,
Mert itt van, kit fáradsággal eddig kerestetek,
A Szent Szűznek drága képe
Ez oltáron van feltéve, hogy tisztelje népe.

Kit az Isten ezrek közül e helyre tétetett,
Kegyelmekkel és csodákkal itten kitüntetett,
Mint hajdan a csipkebokrot,
Melyet Mózes égni látott és az Úrral szólt.

Radnai Hegyek csillaga, boldogságos Szent Szűz,
Pogány török járma alatt ragyogtál itt, mint tűz,
Gyógyítván a betegeket,
Bátorítván a híveket, a keresztényeket.

Őseink távol vidékről hozzád sereglettek,
Sok bűnösök bocsánatot Teáltalad nyertek,
Sánták, bénák meggyógyultak,
Kik hozzád szívből járultak, megvigasztaltattak.

Szűzanyánk mi is követjük őseink példáját,
Hozzád jöttünk, hogy lerójuk életünk hibáját,
Könny gyöngyözi szemeinket,
Ha tekintjük szentképedet, dicsérjük nevedet. Ammen.

(Vö.: 2. ének. A versfők itt is ÖKRÖS József szerzőségét jelzik, utalással a kegyhely történetére s a kunszentmártoniak hagyományára.)

15. ÉNEK MÁRIÁHOZ

Dallama: Üdvözlégy Krisztusnak ...

Örömmel siettünk e drága helyre,
Mint a szomjú szarvas forrás vizekre,
Hogy itt az Istennek hálát adjunk,
Szűz anyánk Máriát magasztaljuk.

Követve őseink dicső példáját,
Kik mindig tisztelték a Szűz Máriát,
A kegyelem helyét felkeresték,
Nagyasszonyunkat ott köszöntötték.

Radnai kegyelmek ékes tárháza,
Itt van a Szent Szűznek ékes temploma,
Az oltár felett áll drágalátos képe,
Hol századok óta tiszteli hív népe.

Tehozzád járultak a sok nyomorultak,
Távol vidékekről sokan meggyógyultak,
A sok bűnösök is kegyelmeket nyertek,
Kik szent gyónással bűnbánatot tettek.

Sietve siettünk mi is tehozzád,
Hogy mi is láthassuk drága szent orcád,
Óh édes Szűzanyánk téged kérünk,
Hogy teljes búcsúban részesüljünk.

Jaj, de végre eljön pünkösöd másnapja,
Eljött a megválás bájos órája,
Vissza kell már mennünk szülőföldünkre,
Talán utoljára nézünk most képedre.

Otthon várnak minket a kedveseink,
A napokat kezdik már számítani,
Tudják, hogy Tetőled már meg kell válnunk,
Kit ma szentnevedben felajánlunk.

Szemeink könnyeznek, ha elgondoljuk,
Hogy a szép trónusod most el kell hagynunk,
Vedd kedvesen búcsújárásunkat,
Itt elhelyezett ájtatosságunkat.

Egekbe felható szép énekléssel,
Kereszt', lobogókkal, körmenetekkel,
Válunk meg anyai szentképedtől,
Óh tekints le reánk az egekből.

Felajánljuk néked fáradságunkat,
Buzgó szívből nyújtott imádságunkat,
Engedd több évben is itt dicsérjünk,
Tarts meg egészségben hazaérnünk. Amen.

(19. század végi kéziratos énekeskönyvből. A biccenő akrosztikon – ÖKRÖS JOSEF – az énekszerző Ökrös József nevét mutatja.)

16. RADNÁRÓL ELBÚCSÚZÓ ÉNEK

Dallama: A fényes nap immár ...

Sír a lelkünk, szemeink könnyeznek,
Szűz Szent Anyánk, el kell válni tőled,
Hogyha többet nem jöhetnénk hozzád,
Isten veled radnai Szűzanyánk.

El kell menni, ütött már az óra,
Radnai Szűz tőled búcsúzóra,
Hogyha talán ez lenne utolsó,
Radnai Szűztől elbúcsúzók.

Könnyes szemmel meg reád tekintünk,
Kegyes anyánk könyörögj érettünk,
Hogy általad jussunk mennyországba,
Szent Fiadnak színe látására.

Radnai Szűz arra kérünk téged,
Szent áldásoddal bocsáss el minket
Jobb karodon kérjed Szent Fiadat,
A mi kegyes Jézus megváltónkat.

Elindulunk Jézus szent nevében
Szűz Mária kegyes védelmében,
Őrző szent angyalunk legyen velünk,
Hogy a sátány ne árthasson nekünk.

Radnai Szűz téged arra kérünk,
Utainkban légy kegyes vezérünk,
Vezess minket búcsújárásunkban,
Arra kérünk Szűzanyánk, Mária.

Boldogságos Szűzanyánk, Mária,
Kérjed értünk a te szent Fiadat,
Legyen nekünk irgalmas, kegyelmes,
Nyitassa meg számunkra az eget.

Nagy dicsőség legyen az Atyának,
Szentlélekkel, áldott Szent Fiának,
A dicsőteljes Szentháromságnak,
Tisztelet a szép Szűz Máriának.

Legyen nekünk égi birodalom,
Ezt add meg mindnyájunknak Jézusunk,
Hogy veletek együtt az egekben,
Örvendhessünk mindörökké. Amen.

(Ifj. Doba Pál 19. század végi kéziratos énekeskönyvéből.)

17. BÚCSÚZÓ IMA

Isten hozzád, szentséges Szűz Mária, Isten veled Radnának szép csillaga, szomorú szívek vigasztalója, árvák, özvegyek édesanyja. Óh, mily szomorú szívünk, lelkünk, hogy e kedves helyet itt kell hagyni, hol Szűzanyánk annyi századokon át magasztaltatik. Isten veled édes jó Anyánk!

Óh, mily édes volt itt szent képed előtt térdepelnünk, hol édesanyánknak imádkozunk és pártfogásodért hozzád folyamodunk, könyörögve szent áldásodban részesüljünk. Köszönjük édes mennyi jó Anyánk, köszönjük óh boldogságos szép Szűz Mária lelkünket elárasztó nagy szeretetedet, mely harmatként csepegett fájó szívünk sebeire. Óh, mily boldogok vagyunk mi mindnyájan, kik e szent búcsúban résztvehettünk.

Isten veled Szűzanyánk, Isten veled. Fogadd hálaáldozatul forró könnyeinknek záporát, mellyel szent utunkat öntöztük. Jézus, Mária, Szent József, a te szent védelmetek alatt akarunk utazni édes mieinkhez. Részesekért akarunk tenni szent imáinkba, búcsújárásainkba (sic!). De mielőtt megválnánk csodátévő szent képedtől, megcsókoljuk előtted a földet, mintha szentképedet csókolnánk meg. Édes jó mennyei Anyánk, Isten veled, add ránk szent áldásodat.

Őrizd meg e szent helyet minden szerencsétlenségtől, azon szent atyákkal, kik naponta értünk bemutatják a szentmiseáldozatot édesanyánk csudálatos szent képe előtt, tartsd meg őket egészségben, egykor vezesd őket Jézus szent Fiadhoz az örök boldogságba. Tárd ki anyai karjaidat a mi szentséges atyánk XIII. Leó pápánk felett! Oltalmazd meg őt a mostani veszedelmek között, tartsd meg javunkra, szent egyházunk megmaradására, hogy legyőzhesse ellenségünket.

Végý oltalmazd mindnyájunkat, édes jó mennyei Anyánk, Radnának drága szép csillaga, boldogságos szép Szűz Mária, most és halálunk óráján. Jöjj segítségünkre, óh kegyelmes, óh kegyes, óh édes Szűz Mária, nyerd meg nekünk az örök boldogság jutalmát az által, kit te szent Szűz e világra szültél, a mi urunk Jézus Krisztus által és nyerj sok kegyelmet (azoknak), kik még ezután ide zarándokolnak, Radnai szép Szűz Mária!

(19. század végi kéziratos énekeskönyvből. XIII. Leó pápa 1878–1903 között állt az egyház élén. E búcsúzó ima nemcsak összefoglalja a radnai zarándokút indítékait, célját és lelki hasznait, hanem szemléletesen bemutatja a búcsúzás hagyományos rítusát, szokását is.)

IRODALOM

BÁLINT Sándor

- é.n. A csestochovai Szűzanya tisztelete hazánkban. In: *Sacra Hungaria*. Kassa, 36–42.
- é.n. Búcsújáró magyarság. In: *Sacra Hungaria*. Kassa, 166–181.
- 1991 *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza*. Hasonmás kiadás. Szolnok.
- 1980 Radna. In: BÁLINT Sándor: *A szögédi nemzet III*. Szeged, 383–399.

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

- 1994 *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza.* Szent István Társulat. Budapest.

BALOGH Augustinus Florianus

- 1872 *Beatissima Virgo Mater Dei qua Regina et Patrona Hungariorum... Agriae.*

BANGÓ F. Jenő

- 1979 *The Pilgrimage in Hungary.* UKI Reports about Hungary. Vienna.

BARNA Gábor

- 1982 Ünnepi szokások és hiedelmek Csépan. In: BARNA Gábor (szerk.) Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből. II. kötet. Eger-Szolnok, 363–412.
- 1986 Az élő szentolvasó magyarországi elterjedése. *Vigilia* 51/5. 354–357.
- 1989 Zarándoklat szent helyekre. *Jáskunság* XXXV. 1986/6. 22–32.
- 1992 A megújuló rózsafüzér. (Az élő lelki rózsafüzér ájtatossága és társulata a XIX–XX. századi népi vallásosságban.) In: BÁRDOS István – BEKE Margit (szerk.) *Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai. Esztergom, 1991. május 29–31. Esztergom, 319–322.*
- 1993 Magyar zarándokok Európában. A római szentévi búcsúk és Magyarország. In: BÉKÉSI Imre et alii szerk. *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II.* Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest–Szeged, 667–679.

DÓSA József – SZABÓ Elek

- 1936 *Kunszentmárton története I. Kunszentmárton.*

EVLIA Cselebi

- 1985² *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664.* Budapest.

HARANGOZÓ Imre

- 1990 *Radna fényes csillaga. Újkígyós.*

JORDÁNSZKY Elek

- 1836 *Magyar Országban s ahhoz tartozó részekben levő Boldogságos Szűz Mária kegyelem Képeinek rövid leírása.* Pozsony.

JÓZSA László

- 1991 A kunszentmártoni Nagytemplom két évszázada. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2. Budapest, 93–104.
- 1993 A kunszentmártoni Kármel félévszázados története. In: Várostarténeti és néprajzi tanulmányok 1. BARNA Gábor (szerk.) *Szerzetesrendek az Alföldön – Kármeliták Kunszentmártonban.* Budapest, 19–53.

MAGYARI Márta

- 1982 Csépa falun kívüli kapcsolatai. In: BARNA Gábor (szerk.) Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből. I. kötet. Eger–Szolnok, 101–138.

MAGYARY Pál

- 1902 *Máriaradna és a Boldogságos Szent Szűz kegyelmes képének története.* Temesvár.

RADÓ Polycarpus

1961 Enchiridion Liturgicum. Tomus 2. Romae.

RUDNIKI, Hans

1891 *Die berühmtesten Wallfahrstorte der Erde*. Padernorn.

SCHRAM Ferenc

1968 Búcsújárás Magyarországon. *Teológia II.* 94–100.

SZABÓ György

1921 *Ferencrendiek a magyar történelemben*. Budapest.

SZILÁRDFY Zoltán

1991 A czestochovai Fekete Mária ábrázolásai és tisztelete Magyarországon. *Honismeret*, 1991/4. 30–32.

P. UNYI Bernardin

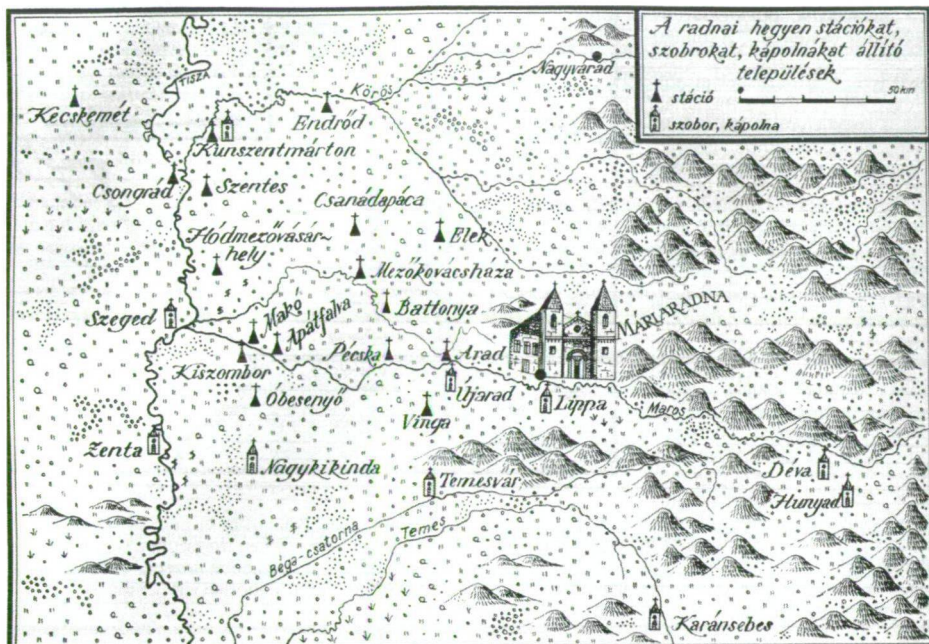
1947 *Sokacok – bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*. Budapest.

VARGA János

1872 A búcsújárások és magyar népünk. III. *Vasárnapi Újság*, 1872. 367.

IX. Pius

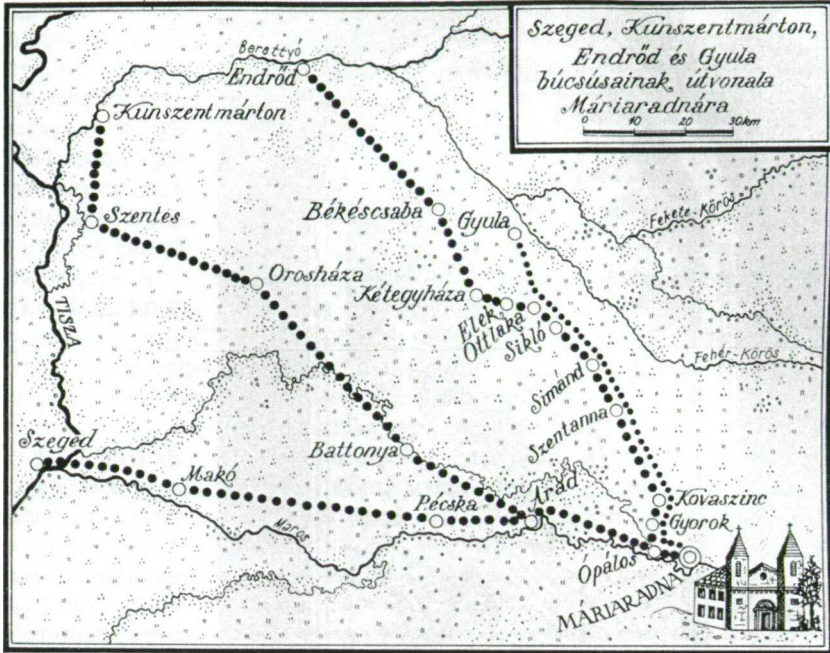
1864 IX. Pius római pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok és egyháznagyok életrajzgyűjteménye. Pécs.

1. kép: A radnai hegyen stációkat, szobrokat, kápolnákat állító települések

2. kép Mária Radna 18. századi vonzáskörzete a mirakulumfeljegyzések alapján

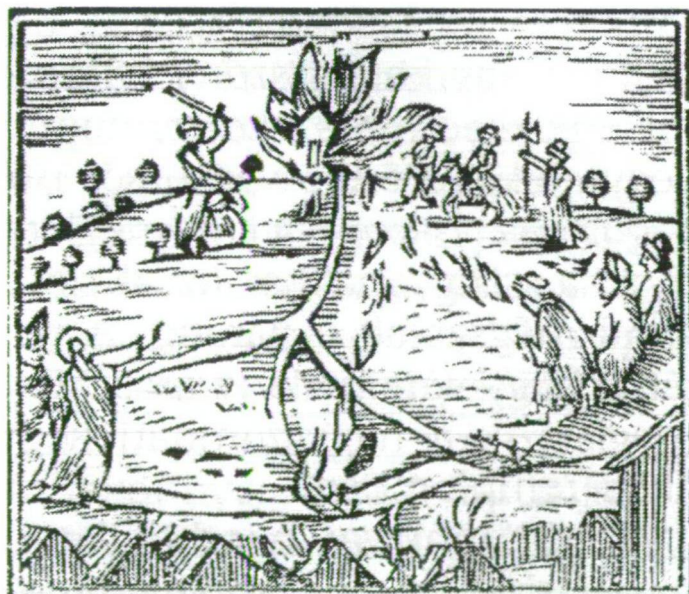
3. kép: Szeged, Kunszentmárton, Endrőd és Gyula búcsúsainak útvonala Máriaradnányra

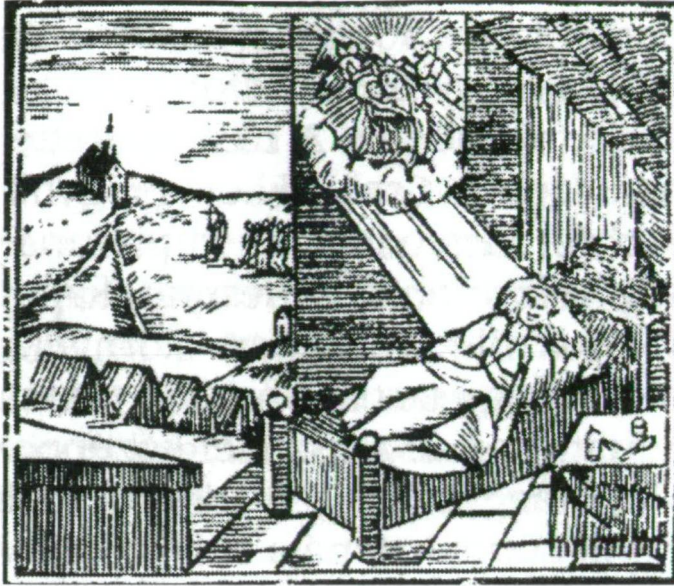
4. kép: A vándor olasz képárústól Virchnossa György megveszi a Skapuláris Szűzanya papírra nyomott, színezett képét (Világos berkes-hegy... Temesvár, 1773.)

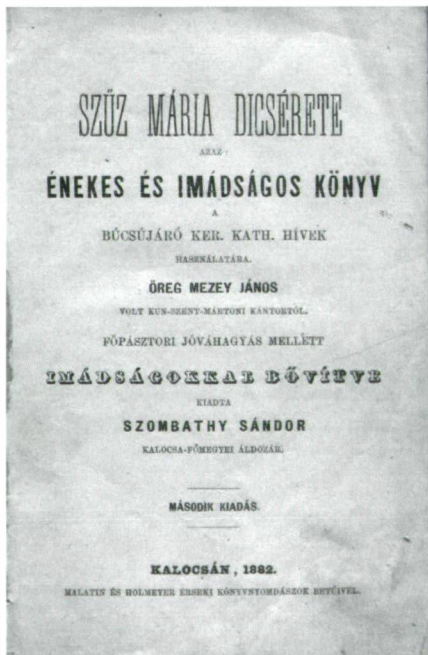
5. kép: A Skapuláris Szűzanya, a tisztító tűzben szenvedő lelkek segítsége
(Világos berkes-hegy... Temesvár, 1773.)

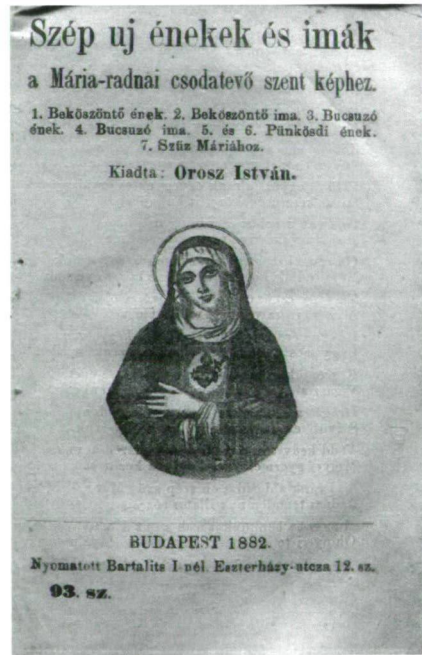
6. kép: A török felgyújtja a kápolnát – az alapító csoda
(Világos berkes-hegy... Temesvár, 1773.)

7. kép: Az aradi asszony álomlátása, az aradiak fogadalmi zarándoklata – a búcsújárás megindulása (*Világos berkes-hegy...* Temesvár, 1773.)

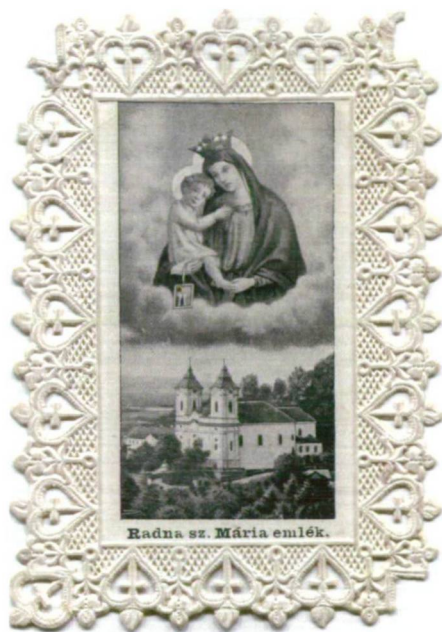
8. kép: Öreg Mezey János búcsújáró énekes- és imakönyve

9. kép: Orosz István énekei a Radnai Szűzanyához

10. kép: Réger János makói szentember énekfüzete a Radnai Szűzanyához

11. kép: Csipkés szélű radnai szentkép 1911 előttről

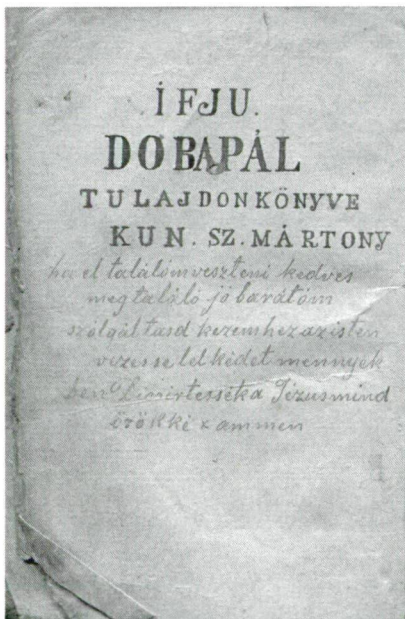
12. kép: Német nyelvű imafüzet a Radnai Szűzanya fametszetű ábrázolásával

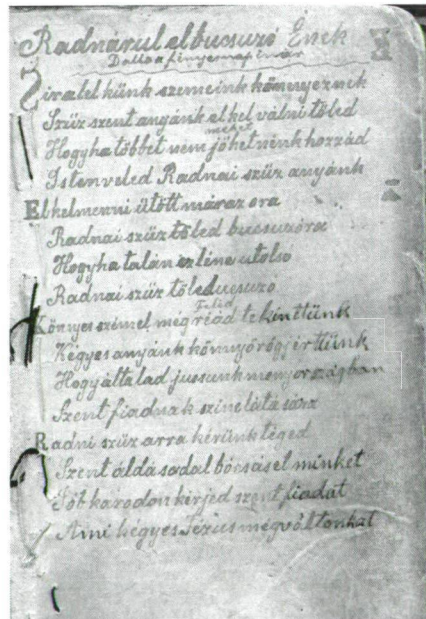
13. kép: Búcsúfia az I. világháború előtti évekből

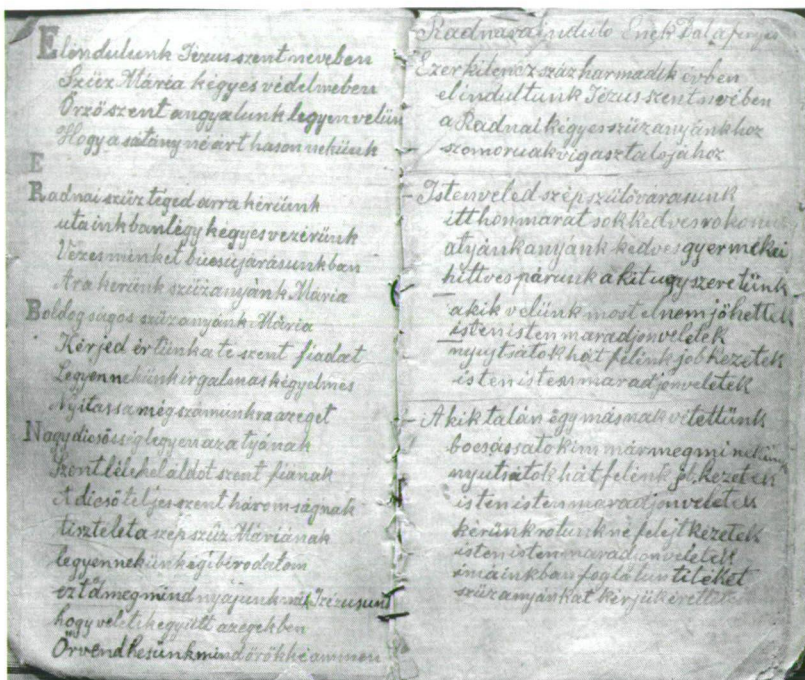
14. kép: Radnai énekeket is tartalmazó énekfüzet

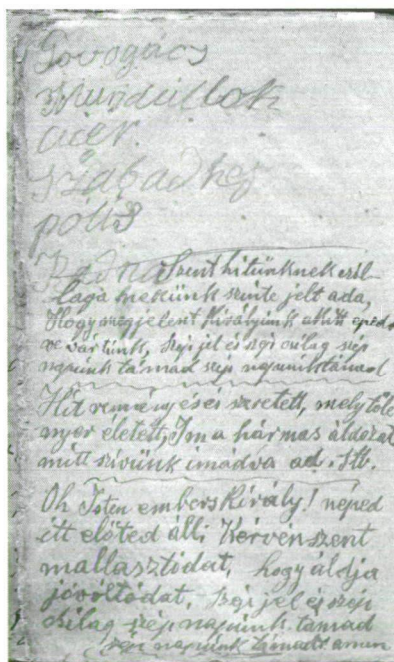
15. kép: Ifj Doba Pál kéziratoss énekeskönyvének possessori bejegyzése

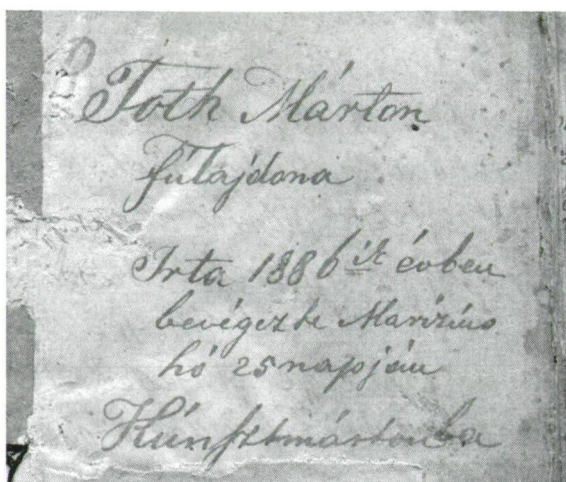
16. kép: Radnáról búcsúzó ének ifj. Doba Pál énekeskönyvéből

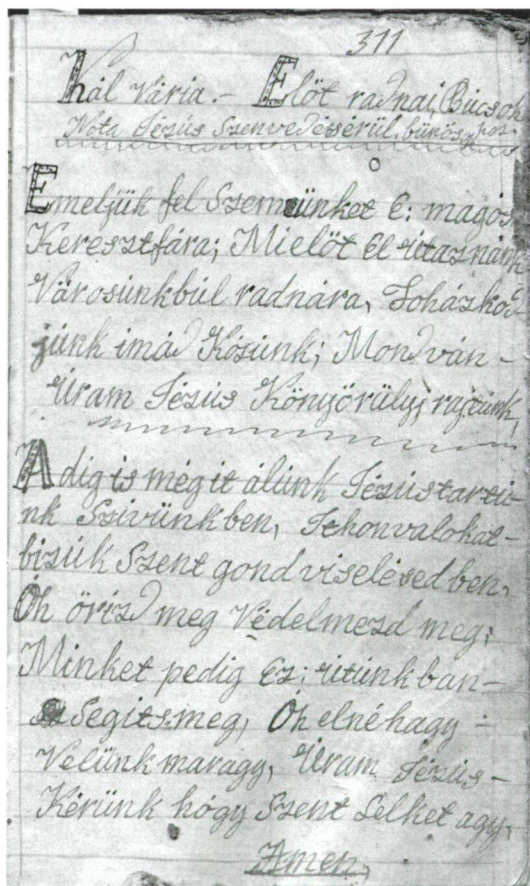
17. kép: Radnára induló búcsús ének ifj. Doba Pál énekeskönyvéből

18. kép: Az Arad és Máriaradna közötti településnevek felsorolása, ifj. Doba Pál énekeskönyvéből

19. kép: B. Tóth Márton kéziratos énekeskönyve, 1886.

20. kép: Radnára induló ének, a Kálvária előtt, B. Tóth Márton énekeskönyvéből

VEZETŐK ÉS VEZETETTEK

Társadalmi rétegek, nemek, életkori csoportok és szerepek egy laikus vallási társulatban

Problémafelvetés

A laikus vallásos társulatok a világi hívők önszerveződésének fontos formái, a vallásos társadalom fontos szervezeti kereteit jelentik, amelyek fontos funkciót töltenek be mind az egyéni, mind pedig a közösségi vallásosság gyakorlati (mindennapi) megvalósításának területén. Ezen túlmenően a társadalmi alkalmazkodás és szolidaritás számos feladatát magukra vállalhatják: karitatív, szociális, művelődési szerepköröket is betölthetnek. Összetett funkciójú szerveződések tehát. E társadalmi funkciók közül koronként más-más kap hangsúlyt, kerül előtérbe vagy éppen szorul háttérbe, vagy éppen végképp kikopik a szerveződés életéből. Am ez a sokszínűség, a többféle funkció biztosíthatja hosszabb időn keresztül bizonyos társulatok fennmaradását, működését.

A különböző célok és a különböző érdekek, valamint a nekik megfelelő csoportszerveződések átszőtték és átszövik a társadalmat, a vallásos emberek társadalmát is. A hivatalos klérus, az „egyház” általában támogatta, támogatja ezeket a szerveződések, mert a múltban rajtuk keresztül általában az egyházi érdekérvényesítés lehetőségét látta, napjainkban pedig megfelelnek a modern egyház-felfogásnak, amely szerint az egyház, mint szervezet a papok és hívek szervezett közössége.

A vallásos társulatok rendelkeznek a csoportszerveződés minden lényeges ismervével: *sajátos cél, érdek, hierarchizált szervezet, szimbolikus nyelv, szimbolikus viselkedésformák*.¹ Egy közösség - nemcsak szociológiai tény, hanem *vonatkoztató fogalom*, 1. tagjait egyesíti azon az alapon, hogy van valami közös a közösség tagjaiban, ugyanakkor 2. valamilyen jellemző módon megkülönbözteti tagjait más csoportok tagjaitól. A közösség egy olyan valami, ahol az ember megtanulja és gyakorolhatja, hogyan legyen „szociális” (közösségi/társadalmi).

Az egyén szempontjából egy vallási közösséghez, társulathoz való tartozás/csatlakozás, részvétel a vallási mozgalmakban (talán) minden esetben az egyén kapcsolatrendszerének részbeni vagy teljes átgondolását és újrafogalmazását kívánták meg, s jelentették egyúttal. E kapcsolaton értve az egyénnek az Istennel és az embertársaival, a jelennel, a jövővel és a múlttal való kapcsolatot, az ezekhez való viszonyt is.

De mit jelent ez a nemek, az eltérő életkori csoportok, társadalmi rétegek és foglalkozási csoportokhoz tartozás vonatkozásában? Írásom ezt próbálja megvizsgálni és értelmezni egyetlen 19–20. századi vallási társulat, az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulatának mindennapi életében.²

¹ COHEN 1985.

² BARNÁ 1998.

Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata

Kunszentmártonnak, a Magyar Alföld katolikus kisvárosának lakói 1851-ben Máriaradna kegyhelyén (1920-ig Magyarország, ma Radna, Arad megye, Románia) a pünkösdi búcsún³ ismerkedtek meg az élő lelki rózsafüzér ájtatosságával és társulati formájával. Ekkor határozták el a zarándoklatot vezető énekesek (Ökrös József,⁴ Kiss Gergely és Józsa István), hogy azt a Boldogasszony pártfogása alá helyezve a „Városba gyakorlásba hozzák”.⁵

Az üggyhöz megszerezték Trangos József apát-plébános hozzájárulását.⁶ A plébános engedélye a társulat számára a működés legitimitásának elismerését jelentette. A plébános ugyanis a klérust jelenítette meg és az egyházkormányzati hatalmat képviselte. A plébános engedélye saját, illetőleg az Egyház autoritásából fakadt, azt tovább erősítette. A támogatás mellett felügyeleti jogát is követelt magának.

A plébános megbízta az egyik énekes embert, Ökrös Józsefet a társulati tagok összeírásával és kérte a névsort.⁷ A társulat tagjait 1852-ben összeírták. A listát 1854-ben és 1857-ben kiegészítették és pontosították. Új névsort fektettek le 1897-ben, amikor a Társulat a fénykorát élte: 120 15-fős csoportban 1800 tagja volt.

A társulat működéséről 1851-1940 között vezettek jegyzőkönyvet. Ezek tartalmazzák a tagösszeírásokat is.⁸ Rövid tanulmányom ezen összeírások, a társulati jegyzőkönyvek elemzésén, valamint megfigyeléseken és interjúkon alapszik.

A társulat vezetői

Tisztségek és szerepek

Egyházzójogilag a plébánosok a társulatok vezetői. A plébános támogatta a társulati szervezést,⁹ a rózsafüzér végzésére buzdította a híveket, de maga nem vett részt a társulat életében, annak belső ügyeibe nem avatkozott bele. Ő és utódjai inkább a társulat fölött „lebegtek”, vitás ügyekben döntőbírák vol-

³ A kunszentmártoniak máriaradnai búcsújárásról részletesen lásd: BARNÁ 1991.

⁴ Ökrös József (1816. március 19. – 1893. január 21.) takácsmester, társulatalapító, énekszerző, előénekes. Kéziratban maradt hagyatékát a *Devotio Hungarorum* sorozatban tervezzük közzéadni. Lásd: Józsa 1998.

⁵ Az Élő Rózsafüzér Kunszentmártoni Társulatának jegyzőkönyvei, a továbbiakban Jgyk 4. oldal. Ezt közli BARNÁ 1998. A számok a jegyzőkönyv lapszámaira utalnak.

⁶ Jgyk 4, 7. Trangos József 1844–1858 között kunszentmártoni plébános. Dósa – SZABÓ 1936. 146–148.

⁷ Jgyk 8-10. Ökrös József (1816. március 19. – 1893. január 21) takácsmester volt. Éneklő társulatot (1845), rózsafüzér társulatot (1851), temetkezési egyletet (1956) alapított, egyházi és céhes ünnepségeket szervezett, termékeny énekszerző volt. Lásd még: Józsa 1998., BARNÁ 2001.

⁸ BARNÁ 1998.

⁹ Sőt, a megalakuláskor a politikai rendőrségtől is óvta a Rózsafüzér Társulatot. Nem engedte, hogy az elfogadott alapszabály szerint gyűléseit háznál tartsák, hanem a gyűlés helyeként a templomot jelölte meg, hogy a leverett szabadságharc után a politikai rendőrség gyanúsítgatásaitól (gyűlekezési tilalom) megóvja őket.

tak.¹⁰ Ebben változás csak egy helybeli születésű pap plébánossága¹¹ alatt következett be, aki működésének első éveiben a Rózsafüzér Társulat vezetőségi gyűlésein rendszeresen részt vett. Érvényesítette társulatvezetői jogát, magát *elnöknek* nevezte, s a korábbi világi elnököt pedig *alelnöknek*, akik 1891-től kezdve ezen a néven fordulnak elő a társulati jegyzőkönyvben. Aktív részvételében a helyi vallási hagyományokhoz való alkalmazkodást, saját helyi szocializációját is megemlíthetjük.¹² A kunszentmártoni plébánosok 1881-től, azaz harminc évvel a megalakulás után, igényelték a Rózsafüzér Társulat pénzügyi működésének ellenőrzését.¹³ A Rózsafüzér Társulat életének tényleges irányítói azonban mindvégig a világi elnökök (alelnökök) voltak.

Az 1851-es alapításkor a plébános felkérte a vezető énekes embert „Ökrös Józsefet és egyszersmind felhatalmazta, hogy a’ Társulat ügyét kormányozza és őket a’ szükségességre oktassa és tanítsa, úgy mind azon által hogy az ő híre nélkül semmi újat ne cselekedjenek, vagy ne kezdjenek”.¹⁴ Ez az utóbbi mondat mintegy felhatalmazása Ökrös Józsefnek a Társulat vallási vezetésére. Egyfajta egyházi engedély¹⁵ (licentia) volt, amellyel Ökrös József valóban élt is. S ami ritka volt már ebben a korban, prédikált is, s prédikációit maga jegyezte le.¹⁶

A társulati tisztségviselők a társadalom középrétegeiből (iparos, gazda) kerültek ki. A vezetőség hierarchikusan épült fel. Az élen a *társulati elnök* (világi elnök vagy alelnök néven) állt. Személyük többször egybeesett az *énekes/főénekes* funkciójával. Ez a körülmény rámutat a társulati vezetők egyik legfontosabb feladatára: a búcsújárások és a hivatalos liturgiák előtti templomi éneklés vezetésére. Emellett szervezték és irányították a templomi mecénátúrát, végezték annak lebonyolítását. Ők leveleztek, tárgyaltak iparosokkal és művészekkel, s ők gondoskodtak a megrendelt műtárgyak (képek, keresztek, szobrok, zászlók és egyebek) hazaszállításáról. A világi elnökök közül Ökrös József a társulat részére külön ének- és imafüzeteket írt és adott közre. Ezek révén új szokásokat honosított meg.¹⁷ A 19. századi énekesek kéziratos énekeskönyvei egyik 20. századi utódjuk hagyatékából kerültek elő, jelezvén, hogy a szerepvállalással egy kulturális örökségnek is őrzőivé, továbbadóivá váltak. Az *elnök*, az *énekes*, a *pénztáros*, a társulat legfőbb tisztségviselői, leg-

¹⁰ BARNA 1999. 34–35.

¹¹ Jgyk. 144. Dósa József, kunszentmártoni plébános 1888–1913. Vö. DÓSA – SZABÓ 1936. 149–150.

¹² Akkor vett részt aktívan a rózsafüzér társulat életében, amikor a szekularizálódás már erősen megindult a magyar társadalomban, másrészt a katolikus közélet is erősen tagolttá vált. A társulatok működése iránti igény a hivatalos egyház oldaláról erősen megváltozott, s Kunszentmártonban sem csak a Rózsafüzér Társulat volt az egyedüli laikus vallásos társulat.

¹³ Jgyk 122.

¹⁴ Jgyk. 8.

¹⁵ Ehhez hasonló engedéllyel Magyarországon gyakran élt a katolikus egyház a 17–18. században. Akkor, amikor a reformáció és a török megszállás miatt a katolikus papság létszáma nagyon lecsökkent. Ezek az írni, olvasni tudó férfiak kereszteltek, eskettek, temettek, szervezték a vallási életet (pl. a búcsújárást) és tanítottak. A 18. századi katolikus restauráció során működésüket visszaszorították. Tanítási (prédikálási) jogukat visszavonták. Vö. JUHÁSZ 1921., SÁVAI – PINTÉR 1993., SÁVAI 1997., SÁVAI – GRYNÆUS 1994.

¹⁶ Ezekben minden réteget és korosztályt a rózsafüzér imádkozására biztatott. V.ö.: BARNA 1998. 132–133.

¹⁷ Jgyk 37., 118. BARNA 1998. 33–34. Különösen szép a Szeplőtelen Fogantatás ünnepének kilencdedre írott és 1887-ben kinyomtatott ájtatossága.

többször haláláig betöltötték szerepüket. Társadalmi tekintélyük és presztízszük alakulásában szerepe volt tehát a tapasztalatnak, a kialakult kapcsolati tőkének, s az életkornak is.

A társulat alkalmazott egy *szolgát*, aki – a céhes formákhoz hasonlóan¹⁸ – a meghívókat hordta szét a gyűlésekre. Tevékenységéért minden társulati tisztségviselő kapott pénzt. Mellettük egy öt-tizenöt tagú *választmány* vezette a társulat életét. Ennek tagjai az 1920-as évekig kizárólag férfiak voltak. Ez a kép egy tipikus konzervatív, patriarchális egyesület képét mutatja.

A szűkebb vezetőséghez sokáig csak egy asszony tartozott: a Mária-lányokat felügyelő és őket irányító *dékány asszony*. A jegyzőkönyvekből mindegyikük nevét ismerjük. A liturgikus szolgálat pompájának emelése érdekében ugyanis a rózsafüzér társulat 1852-ben, szinte megalakulásával egyidejűleg 12 év körüli kislányokból létrehozta *társulati leányok* (Mária-lányok) csoportját.¹⁹ Ők a miséken és a körmeneteken a társulati lobogókat és a hordozható Mária-szobrot vitték, ők kísérték ki a Máriaradnára induló búcsúsukat a városszéli Balázs-kereszthez, s ugyanott várták őket haza kereszttel, lobogóval, emelve a hazaérkezéskor a templomban bemutatott hálaadás pompáját és fényét.²⁰ Megalakuláskor névsorukat is közölték, későbbi listákat azonban sajnos nem ismerünk. A dékány asszonyok feladata a lányok betanítása és felügyelete volt a liturgián való közreműködésben. Egy-egy *dékány asszony* hosszú évekig is vezethette a Mária-lányokat. A megbízási idő lejártakor, többnyire a régi személy megbízatását újították meg. Halálesetkor a társulati asszonyok közül választottak újat. Van, hogy a jegyzőkönyv megemlíti 85. életévét. Neveik, s kikövetkeztetett családi hovatarozásuk alapján a dékány asszonyok az alsó középosztályok tagjai lehettek. Közülük nem mindenki tudott írni és olvasni.²¹

Az egyes 15 fős csoportok, helyi nevükön *tizedek* vezetői többségükben asszonyok voltak. A jegyzőkönyvi anyagban alig megemlített csoportvezetők hivatalukat valószínűleg évtizedekig viselték. A rózsafüzér társulat mindennapi életét ők szervezték, ők gondoskodtak az imádság, az ájtatosságok megtartásáról, a titkok szétosztását és elvégzését felügyelték. Lakásukon imaházakat tartottak fenn. A tagság rajtuk keresztül tartotta a kapcsolatot más csoportokkal és a társulat legfőbb vezetőivel.

A jegyzőkönyvek elsősorban e szűkebb vezetőség munkájáról számolnak be részletesen, azaz a társulati mecénatúra megszervezéséről: a pénzgyűjtésről, a beszerzésről, az utazásról, a levelezésről.

¹⁸ Magyarországon a céhek csak 1872-ben szűntek meg, s lett iparüzési szabadság.

¹⁹ Ezt jelzi az 1873. aug. 10-i rendkívüli társulati gyűlés jegyzőkönyve, az S. Tóth József pénztáros halálesete miatti pénztár és tárgy átadás-átvétel. Az eljárást igazolók közt „Dékány Asszony Doba Anna keze x vonása” is szerepel. Jgyk 27.

²⁰ Jgyk 115.

²¹ Jgyk 92. Más forrásból azonban tudjuk, hogy ebben az időszakban már sok buzgó asszony előfizetett vallásos újságra, folyóíratra. Ám talán nem véletlen, hogy a 19. század második feléből származó kéziratos énekes és imádságos könyvek mind-mind férfiak keze írásából és tulajdonából maradtak ránk.

A társulat tagsága, a vezetettek

A társulati tagság társadalmi összetétele

A rózsafüzér társulat elsősorban a széles középrétegeket (gazda, iparos) valamint a legfelső és az alsóbb rétegek tagjait fogta össze. A társulat megalakítói és első vezetői tehetős és magas társadalmi presztízzsel rendelkező iparosok, illetve gazdák voltak. A társulati jegyzőkönyv azonban egyik társulati tisztségviselő esetében sem említi polgári foglalkozását.²² Ez azt mutatja, hogy autoritásuk nem polgári foglalkozásukból, vagy vagyoni állapotukból, hanem vallásos életükből fakadt. Ez persze megszabta társadalmi presztízsük mértékét is. A tagnévsor alapján néhány esetben igazolni tudjuk, hogy a város vezetői közül is néhányan tagjai voltak valamelyik rózsafüzéres csoportnak. Az 1897-es névsorban pl. szerepel a főbíró és családja. A tagösszeírások alapján azonban csaknem lehetetlen a tagság vagyoni állapot szerinti megkülönböztetése.²³ A társulat alapító vezetője Ökrös József számos alkalommal hangsúlyozta, nyilván legitimációs tényezőnek tekintette, hogy fontos számukra a Város vezetőinek, s a mindenkori plébánosoknak a támogatása.²⁴ A rózsafüzér társulat társadalmi súlyát és elismertségét bizonyára emelte, hogy egyházi vezetői a mindenkori plébánosok voltak. A világi közigazgatás vezetői ugyanakkor nem elsősorban társulati tagként, hanem mint kegyuraság, formáltak jogot a társulat működésének pénzügyi ellenőrzésére.

A társulat tagjai, illetve a mecénások között ott vannak a legbefolyásosabb és leggazdagabb birtokosok feleségei.²⁵ Mecénásként évtizedekig őrzik meghatározó szerepüket. A jegyzőkönyvi adatokat összefoglalva arra a következtetésre juthatunk, hogy a helyi gazdatársadalom vezető család tagjai az első időszakban tagként szerepelnek a rózsafüzér társulatban, később inkább mecénások. E szerepüket is elsősorban feleségeik, az asszonyok révén fejtik ki. A szabadfoglalkozású értelmiségiek (ügyvédek, bírók, tanárok, orvosok, tisztségviselők) azonban nem tagjai a társulatnak. Az ún. intelligencia távolmaradása a templomtól, a vallásos élettől visszatérő panasa a múlt századvégén al esperesi látogatásoknak.²⁶

A rózsafüzér társulat vezetősége a tagságot viszonylag homogén csoportnak tekintette. Életkori, foglalkozási alapon nem tett a tagok között különbséget, csak nemi és lakóhelyi alapon. A férfi és női csoportok megkülönböztetése azonban csak az első időszakban tűnik meghatározónak. Később jelentőségét veszítette.

Rokonsági és lokális kapcsolatok a társulaton belül

E társulati forma a vallásos társadalom nagy közösségét, az ún. népegyházat, az egyén számára átlátható kis közösségekre bontotta le. A rózsafüzér társulat

²² Az alapító Ökrös József takácsmester volt, a céhnek megszüntetésekor (1872) vezetője.

²³ Ehhez más korabeli forrásokat, pl. adóösszeírásokat kellene felhasználni.

²⁴ Egy beszédében külön kiemelte az alakulásról szólva az akkori főbíró és helyettese pártfogását. Jgyk 68.

²⁵ Jgyk 53.

²⁶ Egri Főegyházmegyei Levéltár, Alesperesi látogatások jegyzőkönyvei 586.

a társadalom horizontális szervezésének két tradicionális elvét kapcsolta be a társulat szervezésbe: a vérségi kapcsolatokat és a lokalitást. A 15 fős csoportok szerveződésének alapja ugyanis elsősorban a szomszédság és a rokonság volt. Azaz egy-egy csoportban két-három család tagjai: szülők, gyermekek, egy háztartásban élő idősek vettek részt.²⁷ Ezek a csoportok egymással kapcsolódva egy még nagyobb keretet formálhattak.

A 20. század közepére ez a szervezési alapelv fellazult. Eleinte színezte, később pedig egyértelműen felváltotta azt a nemi és generációs alapon történő szerveződés. A családi társulatai keretek megszűntek, a férfiak elmaradtak, s főleg asszonyok adták a társulati tagságot.

Férfiak és nők a Rózsafüzér Társulatban

Az 1852-től rögzített tagösszeírások egyértelműen mutatják a kunszentmártoni Rózsafüzér Társulat elnöiesedését. 1852-ben még külön férfi (*férfi nem*) és női (*asszonyi nem*) tizedek alakultak, később egy-egy csoporton belül volt keveredés, majd erőteljes elnöiesedés következett be a társulatban, amelynek vezetői azonban egészen az 1940-es évekig férfiak maradtak. Az 1852. évi tagösszeírás szerint 11 férfi csoport alakult meg (= 165 fő) és 40 női csoport (= 600 fővel). Azaz már induláskor négyszeres női fölény volt a tagságban.²⁸ A társulati összeírás 1856. évi kiegészítésekor 12 férfi (=180 fő), 6 női (=90 fő) és 4 vegyes (=60 fő), férfi-női csoportot írtak össze.²⁹ Ám ez a nemi arányokon lényegesen nem változtat. 1897-ben összeírt 111 „tizedből” (=15 fős csoport) már csak 7 volt tiszta férfi csoport, 47 női és 57 vegyes tagságú, férfi és női tagokat tömörítő csoport női dominanciával.³⁰ Az 1917. évi összeírás már csak 52 15-fős csoportot talált, ennek 1922. évi pontosításakor pedig 56 csoportot. Az összlétszám ekkor tehát 840 főre csökkent. Későbbi összeírás már nem volt. Ma a társulat létszáma 30 fő, amely nem osztódik már 15 fős csoportokra. Az összeírások és adományozási listák a nőket általában lánynevükön

²⁷ Példaként az 1897-es összeírásból a 47. tizedet említem. A csoport tagsága az összeírás szerint: 1. Balla Ilona fő, 2. Pásztor Ilona, 3. Barna Mária, 4. Barna Ilona, 5. Kis Rozália, 6. Kis Ilona, 7. Kovács Ilona, 8. Barna Katalin, 9. Kis Teréz, 10. Katona Márta, 11. Nagy Katalin, 12. Vincze Rozália, 13. Kakuk Julianna, 14. Tóth Rozália, 15. Sári Katalin. E csoportból egy családhoz tartozott és egy portán élt: 1. Balla Ilona, 2. Barna Mária, Barna Ilona (özü. Ecsédi Lukácsné), Barna Katalin, anyjuk (özü. Barna Péterné) Kakuk Julianna, 3. Sári Katalin. Az utcában a Sári, a Barna és a Balla család egymás szomszédja volt – még a 20. század közepén is.

A családi-rokoni kapcsolatok jelentősége még jobban látszik Kunszentmárton egykori pusztáján, az 1897-ben közigazgatásilag önállósult Mesterszálláson, az Alsórészi 93. tizednél. Ennek tagsága: 1. Kuna István fő, 2. Dékány Apolló, 3. Kuna Antal, 4. Kiss Julianna, 5. B. Nagy István, 6. Devánszki Ilona, 7. Imrei János, 8. Farkas Anna, 9. Kuna József, 10. Kuna Mária, 11. Kovács Viktória, 12. Kuna L. Antal, 13. Kovács Viktória, 14. Romhányi György, 15. Kuna Veronika. E csoportban a Kuna-család dominál. Van két azonos nevű tag: Kovács Viktória. A listából a tagok egymáshoz való viszonya nem állapítható meg. Csak e viszonyokat jól ismerő ember tudja ezt értelmezni. Így derült ki, hogy e csoportban több testvér és több házaspár található, de az asszonyneveket a lista nem rögzítette: 1. Kuna István – Dékány Apolló, 2. Kuna Antal – Kiss Julianna, 3. D. Nagy István – Devánszki Ilona, 4. Imrei János – Farkas Anna, 5. Kuna József – Kovács Viktória és leányuk, Kuna Mária, 6. Kuna Antal és Kovács Viktória, 7. Romhányi György – Kuna Veronika.

²⁸ Jgyk. 13–25.

²⁹ Jgyk. 64–65.

³⁰ Jgyk. 164–183.

szerepeltetik. Számuk emelkedése azonban nem járt együtt a nőknek a társulat vezetésében elfoglalt szerepének növekedésével.

Nők voltak a legnagyobb mecénások, ők adományoztak legtöbb pénzt a társulat különböző céljaira. Már az első, 1852-es első adakozáskor a 11 nagyobb összeget adományozóból 6 nő volt, 4 férfi, a közös adományokat pedig egy külön rubrikában szerepeltették.³¹ 1855-ben máriaradnai búcsújáró lobogóra gyűjtöttek. A 82 adományozóból ekkor 33 férfi volt és 44 nő, akik jórészt asszonynevükön szerepeltek.³² A kunszentmártoni plébánia templom stációs képeire 1861-től kezdett gyűjtést a társulat. Az adományozók listáján szereplő 316 személyből 106 férfi és 210 női nevet olvashatunk.³³ Ezzel szemben 1868-ban az eltervezett Alsó-temetői stációs képekre (képoszlopok) 305 fő adakozott, s közülük 248 férfi és csupán 57 a nő, részben asszonyneven. Figyelemre méltó, hogy az adományozók a módos gazdacsaládok asszonyai voltak elsősorban. Ez azt mutatja, hogy a családi szereposztásban a vallásos élet az asszonyok terén volt, míg a férfiak a gazdálkodás, a családon kívüli kapcsolatok és a világi közügyek terén voltak aktívak.³⁴

A 20. század első évtizedei jelentik azt az időszakot, amikor a nők szerepvállalása a rózsafüzér társulatban mind erőteljesebb lett nemcsak a tagság, hanem a vezetőség szintjén is. A társadalmi folyamatok hatása ebben az időben ért be. Döntő változást azonban az I. világháború hozott. Nagyon tanulságosan tükröződik mindez a jegyzőkönyvi bejegyzésekben.

1867. december 8-án olvasunk például először név szerint asszonyokról a társulati gyűlés jegyzőkönyvében. Addig csak a dékány asszony neve található meg az iratokban. A név szerint említett asszonyok pedig nem csoportvezetők, hanem egyszerű tagok csupán.³⁵ Később, hosszú évtizedekig csupán annyit jegyeznek fel a társulati gyűlések jelenléti ívében, hogy „számos asszonyok” is megjelentek. Az 1874. december 8-i társulati gyűlés jelenléti íve 18 férfi nevét sorolja fel, s első alkalommal utal szám szerint a megjelent asszonyokra: „több társulati tagok és 37 Asszonyok”.³⁶ 1922. április 23-án rendkívüli közgyűlésen jelen lévő 14 férfi tisztségviselő mellett „nők is voltak több mint 100”. 1923-ban több mint 200 nő vett részt a közgyűlésen.³⁷ Ők a háttér, a meghatározó tömeg. Létszámuk jelzi, hogy felelősséget éreznek a társulat ügyei iránt, de azt is, hogy számukra a közgyűlés társadalmi esemény is egyúttal. A tisztújításkor az alelnök, a pénztárnok, a jegyző mindig férfi.³⁸ 1923. január 8-án választottak először nőket a társulati vezetőségbe.³⁹ Ezt követően, külö-

³¹ Jgyk. 26.

³² Jgyk. 52–53.

³³ Jgyk. 76–82.

³⁴ 1904. dec. 9. Szarvák Imre alelnök javaslatára jegyzőkönyvben örökítik meg, hogy a társulat a radnai templomnak 14 stációs képet csináltatott. (Jgyk 185.) Ugyanitt örökítették meg a helyi örökmécs csináltatását is. (Jgyk 185.) A külön jegyzőkönyv megőrökíti az adományozók neveit. A stációs képek 100 korona/db kerültek.

³⁵ Jgyk. 85.

³⁶ Jgyk. 95.

³⁷ Jgyk. 209.

³⁸ Jgyk. 212.

³⁹ Jgyk 212.

nősen az 1930-as években nagyjából egyenlő arányban választanak férfit és nőt a társulati vezetőségbe.

A társulati asszonyok szerepe – a módosak donációja mellett – a templom virágokkal díszítése, a társulati kép, szobor és lobogók gondozása, a Mária-lányok irányítása volt. Azaz egy belső feladatrendszer. Míg a társulat férfi tagjai és főleg vezetői ápolták a kapcsolatot a városi és plébániai hatósággal, azaz egy külső kapcsolatrendszert tartottak fenn és működtettek. Ez megfelelt a nemi szerepekről és a vallásról alkotott korabeli felfogásnak.

Életkori csoportok

Az életkor szerint nem lehetséges a tagok megkülönböztetése, hiszen a társulat tagösszeírásai azt nem tüntetik fel. A tagösszeírások és a társulati gyűlések jegyzőkönyvei egyáltalán nem utalnak a tagság korösszetételére. Feltételezhetjük, hogy a vezetőség tagjai, a Mária-lányokat felügyelő dékány asszonyok mind legalábbis középkorú, vagy esetleg idősebb férfiak, asszonyok voltak.

Nyilván gyermeklányok alkották a Mária-lányok vagy kisleányok csoportját. Ezek létszáma sem ismert azonban a kezdeti év névsora után. Nem tudjuk, hányan vittek lobogót, hordozó szobrokat a körmenetekben, vagy várták ezekkel a Máriaradnáról hazatérő búcsúsokat. Azt azonban látjuk, hogy a kisleánykorban történő bekapcsolódás a Rózsafüzér Társulat életébe az egyéni vallásgyakorlás későbbi formáját befolyásolhatta, valamiféle mintát állított a fiatalok elé, s példát mutatott a módosabb családoknál a mecénatúra gyakorlására is.

A gyermekek létszámának, vagy inkább arányszámának megállapítása sem lehetséges ma már. Jóllehet, egy-két rózsafüzéres csoportnál rekonstruálni lehetett⁴⁰ a csoporton belüli családi részvételt. Ám ebből a néhány adatból általánosítani nem lehet. Talán csak annyit állapíthatunk meg, hogy a tizenéves korosztály tagjai közül, főleg a lányok közül többen tagjai voltak a Rózsafüzér Társulatnak – bizonyára szüleik hatására. Később valószínűleg ők alkották a tagság folyamatos utánpótlását. Ez a folytonosság, ez a generációs kapcsolat szakadt meg a kommunista hatalomátvételt követően, az egyház- és vallásüldözés évei alatt, s járult hozzá ahhoz nagy mértékben, hogy mára Kunszentmártonban csak kb. 30 rózsafüzéres működik, mind nők, egy-két tizenéves lány taggal. A rohamos fogyás az 1970-es évektől kezdődött meg, akkor, amikor a 19. század végén, a 20. század elején született korosztályok tagjai fokozatosan elhaltak.

A vallási társulati „piac”

A két világháború közötti évtizedekben a kunszentmártoni vallásos élet átalakult. Az Alföld keleti részének román megszállása, majd Romániához csatolása lehetetlenné tette a radnai zarándoklatokat. A rózsafüzér társulatnak ez a

⁴⁰ Lásd 27. jegyzet!

korábban fontos szervező szerepe lassan elsorvadt. A helyi társadalom tagoltabbá vált, ami a csoportszerveződésnek egyik fontos alapjává vált. Ezzel párhuzamosan azonban a vallás és az egyház elsődleges társadalomszervező és integráló szerepe fokozatosan visszaszorult.

Az elnőiesedésben és a létszámcsökkenésben közrejátszott a 19. század utolsó évtizedeiben felerősödő szekularizációs folyamat mellett a vallásos társulatok „piacának” nagyobb kínálata is. Új társulatok jelentek meg Kunszentmártonban is, és megosztották a vallásos laikus társadalmat. Ezek más-más szocializációs mintát és lelkiséget kínáltak fel a férfiak, a nők, a fiatalok, a gyerekek, valamint a módosak, s a szegények számára. Vizsgált korszakunk végén, 1936-ban a következő társulatok működtek a városban: Jézus Szíve Társulat⁴¹ 689 taggal, a nagyságban következő az Elő Rózsafüzér Társulat volt 652 taggal, a gyermekeket tömörítő Szívgyárda 420, s a Jézus Szíve Gyermeksége Egyesület 125 fővel. Mögöttük messze elmaradva álltak a Ferences Harmadrend (46 tag), az Oltáregylet (87 tag), a Hitterjesztés Egyesülete (52 tag), a Mária Kongregáció (56 tag).⁴² Foglalkozási és életkori alapon szerveződött meg 1935 után a nagyon népszerű Katolikus Legényegylet (KALOT⁴³) és a katolikus agrárlányok társulata, a KALÁSZ⁴⁴. S ebben a vallási társulati kínálatban a rózsafüzér tradicionálisnak minősült. A 20. században, főleg annak közepétől a rózsafüzér társulat mindinkább teret veszített, s a középkorú és idős nők imatársulata lett. Felerősödött egyidejűleg eredeti imatársulat funkciója. A fiatalokat más szervezetek vonzották el, lecsökkent illetőleg 1948 után, a kommunista diktatúrában, tiltott volt a vallási reprezentáció. A segélyezésnek, a temetések reprezentációjának egyéb formái alakultak ki. 1940-ben költözött Kunszentmártonba a kármelita rend. Egy újabb konkurens társulati forma is népszerűvé vált, a *kármelita harmadrend* és a *skapuláré társulat*.⁴⁵ A kármelita harmadrendnek elsősorban női tagjai voltak. A skapuláré társulat a helyi és a vidéki társadalom széles rétegeit összefogta.

Néhány tanulság

A társulat megalakításának ideje Magyarországon politikailag a leverett 1848/49-es forradalom és szabadságharc után a Habsburg politikai abszolutizmus, gazdaságilag a gyors iparosodás kezdete (folyószabályozás, vasútépítés, gyáripar), társadalmilag pedig a polgárosodás felgyorsulásának időszaka volt. E változások természetesen a nagyvárosokban és az ipari centrumokban erőteljesebben hatottak, mint vizsgálódásom területén, a Nagy Magyar Alföldön. Itt ugyan a nagyfokú iparosodás miatt az agrártársadalom számára kedvező évek, évtizedek jöttek, ám végső soron a 19. század végétől gazda-

⁴¹ Cf. Busch 1997.

⁴² BARNÁ 1998. 18.

⁴³ KALOT rövidítés: Katolikus Agrárfüszési Legényegyesületek Országos Testülete (1935–1946). Lásd: Magyar Katolikus Lexikon VI. 2001. 89–93.

⁴⁴ KALÁSZ = Katolikus Leánykörök Szövetsége (1935–1946). Lásd: Magyar Katolikus Lexikon VI. 2001. 364.

⁴⁵ JÓZSA 1991, KÓSA 1991.

sági stagnálás, majd a 20. században fokozatos, ám máig érezhető hanyatlás következett be. Ilyen körülmények között alakult meg tehát a rózsafüzér társulat, amely Kunszentmárton újkori történetének leghosszabb életű, legnagyobb tömegeket átfogó és szervező vallási egyesülete volt. Máig él és működik.

A rózsafüzér társulat elsősorban a parasztság egyesülete volt. Nemcsak a vizsgált településen, hanem általában Magyarországon. A rózsafüzér viseleti tárggyá (is) vált, főleg a középkorú és idős paraszttasszonyok ünnepi viseletének volt kelléke. Sok helyen máig az.

A rózsafüzér a jegyzőkönyvek tanúsága és a korabeli vallásos irodalom, a társulat folyóirata szerint is elsősorban *női ájtatosság* volt. Az asszonyok lelkesedése az adományozási listák alapján is megállapítható. Ha *sponzort* kellett találni valamilyen célra, az *asszonyi társadalomra* mindig hagyatkozhatott. A vezetők azonban férfiak.

Miért van ez a különbség férfiak és asszonyok között a rózsafüzér – Kunszentmártonban az indulás első évtizedei után már jól érezhetően – általi fogadtatásában? Valószínűleg nem elégséges csak arra hivatkozni, ami közhely a valláskutatásban, hogy a vallás mindig közelebb állt a nőkhez. A folyamat Magyarországon a 19. század közepétől, Közép-Európában pedig általában a 19. század elejétől jól kitapintható: a vallás fokozatosan erősödő feminizálódása (elnőiesedése). Ez mindegyik keresztény felekezetet érintette. Ebből azt állapíthatjuk meg, hogy a kereszténység a 19. századtól nagyobb szerepet játszott a nők, mint a férfiak életében.⁴⁶

A nagyfokú elnőiesedés csak a szekularizálódási folyamat keretében értelmezhető. A gazdasági, társadalmi és kulturális modernizációs folyamatok, amelyek az iparosodás és a polgárosodás tágabb folyamatába kapcsolhatók, elválasztották a lakó- és munkahelyeket, élettereket egymástól. A férfi szerepe volt a család eltartása, ami együtt járt bizonyos nyilvános szerepvállalásokkal is, amelyek a férfit szekularizáció-alkalmassá tették. A nőknek jutott a privát, a családon belüli tér. Feladatkörük a háztartás vezetése és a gyereknevelés volt. Ennek keretében ők gondoskodtak a családi szakrális világról is.

A rózsafüzér ájtatosság és társulati tagság a szülők kezében a keresztény szellemű nevelés egyik fontos eszközét jelentette. De ezt mondhatjuk szélesebb értelemben is. A társulat Rózsafüzér Királynéja című havi folyóiratában⁴⁷, vagy egyéb, rózsafüzérrel kapcsolatos kegyességi írásban nemcsak az egyház hú, s inkább konzervatív vallásosságot hangsúlyozták, élesen szembeállítva a liberális, szabadkőműves, (a 20. században pedig már) bolsevista (kommunista) ideológiákkal, ezeket okolva a kor társadalmi és erkölcsi problémáiért. Hangsúlyoztak egy – ma talán – nőiesnek jellemezhető vallásosságot is állítva példaképül. Azaz szinte a vallásosság nemi jellemzőinek legitimálását adták.

A rózsafüzér azonban a 19. század végétől kezdve mindinkább női ájtatossággá és társulattá vált. Vezetői azonban még a 20. század közepén is férfiak

⁴⁶ McLEOD 1988.

⁴⁷ Az 1885–1945 között létező folyóirat erősen a Domonkos Rendhez kapcsolódott. Kunszentmártonban és környékén többen előfizetői voltak.

voltak. A vallásos élet elnöiesedése mellett a világi társadalom tovább őrizte patriarchális jellegét, amelyben a vezetők csak férfiak lehettek. A nyilvánosság fórumai még sokáig elsősorban számukra voltak nyitottak. Ezt a szerepet erősítik a női szerepvállalások is.⁴⁸ A rózsafüzér társulat egészen az 1940-es évekig megőrizte női tömegmozgalom voltát.

Valószínűleg azért, mert 1. működése az egyházi mecenatúra jelentős felvállalását jelentette, az egyháznak érdeke volt tehát fenntartása, a világi hívóknak pedig intézményi keretet biztosított alamizsnálkodásaikhoz, 2. mert világos, jól átlátható és könnyen teljesíthető feladatokat írt elő, 3. az egyéni és a közösségi vallásgyakorlás formáinak vállalható egyeztetését kívánta meg tagjaitól. Az egyéni vallásgyakorlás keretében ez a rózsafüzér tized, 10 Üdvözlégy Mária elimádkozását jelentette. Az imádkozásnak rugalmas tér- és időszerkezete volt, azaz bármikor és bárhol, még munka közben is végezhető volt, sőt a munka közbeni végzését még ajánlják is. Az imaéletben így biztosítva volt egy hangsúlyos intimitás, amely fontos szükséglete az egyéni vallásgyakorlásnak, de egyfajta közösségi jelleg is. Az egyéni ájtatosságot ugyanis a társulati tagok másokkal/sokkal egy időben, egyszerre végzik. A rózsafüzér tehát egy nagyobb közösséghez tartozás tudatával is párosult. Mindez a vallásgyakorlásnak sajátos női módját legitímálta.

Ezzel párhuzamosan azonban igyekeztek a férfiakat és gyermekeket bevonni a rózsafüzér társulatba és az ájtatosság gyakorlásába. A társulati folyóirat hasábjain rendszeresen közzétettek rózsafüzér hatására bekövetkezett megtérés-történeteket, s rendszeresen írtak rózsafüzért imádkozó – főleg az értelmiséghez tartozó – férfiakról. Mindezeket a történeteket olvasták Kunszentmártonban is. A 20. század elején Magyarországon és Európa szerte létrehozták a gyermek rózsafüzért, a katonák rózsafüzérét.⁴⁹ E példák azonban az általános trenden nem tudtak változtatni.

Az I világháború hozott azután rohamos változást. A frontot megjárt férfiak egy része messze távolodott a vallástól, egyháztól, míg a nők körében erősödött a vallásosság. Ebben változás csak az 1920-as évek végétől, még inkább az 1930-as évek közepétől történt, amikor a jezsuiták sikeresen megszervezték a KALOT és KALÁSZ szervezeteit.⁵⁰ Ebben részben a nemi, részben a vallási identitás megerősítése és legitimálása mellett erős társadalmi és nacionalista eszméket is képviseltek. Mindez azonban a korábbi, hagyományosnak érzett társulati formáktól vonta el az embereket, nőket, férfiakat, fiatalokat és gyermekeket egyaránt.

Változatos a társulatok megalakulásának motivációs rendszere. Az egyén számára bizonyos történeti korszakokban ezek jelenthetik a közélet egyik fórumát, azaz az egyén öntudatosodásának (polgárosodásának) fontos szervezeti keretét. A különböző célok és érdekek megjelenítésének és érvényesítésének kereteit biztosíthatják.

A múlt század végén átalakuló hazai társadalom új igényeket alakított ki a vallásos életben, s így új keretet, tartalmilag is új formákat, új társadalmi

⁴⁸ MARSHMENT 1994. 131.

⁴⁹ KIRSCH 1950. 344–348.

⁵⁰ Cf. 40. és 41. jegyzet!

szerepeket követelt meg vallásgyakorlásban. Egyrészt a nagy tömegmozgalmakat⁵¹, másrészt a differenciálódás irányába mutató speciális pasztorációt. S mindezeknek az új igényeknek jól megfeleltethető a 19. század közepén az új típusú rózsafüzér társulati forma, amely a horizontálisan szervezett társulatot hozzá tudta kötni a vertikálisan szervezett egyházhoz. Kunszentmártonban nagyon hangsúlyos volt az egész társadalmat integrálni tudó szerepe.⁵²

A társulati tagság a vallási szocializáció sajátos útját és formáját jelentette. Ennek keretét a családi tagság: szülők és gyermekek együttes tagsága, később az anyák és lánygyermekük tagsága jelentette elsősorban. Hasonló szerepe volt a Mária-lányokhoz való csatlakozásnak is. A 10-14 éves kislánykorban valószínűleg sokakban kialakult és rögzült a rózsafüzér imádkozásnak szokása, s bizonyos vallásos közösségi szerepvállalás igénye, lehetősége és módja.

E funkciók és közösségi szerepvállalások, az egyéni és a közösségi vallásgyakorlás elfogadható arányának ötvözése vezettek oda, hogy a 19. század utolsó évtizedében a város lakosságának egyötöde, egyhatoda, női dominanciával, tagja volt a rózsafüzér társulatnak. Szinte minden közép és alsóbb rétegekhez tartozó család képviselve volt a társulatban. Ez az egyesületi keret a társulati vezetés részére a társadalmi érvényesülés egyik lehetséges módját és útját jelentette. Ugyanakkor pedig legitimálta a fennálló rend (társadalmi, világi és egyházi).

A vezetők és vezetettek, azaz a férfi tisztségviselők és a zömében női tagság aránya, s az arányok megváltozása tükrözi a 19. század végén, 20. század első felében lejátszódó gazdasági-társadalmi folyamatokat. A férfiak tevékenységi és mozgásköre inkább a társulat külső kapcsolatrendszere volt, a nőké a belső tevékenységi kör. Ám ahogy a társadalmi-politikai megítélés a nőkkel szemben a 20. század elején megváltozott, s a nyilvánosság terei a nők számára is mindinkább elérhetővé váltak, úgy a társulati külső kapcsolatrendszerek működtetésében is egyre nagyobb lehetősége, s szerepe lett a nőknek. Ezt segítette a technikai civilizáció gyors térhódítása is: a közlekedés és a kereskedelem a mindennapok része lett. Emellett azonban megőrizték korábbi ún. belső tevékenységi körüket is. Fokozatosan birtokba vették tehát a társulati tevékenység és kapcsolatháló minden szintjét.

IRODALOM

BARNA GÁBOR

- 1991 A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3. Budapest, 209–244.
- 1998 Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata. *The Living Rosary Confraternity in Kunszentmárton*. Devotio Hungarorum 5. Néprajzi Tanszék, Szeged.

⁵¹ Lásd katolikus nagygyűlések!

⁵² Jgyk 97.)

- 1999 Co-existence and Conflicts. Everyday Life of a Lay Religious Confraternity. In: BARNA, Gábor (ed.) *Religious Movements and Communities in the 19th-20th Centuries*. Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis 2. Szeged, 29–42.
 - 2001 „Örök valóságba mentem által”. A halál és a túlvilág Ökrös József halottas énekeiben. In: Pócs Éva (ed.) *Lélek, halál, túlvilág. Vallás- és néprajztudományi alapfogalmak tudományos megközelítésben*. Balassi Kiadó, Budapest, 396–415.
- BUSCH, Norbert
- 1997 *Katholische Frömmigkeit und Moderne. Die Sozial- und Mentalitätsgeschichte des Herz-Jesu-Kultes in Deutschland zwischen Kulturkampf und Erstem Weltkrieg*. Religiöse Kulturen der Moderne Bd. 6. Chr. Kaiser, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh.
- COHEN, Anthony P.
- 1985 *Symbolic Construction of Community*. Routledge, London and New York.
- DÓSA József – SZABÓ Elek
- 1936 *Kunszentmárton története I. Kunszentmárton*.
- JÓZSA László
- 1991 A kunszentmártoni Kármel félévszázados története. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3. Budapest, 19–53.
 - 1998 Kunszentmárton múlt századi szentembere: Ökrös József. In: BARNA Gábor (szerk.) *Szentemberek. A vallásos élet szervező egyéniségei és jeles alakjai*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 1. Szeged, 233–244.
- JUHÁSZ Kálmán
- 1921 *A licenciátusi intézmény Magyarországon*. Budapest.
- KIRSCH, Wilfried
- 1950 *Handbuch des Rosenkranzes. I–II*. Wien.
- KÓSA Károly
- 1991 Szerzetesrendek és házaik Jász-Nagykun-Szolnok megye területén 1920 és 1950. között. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3. Budapest, 7–17.
- Magyar Katolikus Lexikon* VI. Diós, István (ed.), Szent István Társulat, Budapest, 2001.
- MARSHMENT, Margaret
- 1994 Representation of Women in Contemporary Popular culture. In: DIANE Richardson – VICTORIA Robinson (eds.) *Introducing Women's Studies. Feminist theory and practice*. Macmillan, Houndwills and London. 123–150.
- MCLEOD, Hugh
- 1988 Weibliche Frömmigkeit – männlicher Unglaube? In: Frevert, Ute (ed.) *Bürgerinnen und Bürger. Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*. Göttingen, 134–156.
- SÁVAI János
- 1997 *Missziók, mesterek, licenciátusok*. Documenta Missionaria II/1. Szeged.

SÁVAI János – GRYNÆUS Tamás

1994 *Tüdő Vince betegek. Egy szeged-alsótanyai gyógyító ember feljegyzései.*
Devotio Hungarorum 1. Szeged.

SÁVAI János – PINTÉR Gábor

1993 *Ex Tabulario Romano Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Documenta Missionaria I/1.* Szeged.

KERESZT- ÉS HARANGTÁRSULATOK KUNSZENTMÁRTONBAN

A Magyar Alföldön a 19. század közepétől épült ki a határbeli tanyák hálózata. Ez akkor a gazdasági modernizáció része volt: a lakóhely és a gazdasági üzem egy helyre került, a munkaszervezést sokkal hatékonyabbá lehetett tenni. A gazdasági előnyök mellett azonban társadalmi és kulturális hátrányok keletkeztek. A tanyára kiköltöző családok gyakran kiestek a városi közigazgatás látóköréből: felnőtt tagjai nem vettek részt a közmunkában, nem jártak templomba és a gyermekek pedig iskolába. (A 19. század közepéig ezért tilalmazták a tanyára való kiköltözést.) A 19. század végén, a 20. század első évtizedeiben megépültek az első iskolák a tanyavilágban. Épületük lehetőséget teremtett nemcsak a gyermekek oktatására, hanem a közösségi összejövetelekre és a vasárnapi misék megtartására is. Az iskolák mellé a környéken élő családok pedig – megfelelő alapítványi, azaz pénzügyi háttérrel – hamarosan keresztet és harangot állítottak. Ezzel is jelezték: megszentelték a várostól távol eső térnek e pontját, a haranggal pedig az időt, hiszen a harangszó halottat búcsúztatott, misére hívott.

Rövid tanulmányom egy település, Kunszentmárton (Jász-Nagykun-Szolnok m.), sajátos gyakorlatát mutatja be. Egy olyan gyakorlatot, amire eddig sem a szakirodalomból, sem pedig terepkutatásaimból nem találtam párhuzamokat. A kisépítmény fenntartására tett alapítvány mellett ugyanis Kunszentmártonban a határbeli kereszték és harangok fenntartásáról, gondozásáról társulati keretben gondoskodtak.

A város határában a 19–20. század fordulóján négy külterületi iskola épült fel, tanítói lakással. Az első 1895 őszén az ún. Telekparton.¹ Majd ezt követte az ugari, a vekeri és a jaksori iskola felépítése.² Mindegyik iskola udvarán előbb-utóbb kőkeresztet és mellette haranglábat állítottak fel. Az iskolákban hétköznapiakon tanítás folyt összevont osztályokban. A harang reggel, délután és este Úrangyalára hívott, vasárnaponként pedig szentmisére.³ Máskor a halottakat búcsúztatta.

A 19–20. század fordulóján több határrészen „kereszt harang társulat”-ok (ritkábban „harang kereszt társulat”) alakultak választott vezetőséggel, nyilvántartott tagsággal, tagdíjjal. Rendszeres munkát végeztek, gyűléseket, tisztújítást tartottak. Bálokat rendeztek, gyűjtést végeztek a kereszték és a harangok megújítására, fenntartására. Ez az öngondoskodás, önigazgatás, nincs vessző és a keresztény nagykorúság szép példája. Rövid tanulmányom a kereszték és harangok állításáról, fenntartásáról és a társulatok működéséről szól a plébániai irattár megmaradt dokumentumai, korabeli sajtóhírek és fényképfelvételek alapján. Legrészletesebb adataink a jaksori társulatról vannak, mert

¹ JÓZSA [1968] 77.

² JÓZSA 1999. 270.

³ JÓZSA 1999. 270.

ennek fennmaradt a jegyzőkönyvi anyaga a megalakulástól kezdve egészen a második világháborúig.⁴

* * *

A 19–20. század fordulóján hatályos magyarországi egyházi rendelet szerint a római katolikus egyház úgy engedélyezte határbeli keresztek, szobrok, kápolnák létesítését, ha az alapítók a pénzügyi fedezetet az egyházmegyei ún. ájtatos alapítványi hivatalnál letétbe helyezik. Az építmények és pénzek nyilvántartására a 19. század végén már formalizált űrlapok voltak forgalomban.⁵

A kezdeményezők és a megalakult társulatoknál a jegyzők majdnem mindenütt a tanyai iskolák tanítói voltak: I. Ugarban – Zeller Ferenc, II. Vekerben – ismeretlen, III. a Telekparton – Martikány István, IV. Jaksorban pedig – Geiszler Péter. A tanítók a társulatok jegyzői voltak, azaz ügyintézői, kéréseik, beadványaik megfogalmazói.

Mindegyik társulat jegyzőkönyvet vezetett, amelyek sajnos nem maradtak fenn, csupán a gyűléseik jegyzőkönyvéből készített néhány másolat a plébánia irattárában. Kivétel a jaksori társulat jegyzőkönyve. Mind a négy társulat pecsétet készített.

A keresztek és a harangok felállítására a városi hatóság engedélyével adományokat gyűjtöttek. A pénzadományok gyűjtésére gyűjtőíveket nyomtattak. Ezek egyike sem maradt fenn, de a plébániai irattárból ismerjük a település főbírójának és jegyzőjének engedélyeit.

A tanyai iskolákat alapításuk időbeli rendjében sorszámokkal jelölik a hivatalos iratok: I. Ugar, II. Veker, III. Telekpart, IV. Jaksor. A mindennapi szóhasználatban azonban a határrész nevéből emlegették őket: ugari, veker, telekparti és jaksori (péterszögi) iskola. Az iskolaépületek általában típus-terv alapján készültek. Volt bennük egy nagyobb tanterem, valamint a tanító lakása. A társulatok összejöveteleiket a tanteremben tartották.

1. 1895 őszén nyílt meg Kunszentmárton déli határában az első I. számú tanyai iskola.⁶ Kőkeresztjét az iskola udvarán a térség birtokosai és lakói állíttatták 1898-ban 450 korona költséggel, a mellé álló 56 kg súlyú kis haranggal együtt. A keresztnek kő alapja volt, felső része fehér porosz márványból, a féldomború korpusz aranyozott öntött vasból készült. Szarvason, a közeli nagyobb városban dolgozó sírköves készítette.⁷ Fenntartására a hívek 120 koronás pénzalapot létesítettek, amelyet az egyházmegye központjában, Egerben helyeztek el az ájtatos alapítványok hivatalában. 1898. június 19-én szentelték fel nagy ünnepség keretében, amire a városból is sokan eljöttek.⁸ Az egyházi ünnepség után bált tartottak. Megalapításának iratai nem marad-

⁴ A jaksori jegyzőkönyvet a Kaifás család, az egyik alapító leszármazottja, Kaifás Ferenc (Budapest) őrizte meg. Tőlük került a kunszentmártoni plébánia birtokába, ahonnan másolatot készíthettem róla.

⁵ Ismerem egri és nagyváradi egyházmegyei változatát. Alig térnek el egymástól.

⁶ JÓZSA [1968] 77.

⁷ DÓSA–SZABÓ 1936. 245.

⁸ JÓZSA 1999. 271–272. A kereszt felirata: ISTEN DICSŐSÉGÉRE ÁLÍTATOTT KÖZADAKOZÁSBÓL 1898.

tak fenn. 1905-ben azonban arról értesülünk, hogy a megrepedt harang helyett egy nagyobb és erősebbet szeretnének a lakosok készíttetni, ezért a plébános által adományok gyűjtésére kérnek engedélyt a község főbírójától.⁹ Az újonnan készített harang felirata:

KÉSZÍTTETETT
KÖZADAKOZÁSBÓL
1905. június 1.¹⁰

A kereszt talapzatán a következő felirat volt olvasható:

ISTEN DICSŐSÉGÉRE
ÁLÍTATOTT
KÖZADAKOZÁSBÓL
1898

1962-ben ismeretlen körülmények között a keresztet lerombolták. A harangot 1973-ban az egyházközség eladta.¹¹ A környező tanyákat az 1950–1960-as években a termelészövetkezet megszervezése során mind lebontották.

Az 1890-es években a kereszt és a harang elkészítésére az ottani lakosok társulatot szerveztek, amelynek fő szervezője a tanító, Zeller Ferenc volt. Őt 1930-ban az Ugari Kereszt- és Harangtársulat tiszteletbeli elnöknek választotta.¹² A társulat működéséről azonban nem maradtak fenn iratok. Csupán néhány családi fénykép őrzi nagyobb egyházi ünnepek alkalmával az iskolában tartott összejövetelek emlékét.¹³

2. Kunszentmárton délkeleti határának Veker volt a neve. A vekeri iskola közelében állították fel a legrégibb keresztet, egy fakeresztet, pléh korpuszszal, 1867-ben. Az iskolai fakeresztet, pléh korpuszszal. Mellé 1903-ban a környékbeli kisbirtokosok haranglábat állítottak egy 70 kg-os kis haranggal. Fenntartásukra 100 korona alapítványt tettek.¹⁴ 1903 decemberében a plébános jelentést tett az egri érsekségnek az alapításról. Ebből tudjuk meg a társulat vezetőjének (Barna Ignác) és pénztárosának (S. Kovács Antal) nevét. A kereszt és a harang fenntartására 100 korona alapítvány tettek.¹⁵ Az egri érseki hivatal az alapítást tudomásul vette, s az alapítvány gazdálkodásáról évente jelentést kért a plébánostól.¹⁶

⁹ Az engedélyt megkapták.

¹⁰ A harangot 1973 szeptemberében a Szabolcs megyei Napkor község plébániája vásárolta meg. JÓZSA 1999. 272.

¹¹ JÓZSA 1999. 271–272.

¹² JÓZSA 1999. 272. Idézi a helyi újság 1930. április 6-i számát.

¹³ JÓZSA 1999. 148–151. képek

¹⁴ JÓZSA 1999. 277–278. A kereszt felirata: ISTEN DICSŐSÉGÉRE ÁLÍTTATTÁK KISS JÓZSEF ... 1867. A harangon Páduai Szent Antal alakja látható, felirata: PÁDUAI SZENT ANTAL SZEGÉNYEK PARTFOGÓJA KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK. Másik oldalán: ÖNÖTTE SZLEZÁK LÁSZLÓ HARANGÖNTŐ, MAGYARORSZÁG ARANYKOSZORÚS MESTERE, BUDAPESTEN.

¹⁵ Kunszentmárton, Plébániai Irattár

¹⁶ Begosevich Róbert érseki helyettes levele, 1903. december 13. Kunszentmárton, Plébániai Irattár

A kereszt az iskola udvarán kívül, magánterületen állt. Ezt a földdarabot a tulajdonos 1903 novemberében „örök tulajdonjoggal ajándékba adja, a kunszentmártoni kereszt alapnak, az ott már felállított fa Krisztus kereszt javára” (alap = alapítvány). Az adományozás iratai és a térképvázlat fennmaradtak.¹⁷

3. A telekparti és környékbeli birtokosok 1912-ben állíttatták fel a kőkeresztet, a kereszt lábánál a Fájdalmas Mária szobrával. Megáldására 1912. május 27-én került sor. A közelében emelték a haranglábat.¹⁸

A III. számú külterületi állami elemi népiskola tantermében 1912. év február hó 8-án tartottak gyűlést az iskola telkén felállítandó kőkereszt és harang tárgyában. Az összejövétel céljáról az iskolában lakó tanító (Martikány István) tájékoztatta a közelben lakó birtokosokat. Javasolta, hogy alakítsák meg a „Telekhalmi Kereszt- és Harangtársulatot”; válasszák meg a társulat elnökét, alelnökét, pénztárnokát, jegyzőjét, „végrehajtó bizottságát”. A gyűlés a kereszt és harang felállítási jogért, valamint a közigazgatási hivatalokhoz beadandó iratok intézésére a jegyzőnek megválasztott tanítót kérte fel.

A társulat alapító és első tagjai voltak a jegyzőkönyvek jelenléti ívei alapján: Balla Antal, János és Mihály, Dósa Mátyás, Gulyás István, Gulyás János, Herczeg György, Herczeg István, Lázi István és Pál, F. Kiss Antal és Márton, Kocsis Lajos, S. Kovács József, Kurucz Szilveszter, László Illés, Samu László, Szántó Márton, özv. A. Tóth Balázné, Varga István.

Az egri érsek 1912. február 28-án adott engedélyt a harang és a kőkereszt felállítására.

A kereszt mellé szánt harangot egy gazdagabb család saját adományaként ajánlotta fel,¹⁹ ami azután Temesváron, Novotny Antal műhelyében önttetett. A település ebben az esetben is engedélyezte adományok gyűjtését. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei királyi tanfelügyelő is hozzájárult 1912. február 28-án, hogy „a III. sz. tanyai állami népiskola mellett az adományok terhére, harang és kereszt állíttassék fel”.

A község vezetése nekik is engedélyezte adományok gyűjtését a település területén. A pénzgyűjtők a begyűlt összeg 10%-át megkapták, ám nem pénzben, hanem azt nevükön írták jóvá az adományok listájában. A tagok közül többen ingyenes fuvar vállaltak.

A keresztet a helybeli kőfaragóval csináltatták a környékbeli birtokosok. A kereszt és a harang fenntartására 120 korona alapot tettek.²⁰ A kereszt tövében a Fájdalmas Anya szobra áll, amit F. Kiss Mártonné sz. Varga Julianna kisbirtokos felesége saját költségén ajánlott fel, azzal a kikötéssel, hogy a Mária-szobor alapjára – „Emlékezzél meg rólam!” VJ. és F.KM. feliratot bevésetheti.

¹⁷ Kunszentmárton, Plébániai Irattár

¹⁸ Józsa 1999. 274–277.

¹⁹ Dósa–Szabó 1936. 245. Kunszentmárton, Plébániai Irattár

²⁰ Kunszentmárton, Plébániai Irattár

A kereszt talapzatának felirata, Kurucz Szilveszter javaslatára, így szól:

ISTEN DICSŐSÉGÉRE
KÖZADAKOZÁSBÓL
KÉSZÍTETETT
1912-BEN

MOLNÁR V. SZOBRÁSZ
PÁL I. KŐFARAGÓ
KSZTMÁRTON

Meghatározták a kereszt helyét, azt drótkerítéssel óvták az állatoktól.

A kereszt mellett álló haragon a Magyarok Nagyasszonya (Magna Domina Hungarorum) domborművű képe látszik. A haranglábakat, faragatlan állapotban, a községi elöljáróság adományozta. A harang felirata:

URAM, LEGYEN MEG MINDENBEN MINDENKOR A TE AKARATOD!
KÉSZÍTTETTE M. KOVÁCS KÁLMÁN ÉS FELESÉGE 1912.

NOVOTNY ANTAL, TEMESVÁR
JAVÍTOTTA: SZÚCS MÁRTON ÉS FIA.
KUNSZENTMÁRTON, 1934. január 20.

Évenként, május 1. és április 30. között harangozót fogadtak. Meghatározták bérét és a haláleset kiharangozásért fizetendő összeget. Először Balogh István napszámost fogadták meg 1912. év május 1-től október 2-ig 2 K és 1912. nov. 1-től, 1913. május 1-ig 3 K havi fizetés mellett harangozónak. Az egyik társulati gyűlés (1912. márc. 6.) kimondja, hogy „a harangot, – az elnöknel történt bejelentés mellett, 20 fillér harangozási díj lefizetése ellenében, az összes adakozóknak meghúzassék. Többszöri harangoztatás esetében a befizetendő díj 30 fillér, mely összegből 20 fillér a harangozóé és 10 fillér a harang fenntartására tőkésítendő.”²¹

A harangozó fizetésének és a kereszt karbantartásainak fedezésére évente nyilvános táncmulatságokat rendeztek, amelyekre nyomtatott meghívókat küldtek szét, egyéni és családi jegyet nyomtattak, és ennek szervezését mindig egy tagtársra bízták.

A III. tanyai, telekparti iskola körül működő társulatnak viszonylag jól követhetjük működését, mert gyűléseik jegyzőkönyvi másolataiból több megmaradt a plébániai irattárban. Ezekből megismerjük a működés bizonyos konfliktusait is, pl. a gyűléseket nem látogató alapító tagokat kizárását az egyesületből. (Ez más kereszt- és harangtársulatnál is így volt.) Megismerjük a tisztújításokat. A társulat alkalmazottait megfizette. Az alapító tagok névsorát kinyomtatták. Ennek a névsornak egy bekeretezett példánya máig látható a kunszentmártoni Alsó temető kápolnájában.²²

Az alapítás évéről, 1912-ről szóló pénzügyi elszámolást ismerjük. Érdemes áttekinteni:

²¹ Kunszentmárton, Plébániai Irattár

²² Nyomtatott Bozók György nyomdájában Kunszentmárton.

Bevétel	K.	f.	Sor sz.	Kiadás	K.	f.
1912. évi tőke és kamat	180	91	1.	Harangozónak	28	–
Halott harangozásért	1	20	2.	Két imakönyv	9	04
1912. évi tagsági díj	27	–	3.	Kerítés festésre	5	–
Majálisi pénztárból	227	30	4.	Engedélyre	14	–
összesen	436	41	5.	Cigánynak	56	–
			6.	Meghívóért	18	–
			7.	Festékre	6	–
			8.	Pénztáros nyugtája	25	87
				Összesen:	161	91

Összes bevétel: 436 K. 41 f.

Összes kiadás: 161 K. 91 f.

Maradvány: 274 K. 50 f.²³

A kereszt és a harang felszentelésére a helybeli plébánost kérték fel, s elhatározták, hogy az egyházi ünnepség után mulatságot rendeznek. A kereszt és a harang megszentelésére keresztanyát választottak. Nem tudjuk meg pontosan, mi volt a feladata, csak valószínűsítjük, hogy jórészt ő biztosította az ünnepség utáni ételt és italt.

Az ünnepség részletes jegyzőkönyvi leírása 1912. év május 27-éről fennmaradt: „[...] A kora délutáni órákban ünnepélyes hangulat uralkodott a környéken. Az ünneplőbe öltözött tanyasiak csoportokban igyekeztek az iskolához, s szent énekeket zengve, buzgó imákat rebegve várták a városi búcsúsók megérkezését és a szentelési ünnepélyt. A gyönyörű időben mintegy 400-500-ig való ájtatoskodó érkezett, akikkel jelen voltak száma 800-900-ra volt tehető. Nyomban kezdetét vette a szentelési eljárás. Főtiszt[elendő] Dósa József plébános úr magasa szárnyaló szavakkal méltatta a szent kereszt, mint vallási szimbólum jelentőségét, a környék lakosságának hitbeli buzgóságát és nemes áldozatkészségét. F. Kiss Mártonné és Kovács Kálmán nagylelkű áldozatkészségét. A szentelés után Balla Mária II. oszt[ályos] ism[étlő] isk[olai] növendék szavalta Kovács Mihály jászszentandrás plébános, volt kunszentmártoni káplán »Tanyai kereszt« című és Doba Mária I. oszt[ályos] ism[étlő] isk[olai] növendék ugyancsak nevezett szerzőnek »Szűz Mária és Szent József harangja« című költeményét meglepő bátorsággal és hanghordozással. A harangot pedig, mivel azt [...] Németh József felsz[entelt] Püspök, csanádi püspök helyettes Temesvározt megáldotta, ezúttal nem kellett megáldani. A keresztzszenelés után először főt. Dósa József plébános úr húzta meg a harangot, majd átadta a kötelet az ajándékozónak, majd Samu Lászlónak a társulat elnökének és ezek után az alapító tagok húztak egy-egy rövid verset. A szentelési ünnepély végeztével megszólalt a zene, a fiatalság táncra perdült. A tanteremben pedig ízes ételekkel és borral megrakott asztal dicsérte a keresztanyák magyaros vendégszeretetét. Este 8 órakor, mert engedély nem volt, a mulatság véget ért.”²⁴ A szentelésért levélben mondtak köszönetet a plébánosnak.

4. A IV. számú külterületi iskola a Jaksor nevű határrészen volt, közel a Péterszög nevű, Körös partján fekvő határrészhez. Ezért egyes alkalmakkor

²³ Kunszentmárton, Plébániai Irattár

²⁴ Kunszentmárton, Plébániai Irattár

*jaksori/jaksortanyai/péterszögi iskolának is nevezték.*²⁵ A környéken lakó családok 1911. február 5-én gyűlést tartottak és társulatot alakítottak „Jaksori harang és kereszt társulat” néven. A társulat életéről legfőbb forrásunk a „*Kun szt márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve alakított 1911 év Február 6-dikén*”. A társulat gumi körpecsétet csináltatott: JAKSORI HARANG ÉS KERESZT TÁRSULAT, ALAKULT 1911. ÉVBEN, KUNSZENTMÁRTON.

A jegyzőkönyvet a mindenkori jegyzők, többnyire a jaksori iskola tanítói, de akár más egyesületi tagok vezették. Szerkezete mindvégig kötött volt: a hely és az időpont megjelölése után a megjelentek névsorát olvashatjuk, majd két hasámban az elnöki indítványokat, illetőleg a gyűlés által elfogadott döntéseket. Az 1920-as évek közepétől megjelenik a napirendi pontok felsorolása is.

A társulat első elnöke Kaifás Ferenc, egy tekintélyesebb gazda, második elnöke (=alelnök) Kanyarecz József lett, jegyzője pedig az állami iskola tanítója: Geiszler Péter lett. Pénztárosnak Kf. (Koferc) Kiss Józsefet választották. Szabó István és Szarvák Imre szótöbbséggel ellenőrök, Oláh József, Lázi János, Kaifás István, D. Nagy István, Molnár István, Szarvák Kálmán, Szarvák László, Gulyás Bálint, Ugrai András, Kocsis István, Kecskés Ferencz és Kovács János „*bizalmi férfiakká választatott meg*”.²⁶ Ők alkották a bizottmányt, a választmányt. A társulat legfőbb célja egy kőkereszt és egy harang állítása volt. A társulat 1911. évi alapító tagjainak névsorát 1929-ben kinyomtatták és bekeretezték. 1930. január 12-i közgyűlésen a „*Kereszt és Harang Társulat*” örökös tiszteletbeli tagjává választották Kaifás Ferenc elnököt, Szarvák Kálmánt, Kaifás Istvánt és Ugray Andrást.²⁷

A pénzadományok gyűjtésére ők is engedélyt kértek és kaptak, s már március elejére összegyűjtötték a szükséges összeget. „*Ugrai András, Lázi János, Kaifás Ferenc, Szarvák Kálmán, Kanyarecz József és Kaifás István gyűjtők, nagy kitaratással, és vasbuzgalommal járták össze a várost s tanyákat, hogy az adakozni óhajtó hívők fillérjeit összeszedjék.*” A szükséges pénz egyéni filléres adományokból, és báli bevételből gyűlt össze.

Az 1911. évi március 5-i rendkívüli közgyűlésen az elnök felkérte Szabó Kálmánt, Kanyarecz Józsefet, Kovács Jánost és Almási Márton, hogy keressek fel özv. Molnár Jánosné szül. Nagy Julianna asszonyt.²⁸ Ez meg is történt. A kőkeresztet özv. Molnár Jánosné emeltette azzal a megjegyzéssel, hogy „*megveszi Pál I[stván] kőfaragónál levő útikeresztet azon kikötéssel, hogy mi [t.i. a társulat] tartozunk a keresztnek alapot tenni, azt besorompóztatni és a kereszt felállításánál segíteni. A kereszt állítási jogot megtartja magának, de az állítás és felszentelés idejét mireánk bízva*”,²⁹ akit ebből a célból a többi adományból gondoskodtak a harangról. Fenntartásukra az egyházmegye központjában 120 korona alapot tettek.³⁰ E célból az év folyamán még több rendkívüli közgyűlést (március 5., május 14.) és rendkívüli választmányi ülést (május 25.) tartottak. A május 25-i rendkívüli választmányi ülésen döntöttek el, hogy König Frigyes aradi

²⁵ DÓSA–SZABÓ 1936. 245. Péterszögi iskolai kőkeresztéről beszél.

²⁶ Kun szt márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1911. február 5.

²⁷ Kun szt márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1930. január 12.

²⁸ Kun szt márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1911. február 5.

²⁹ Kun szt márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1911. május 14.

³⁰ DÓSA–SZABÓ 1936. 245.; Plébániai Irattár. Józsa 1999. 273.

harangöntő árajánlatából a 110 kg-os „d” hangolású harangot választják, amit augusztus 16-ra szállít le. Ekkor döntötték el, hogy „a harang és kereszt egymás mellett az iskola kerítésén kívül helyezendő el”.³¹ Az 1911. évi augusztus 13-án tartott rendkívüli közgyűlésen döntötték el az „évi rendes közgyűlés és választmányi gyűlések” időpontját. Eszerint a közgyűlés minden év Vízkereszt napján lesz, választmányi rendes üléseket pedig október első, április első vasárnapjára, valamint augusztus 15-én délután 2 órára tűzték ki.³² Kaifás Ferenc elnök ekkor jelentette be, hogy a kereszt és a harang szentelését 1911. augusztus 27-én délután 5 órakor tartják, „mely alkalomra 30 tagú dísz ifjuságot nevez ki, kik majdan a búcsúok foga[d]tatására indulnak”. Melléjük Kocsis István és Kanyarecz József választmányi tagokat vezetőül rendelték. Megválasztották a szentelést követő „búcsúbál” tizenkét tagú rendezőségét.³³ Harangozót azonban nem sikerült választaniuk. Ez évtizedeken keresztül gondja maradt a jaksori társulatnak, mint ahogy a harangozások díjának kérdése is.

Az 1911. október 1-i, az állami elemi iskola tantermében tartott „beszámoló közgyűlésen” a jegyző, Geiszler Péter tanító részletes tartalmi és pénzügyi beszámoló adott a február óta eltelt időszakról.

A kereszt felirata:

ISTEN DICSŐSÉGÉRE
EMELTETTE
ÖZV. A. MOLNÁR JÁNOSNÉ
SZÜLETETT
NAGY JULIANNA
1911

ÚJÍTTATTA
A K[ereszt]. ÉS H[arang]. TÁRSULAT
1924 ÉVBEN

A harang felirata:

„Szűz Mária – Könyörögi érettünk ...
Sz. József – könyörögi érettünk”

A harangot közadakozásból öntették. Fenntartására 120 koronás alapítványt tettek.³⁴

A választmányi ülések és közgyűlések jegyzőkönyvei általában a társulat pénzügyeiről, valamint a nyári bálók rendezéséről szólnak. A zökkenőmentes lebonyolításra általában az augusztus 15-i választmányi ülésen választották meg a rendezőséget, és szabták meg a belépődíjakat. 1913-ban a belépődíj egy személynek 1 korona, egy négytagú családnak pedig 3 korona volt. A tisztségviselőket általában a januári rendes évi közgyűlésen választották meg.

³¹ Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1911. május 25.

³² Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1911. augusztus 13.

³³ Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1911. augusztus 13.

³⁴ DÓSA-SZABÓ [1936] 245.; JÓZSA László 1999. 273.

Az 1914. január 6-i közgyűlésen Kaifás Ferenc szóba hozta egy olvasó népkör felállítását államköltségen, amire aláírásgyűjtést javasolt.

1914 augusztusában a háború kitörése miatt nem volt bál. 1915 januárjában a rendes évi közgyűlés helyett csupán választmányi ülést tartottak, azt is az elnök lakásán és nem az iskolában.³⁵ Ezt követően 1918-ig nem volt sem közgyűlés, sem választmányi ülés. A háborús helyzet a társadalom megszokott működését lehetetlenné tette. A háború befejezése után az első rendes gyűlést 1919. január 6-án tartották, ismét az iskola tanteremben. Ekkor hitelesítették az 1915. január 6-i jegyzőkönyvet, s áttekintették a társulat gazdálkodását a háborús években. Kaifás Ferenc elnök az „*ereklyék*” (kereszt és harangláb) javítását is szóba hozta, amit a nehéz anyagi helyzet miatt elnapoltak.³⁶

Az 1920. augusztus 1-én tartott választmányi ülésen már ismét szóba került a bál megrendezése, majd augusztus 22-én Kaifás Ferenc részletesen beszámolt írásában a „*jaksor és péterszögi kereszt és harang társulat*” augusztus 15-én megtartott báljáról.³⁷ Tanulságos e beszámolót részletesebben idézni, mert megmutatja azt a széleskörű összefogást, amivel a jaksoriak ünnepeiket szervezték. Augusztus 14-én a társulat férfi tagjai és Berta Mariska vezetésével nők dolgoztak a helyszín megszépítésén. Virágkoszorúval díszítették a harangot és a keresztet. „*A hely úgy nézett ki, mint kis paradicsom kert.*” Kaifás Ferenc mondott ünnepi beszédet, és litániát végzett. Egy polgári iskolás lány verset mondott. Délután 5 órakor érkezett meg Gábor Dezső és zenekara, s „*jó magyar nótákkal az ifjúságot táncra serkentette*”.³⁸ A báli elszámolás kiadási és bevételi tételei jelzik a tevékenységi köröket. Pénzbe került már az engedély is. De adakoztak a szegény alap számára is. A rendezvényt a templom melletti publikáló székről két ízben hirdették, újságban hirdették, előre kalkuláltak a zenészek bérével. Karbidégővel világítottak. Szépségversenyt hirdettek a fiatalság számára.

Az 1921. október 9-i választmányi ülés jegyzőkönyve részletezte az azévi bevételeket és kiadásokat. Bevétel csak az augusztus 15-én tartott társulati bálból volt, 251 belépőjegy után 5020 korona, valamint 435 korona felülfizetésből mindösszesen 5455 korona. A kiadások tételes felsorolása a bál szervezésének és lebonyolításának jó néhány részletére is rávilágít. Fizetni kellett a báli engedélyért a főszolgabírói hivatalnak. A bált hirdették a helyi lapban. A „*rendező*”-k megkülönböztető szalagja is pénzbe került, papír, drót, petróleum, gyertya és 5 és fél kilogramm karbid jelentett még kiadást. A későbbi jegyzőkönyvek tanúsága szerint az elnök a bál idejére *lámpakezelőt* és *báli jegyzőt* is kinevezett.³⁹ A későbbi jegyzőkönyvek szerint⁴⁰ a rendezőknek segítő *vigalmi ifjakat*, 1929-től pedig az ifjúság köréből általában öt-hat tagú *báli bizottságot* választottak. A zenészek fizetése mellett kiadásként jelentkezett a rendezők vacsorája, a bál utáni két napos takarítás, tizenkét fuvar (valószínűleg homok), az ivóvíz és a ruhatár kezelése. A kiadások között legkisebb tétel-

³⁵ Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1915. január 6.

³⁶ Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1919. április 6.

³⁷ Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1920. augusztus 22.

³⁸ Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1920. augusztus 22.

³⁹ Pl. az 1923. február 18-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve

⁴⁰ Pl. az 1923. február 18-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve

lel az ún. *publikálás* szerepel. A korabeli viszonyok között ez a vasárnapi nagymise után, a templom déli oldalfala melletti publikáló székből való hirdetést jelentette. Szinte ez volt a legjobb és legbiztosabb fórum.⁴¹

Az évi rendes közgyűlés pedig némelyik évben vízkeresztről február hónapra került. Oka a jegyzőkönyvi bejegyzésekből nem derül ki. Az 1934. január 14-re meghirdetett évi közgyűlést január 21-re halasztották, mert a tagok Kuna P. András országgyűlési képviselő⁴² temetésén vettek részt.

A közgyűlések, a választmányi ülések napirendjén a szűkebb jaksori, péterszögi tanyai közösség, és a nagyobb, városi egyházközség gondjai is megjelentek. Rendszeres téma az új tagok felvétele, a vezetőség („*választmány, bizotmány*”) újraválasztása – 1924-től a korábbi egy év helyett három évre⁴³ –, a társaság pénzének kezelése. 1923-ban például eldöntötték, hogy a „*harang kertbe*” hat darab piramis akácot ültetnek, a társulat pénzéből adakoznak a háborúba elvitt harangok pótlására. Ekkor döntöttek a kereszt felújításáról is Pál István helybeli kőfaragó árajánlata alapján, búzában számolva. Özv. A. Molnár Jánosné, Nagy Julianna 6 mázsa búzát adott e célra, amit az egyesület tagjai 5-40 kilogramm búzaadománnyal egészítettek ki 10 mázsára. A kereszt és a harangláb gondozása általában a kereszt talapzatának meszelését, a harangláb oszlopainak és tetejének (zsindely) javítását szolgálta, alkalmanként a „*sorompózást*”, azaz a nagyobb jószágok által okozott kár megelőzése érdekében fa korlátokkal való körülvételét, vagy annak javítását. A *bálak* megtartása olykor ráfizetéssel járt (pl. 1927-ben, 1929-ben), ezért a különbözetet a tagok önkéntes adományokból pótolták. Voltak alkalmanként önkéntes pénzadományok is.⁴⁴ A gyűlések leginkább visszatérő témája azonban a bálók megtartása volt.

1922-ben a nagy drágaság miatt a kereszt és a harangláb esedékes felújítását elhalasztották. A választmányi ülésen és a közgyűlésen ismét elővették a harangozás kérdését, ám ezúttal is az elnök vállalta magára legalább a déli Úrangyalára való harangozást.⁴⁵ A harangoztatás ügyét csak 1928-ban szabályozták.⁴⁶ 1922-ben két bált is rendeztek. Az egyiket június 11-én, a másikat augusztus 27-én.⁴⁷ Az évi kétszeri bál ettől kezdve gyakorivá vált. Az 1932. január 10-én megtartott évi rendes közgyűlésen „*báltartási szabályzatot*” alkot-

⁴¹ Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1921. október 9.

⁴² Kuna P(ál) András kiskazda, országgyűlési képviselő (1866–1934). Gazdálkodó, 1920-ban választották országgyűlési képviselővé. Életrajzáról lásd: SCHEFTSIK György (szerk.) 1935. 109.; HARANGOZÓNÉ TÓTH 2006.

⁴³ Lásd: Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1924. február 17. évi közgyűlés

⁴⁴ Pl. 1928-ban „Habranyi Márton, a Társulat érdemes tagja a bál kiadásához hozzá járult 1 P 24 fillérrel és 3 P 76 fillért a K. H. társulat pénz vagyonához rendelte, azaz közczélra 5 pengőt ajándékozott [...] Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1929. január 6.

⁴⁵ Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1922. január 6.

⁴⁶ Eszerint: tagoknál a hírharang ingyenes, a kíséző harangozás 50 fillért, a harangozónak 20 fillér fizetendő. A nem-tagok esetében a hírharang 50 fillér, a kezelőnek 120 fillér jár, a kíséző harangozásért 80 fillért, a kezelőnek további 20 fillért kellett fizetni. A harangoztatás gyermekek esetében a meggyónt és megáldozott egyénekre vonatkozott. Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1928. január 6.

⁴⁷ Kun szt Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1922. október 1.

tak. Eszerint pénzszedő bizottság alakult, aminek tagja egy elnök, egy jegyző, egy pénztáros és egy ellenőr. Hat rendező van: egy a zenére ügyel, négy közös egy kapuőr. Van egy lámpakezelő és egy ruhatáros is. A ruhatáros feladata „a vendégeket vízzel kiszolgálni, a bál után pedig a termet és a bál helyet fizetés mellett rendbe hozni”. Felelős minden darab ruháért, amik után darabonként 10 fillért szedhet.⁴⁸ A fenti tisztségviselők között két rendező lány lehet, akik „tartoznak a rendező szalagot megvenni és élővirág díszítést tenni”.⁴⁹ 1934-ben a bálát nem az iskolában, hanem „az iskola udvar kerítése mellett”, Molnár Lajos földjén lett megtartva. Az okát nem ismerjük.⁵⁰

A tanyai iskolában működő tanítókra a társulatnak mindig szüksége volt. Egyrészt mint jegyzőre, másrészt mint ügyintézőre a különböző hivataloknál eljárni. Sokszor a tanítók, bár gyakran váltották egymást, vittek új életet a társulati keretbe. Mint például 1923-ban Király János, aki indítványozta a társulati keretek között „az ifjúsági egyesület” megszervezését és „a felnőttek tanítását”. A „Kunszentmárton Jaksori ifjúsági egyesület” 1926. január 6-án megalakult, és elindult az engedélyeztetési folyamat, egyúttal „a Kultúrnépház építésére kérvény beadatott”.⁵¹ Az „Ifjúsági egyesület külön pénztárt tartott, amiről az egyesület évi közgyűlésén számot adott. Az 1928-as közgyűlés jegyzőkönyvéből az is kiderül, hogy az Ifjúsági egyesület (...) tulajdona a színpad és felszerelése”.⁵² Az ifjúsági egyesület végül nem alakult meg, de sikerült a fiatalokat is jobban bevonni a társulat működésébe. 1936-ban Zeller Ferenc igazgató tanítót díszelnökké,⁵³ Révész Ferenc tanítót pedig tiszteletbeli jegyzővé választották.⁵⁴

A Társulat 1936-ban ünnepelte megalakulásának negyedszázados évfordulóját. Az 1936. január 19-én megtartott közgyűlésen az elnök ezért felolvasta a „Kereszt és Harang Társulat” alapszabályát és az alapítók nevét. Elhatározták, hogy 1936 augusztusában „jubileumi búcsú ünnepet és társulati bálát” rendeznek.⁵⁵ A jubileumi év társulati vezetőségét külön feltüntették:

„A Jaksori Kereszt és Harang Társulat választmánya
Zeller Ferencz kült(erületi) Iskolák igazgatója
A Jaksori Kereszt és Harang Társulat Dísz-Elnöke
Révész Endre áll(ami) tanító, a Társulat tiszteletbeli jegyzője
Kaifás Ferenc ügyvezető elnök
Pugner Márton h. elnök
Ifjú Kaifás Ferenc vigalmi jegyző
Szilák Ferenc pénztárnok
Molnár András ellenőr, Polgári Rendbiztos
Kiss Demeter ellenőr v(álasztmányi) számv(evő)

⁴⁸ Kun szt márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1932. január 10.

⁴⁹ Kun szt márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1932. január 10.

⁵⁰ Kun szt márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1934. január 21.

⁵¹ Kun szt márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1926. január 6.

⁵² Kun szt márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1928. január 6.

⁵³ Zeller Ferenc (1891–?) 1919 óta tanított Kunszentmártonban. „Az egyh. képviselőtestület, az egyházi tanács tagja és jegyzője, levente főoktató, két harangtársulat díszelnöke.” SCHEFTSIK György (szerk.) 1935. 114.

⁵⁴ Kun szt márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1936. január 19.

⁵⁵ Kun szt márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1936. január 19.

Rendes v(álasztmányi) tagok:

Kaifás István
Id. Ugrai András
Benke János
Kiss f. Mátyás
Molnár Lajos
Szarvák László
Szaszko Illés
Dobóvári Mihály
Lázi János vigalmi lámpa fe(lelő)s)
Pintér József
Kovács Lajos
Illés Imre

Pót v(álasztmányi) tagok

Horpácsi Imre
Pájer Antal Polgári Rendőr
Majzik Károly
D. Nagy Bálint
Czakó János Polgári Rendőr
Pugner István
Molnár Géza
Kiss f Imre vigalmi rendezők
Benke Boldiszar
Ifjú Pugner Márton
Molnár Péter
Ugrai István"

A negyedszázados jubileumi ünnepségre „szép számú búcsús nép érkezett a szent kereszthez, melyekhez nem kevesebb kint lakos nép csatlakozott”. A meghívott vendégei között volt Obede Endre lelkész, Mezey István főkantor, „Nagys. Dr. Mezey Lajos orszgy. Képviseelő úr,⁵⁶ Barna Domonkus v.m. ügyész úr,⁵⁷ tek. Zeller Ferenc igazgató úr, Hegedűs Mihály tanácsos és Herczeg János kat. kör elnöke. A búcsú vezetéssel jöttek Kiss Mihály és Ecsédi János.” A keresztnél Obede Endre káplán elvégezte a litániát, szent beszédet mondott, Mezey István pedig „szép énekekkel ékesítette az ünnepélyt”. A szertartást követően az iskolában Kaifás Ferenc átadta a díszelnöki oklevelet Zeller Ferenc igazgatónak. Obede Endre tájékoztatta a jelenlévőket, hogy a tanyai iskolákban ő fogja tanítani a hittant és minden vasárnap istentisztelet tart. Az iskolai oltár felállításához és felszereléséhez számosan adakoztak pénzt és tárgyakat. Ők alkották a Jaksori „Oltár-egyesületet” Kaifás Ferenc elnökletével. Ifj. Kaifás Ferenc oltárgondnok lett.⁵⁸

Az 1937. évi január 6-i ülésen Kaifás Ferenc lemondott elnöki tisztségéről, a jövőben csak „tiszteletbeli korelnökként” kívánt szerepelni. Megválasztották az új vezetőséget Pugner Márton elnökletével, és áttekintették a társulat ingóságait, pénzügyi helyzetét.⁵⁹ Az utolsó társulati gyűlést 1940. január 7-én tartották. Ezt követően nincs hírünk a társulat működéséről.

Az iskolát az 1950-es években bontották le. A kereszt és a harangláb máig áll, de a harangot 1973-ban innen is eladta az egyházközség.⁶⁰

Néhány tanulság

A vallási társulatok 19. századi fellendülése nem választható el a világi jog korabeli fejlődésétől sem. Az ekkor megjelenő modern polgári egyesületi jog, még ha indirekt módon is, de közrejátszott a vallási társulatok erősebb kiépü-

⁵⁶ SZABÓ 2006. 49.

⁵⁷ SCHEFTSIK (szerk.) 1935. 104.; TÓTHNÉ BARNÁK 2006. 6.

⁵⁸ Kun szent Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1936. dátum nélkül

⁵⁹ Kun szent Márton Jaksori Harang és Kereszt társulat hiteles Jegyző könyve 1937. január 6.

⁶⁰ Geszteréd község vásárolta meg.

lésében.⁶¹ A meglévő társulatok pedig szervezeti felépítésükben gyakran igazodtak a modern világi egyesületi struktúrákhoz. Egyre több ájtatos társulat jött létre világi egyesületek mintájára a tagok döntésén és szándékán alapulva, azaz nem egyházi hivatali/hivatalos elhatározásból. A világi egyesületek analógiájára egyházi keretek között is új struktúrák szerveződtek, mintegy a kor kihívásaira válaszolva.⁶² Ilyen volt a tanyai, külterületi lakosság vallási/egyházi ellátásának igénye, kérdése.

A kereszt- és harangtársulatok megalakítása a keresztény nagykorúság egyik jele. Jele annak, hogy egy közösség összefogással sajátos vallási igényeit meg tudja valósítani. A kereszt- és harangtársulatok működése a polgári egyesületek felépítését tükrözi: jóllehet vallási társulatok, sem működésükben, sem a tisztikar felépítésében, sem a mindennapi életükben semmi sem emlékeztet a rendi keretek között létrejött vallási társulatokra. A tanyavilágban élő földműves emberek, családok számára a közéletiség egyik fórumát jelentette, amelynek keretei között a közösség nem csak a sajátos vallási célját, azaz az emberi élettel és a vallásgyakorlással összefüggő harangozást, a feszület és harangláb felállítását és gondozását látta el, hanem az ünnepi közösségi együttlétek, bálók megrendezésére is módot adott. A jaksori társulat törekvésében hangsúlyt kapott a fiatalság tevékeny bevonása. E tevékenységeket mind az egyházköztség, mind a világi köztség vezetői támogatták. A jaksori és a többi társulat is ki tudott lépni szűkebb földrajzi határuk keretéből, hiszen eseményeiket a helyi sajtóban közhírré tették, rendezvényeiket a településről is sokan látogatták.

Az 1950–1960-as években azonban a termelőszövetkezetek megalakítása és a tanyák erőszakos lerombolása után a jaksori iskola épületét lebontották. A telekparti, a veki és az ugari iskola még áll. A mellettük egykor létrejött társulatok azonban már az 1940-es években megszűntek. A harangokat az 1970-es években különböző helyekre eladták. A keresztetek még állnak. Egyéni adományok, vállalkozások, s a plébánia közössége tartja fenn és gondozza a megmaradt feszületeket.

IRODALOM

BARNA GÁBOR

- 2011 *Az Élő Rózsafüzér társulata. Imádság és imaközösség a 19–21. századi vallási kultúrában.* Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék – Szent István Társulat Szeged – Budapest.

DÓSA JÓZSEF – SZABÓ ELEK

- [1936] *Kunszentmárton története I.* Kunszentmárton.

HARANGOZÓNÉ TÓTH ÉVA

- 2006 Kuna Pál András országgyűlési képviselő (1866–1934). In: PUSZTAI Gabriella (szerk.) *Jeles kunszentmártoniak. Tiszazugi Füzetek 9.* Kunszentmárton, 43.

⁶¹ REMLING 1986. 9.

⁶² BARNA 2011. 376.

JÓZSA László

[1968] *A kunszentmártoni Nagyiskola története 1833–1968. h. n.*

1999 *Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban.* Néprajzi Tanszék, Szeged.

REMLING, Ludwig

1986 *Bruderschaften in Franken. Kirchen- und sozialgeschichtliche Untersuchungen zum spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Bruderschaftswesen.* Kommissionsverlag, Würzburg.

SCHEFTSIK György (szerk.)

1935 *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye multja és jelene.* Pécs.

SZABÓ János

2006 Dr. Mezey Lajos (1891–1962) ügyvéd, országgyűlési képviselő, újságíró. In: PUSZTAI Gabriella (szerk.) *Jeles kunszentmártoniak. Tiszazugi Füzetek 9.* Kunszentmárton, 49.

TÓTHNÉ BARNA Mária

2006 Dr. Barna Domokos (1878–1957) ügyvéd. In: PUSZTAI Gabriella (szerk.) *Jeles kunszentmártoniak. 6. Tiszazugi Füzetek 9.* Kunszentmárton, 6.

Szabályszerű Jelentés

az egri érseki egyházmegyében és Sárvíz Községi Kereszt-társulat
 vármegyében fekvő Kunfélegyháza községben
 lakos Barna Ignác a II. tanyai iskola tőzoltó hívek nevén
 által 1900. évi december hó 3. napján tett ~~mise~~-alapítványról.

1. Az alapítványt tevőnek mi a vezeték-
 és keresztnéve, társadalmi állása?

1. Az alapítványt tevő Barna Ignác
a II. tanyai iskola tőzoltó hívek ne-
vén

2. Hol, mikor és mi célra tétetett az
 alapítvány?

2. Ez alapítvány tétetett az egri érseki
 egyházmegyébe. Sárvíz Községi
 vármegye kebeleztet Kunfélegyháza
 községben, 1900. évi december hó 3.
II. tanyai iskolai tőzoltó hívek
 napján a fiatalkorú keresztények
 r. k. egyházban végzendő szent misékre.

3. Az alapítványt tőkepénz és mennyi
 avagy értékpapír, föld vagy ház képezi?

3. Ezen alapítványt 10,0 kor. - fill.
 tőkepénz képezi.

4. Hol van ez alapítvány elhelyezve,
 miképpen biztosítva? ki és mi használatra
 mellett kezeli azt?

4. Ez alapítvány egyetlen
az a fentebb alapítványi
hivatalos
 van elhelyezve . . . számu egyházmegyei
 rendelet értelmében.

5. Mit jövedelmez évenként ez alapítvány?

5. Ez alapítvány évenként 5% mellett
5 kornál jövedelmez.

1. kép: Alapítványi jelentés a II. tanyai iskola alapítványáról

1974. f.
1905.

Dósa József helybeli plébános jelentése,
a tanjai f. Római: imolására felállított és megka-
sadt harang helyett egy nagyobb és erősebb harang
Rötségeinek beszerzése céljából gyűjtés engedé-
lyezése iránt. —

(Végzés)

A jelentés folytán erre engedélyt adunk
Dósa József plébános úrnak arra, hogy a
tanjai iskolai harang Rötségeinek be-
szerzése céljából Hünftmárton Rózsá-
rútelén és határában a leghaladékosabb gyűj-
tési eszközökkel a gyűjtés eredménye-
ről a jelentésük beérkezéskor.

Miól Dósa József plébános erre vég-
zésel értesítendő.

Hünftmárton, 1905. Április hó 5. —

Községi
Főjegyző.

Rózsáruházi
Főbíró.

— **Táncmulatság.** A kunszentmártoni belhatári kereszt- és harangtársulat 1909. június hó 27-én, (vasárnap) az ugari iskolánál jótékonycélu nyári táncmulatságót rendez 50 filléres belépti-díj mellett. A táncmulatság kezdete délután 4 órakor. A belépő-díjak liszta jövedelme a kereszt- és harangtársulat alap javára fordittatik. Izléses ételekről és italokról a rendezőség gondoskodni fog.

3. kép: Újságból az ugari kereszt- és harangtársulat báljáról

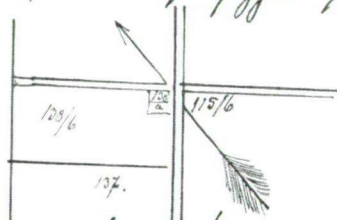
4. kép: A társulati pecsét

Ajándékosági okirat.

Melyerre jött F. Kis József ajándékba adó, úgy
a Kunszentmártoni Kereszt alapnak külö-
dött tagjai, is pedig Barua János elnök és
S. Kovács Antal pénztárosok, mint az aján-
dékot elfogadják, Kunszentmártoni lekövök
között a követségi

1° F. Kis József, a tulajdonos képező,
a Kunszentmártoni 2745. sz. tífönyben +
138 m. sz. ingatlan birtokából, az itteni vázraj-
zon felülmérte 138 m. sz. részleket, négy szál terü-
lettel, önkéntes tulajdonjoggal ajándékba adja, a

Kunszentmártoni Kereszt alapnak, az ott már
felállított J. Kovács Kereszt javára, 2000. sz.
becsértékben, és megengedi, hogy a 138 m. részle-
ket a tulajdonos a Kunszentmártoni
Kereszt alap javára becsértékben.

2° A Kereszt alap nevében, mi Barua J.
né és S. Kovács Antal, az ajándékosok Kérészt.
szel elfogadják.

Keltatás után aláírva.
Kunszentmárton 1903 November 4°

Létezőnk:
Kunszentmárton
S. Kovács Antal

F. Kis József

Jegyzőkönyv,

megfelvételről a hennautmar-tani E. R., "Fekkehalmi" köth. áll. el. népiskola tantermeiben. 1912. év február hó 8-án tartott alakuló közgyűlést; az iskola felkérte felállításra közelebb és harang függabarr.

Jelen voltak: Bella Antal, Bella József, Bella Miklós, Balogh István, Dóra Mátya, Gulyás Márton, Herceg György, Herceg István, F. Kiss Antal, Kiss János, F. Kiss Márton, Kiss János, Kovács Antal, Kuvász Silvestor, László Miklós, László István, László Péter, Kengyel András, Radics József, ifj. Samu István, Samu László, László Márton, Talmácsi Márton, Varga István.

A jegyzőkönyv hitelt érdemlően felkérte: László Miklós és F. Kiss Márton tagokat.

Matthias J. István áll. László Miklós a megjelölt helyen és a gyűlést megnyitja. Röviden elmondta a gyűléstket neves célt. Egyben felajánlotta a jelen voltak, hogy alakítsák meg az "Első-halmi" kereszt és harang társulatot, s választanak elnöket, elnököket, elnököket, pénztárosokat, jegyzőt és végrehajtó bizottságot, amely a maga körében minden tagot elöllel.

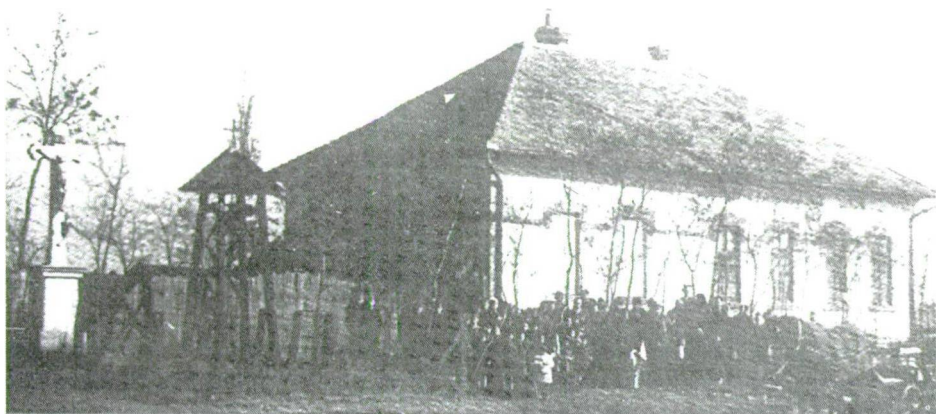
A gyűlést felajánlotta megalkotta a megnyitó beszédet, László Miklós alakult és 27-tagból álló végrehajtó bizottságot választott.

Elöllel: László János, elnökök: Dóra Mátya, első pénztárosok: F. Kiss Márton, második pénztárosok: Herceg István, jegyző: Matthias J. István, jegyző: Matthias J. István, jegyző: Matthias J. István.

6. kép: A telekparti társulat alakuló gyűlésének jegyzőkönyve

Alakuló. Jajgyűlése a 17. sz. lakosztályban, ált. el. népszerűen
 tanteremben 1911. évi február 5-én tartott alakuló közgyű-
 léstől; az iskola területén gyűharangot kereszt felállítására
 tárgyalan. Szavaztak: Benke Pál, Buzsáki Mihály, Zoller Kálmán,
 Kiss László, Főke István, Majzik Márton, Szabó Péter, Fűrér
 László, Kátai László, Szendrői István, Kárpás Ferenc, Gyulán
 Balint, Kárpás István, Garvák László, Kanyarcsy László, Szabó
 István, Kiss László, Garvák Kálmán, Garvák László, Varga
 András, Molnár István, Kőrösmárki László, ifj. László László,
 Oláh László, Pálváczi Maitomán, László László, Kovács István,
 Kőrösmárki Ferenc, Szeged László, J. Nagy István, J. Nagy László
 J. Nagy Elek és Kiss Mihály. Jajgy. 1. Magyaroké, 2. Kereszt-
 ványok. A jajgyűlésre felkértek a felkértek Szendrői
 István és Pálváczi Maitomán. Speinler Péter, ált. tanító
 a gyűlést megnyitja, rövid beszédet mondva a mai gyű-
 lések célját, a kélnak fontosságát a nevelés, erények. Majd
 felkérte a közgyűlést arra, hogy választasson a maguk köze-
 lől tisztségviselőket, mert csak így lehet célra irányítani a munká-
 tunkat. A közgyűlés egy olyan munkát bízott meg a maguk köze-
 lől, mindegyiknek megadottak a dolgok, elintézték. —
 Közgyűlés a megnyitót követően a közgyűlés elhatározta,
 majd egy 18 tagból álló bizottságot választottak. Elvették
Kárpás Ferenc, Kanyarcsy László elvették. Speinler Péter, ált.
 tanító jogát. Kf. Kiss László pénztárnok, Szabó István
Garvák László, elvették, Barta István, ifj. László László,
Kárpás István, J. Nagy István, J. Kovács Péter, Garvák
László, Gyulán Balint, Garvák Kálmán, Varga András
Kőrösmárki, Kőrösmárki Ferenc, Kőrösmárki László, Balint
 felhatalmazták, megválasztva. Mindegyik a választott tagok
 a választás után megfogadják nem venni a tisztséget el-
 fogadják. Kárpás Ferenc, elvették Speinler Péter
 jajgyűlést, hogy a harangot kereszt felállítására jogot, ahogy

7. kép: A jaksori társulat alakuló gyűlésének jegyzőkönyve

8. kép: A jaksori iskola, kereszt és harang

9. kép: A telekparti iskola

10. kép: A telekparti kereszt és harangláb

11. kép: Ugari ünnepség

EGY 19. SZÁZADI SZENTEMBER ÖKRÖS JÓZSEF

Mind a katolikus, mind a protestáns népnyelv *szentembernek* nevezi azokat az egyéneket, akik a közösség vallásos életében bizonyos feladatokat, szerepeket felvállalnak. A szentemberek a hagyomány keretein belül „eleven erővel, gazdag változatossággal” képviselik és jelenítik meg a közösségi vallási igényeit. Újításait a közösség pedig „szívesen ismeri el magáénak”.¹ Alig ismerünk úgy egy-két alkotót, mint például a Bálint Sándori idézetben szereplő Orosz Istvánt², az utóbb több kutatót is érdeklő jászárokszallási Varga Lajost³, vagy a Szeged környéki Engi Tüdő Vincét,⁴ akiről először Grynaeus Tamás írt 1972-ben, majd 1995-ben Sávai Jánossal közösen publikált kötetükben. Melléjük szeretném most Ökrös Józsefet, a kunszentmártoni szentembert, emelni.

Ökrös József, Kunszentmárton 19. századi szentembere

Életrajzát, családjá történetét maga megírta az 1850-es években, amelyben az Ökrös-család származását mutatja be a 17. századtól az 1800-as évek közepéig.⁵ Eszerint a szegedi eredetű család Kiskunmajsán és Tiszasáson keresztül került Kunszentmártonba. Feltűnő a családtörténetben, hogy kiemeli elődei vállalkozó szellemét. Édesapjánál, Ökrös Ferencnél fontosnak tartja elmondani, hogy kiváló vőfély és kedvelt társasági ember volt. Önmagát gondos, körültekintő és megbízható embernek mutatja be, aki nemcsak megőzvegyült édesanyját gondozta, hanem megárvult testvéreit is kiházasította, mesterségében pedig jól működött. Elbeszéli apja és a maga házasságkötéseit.

Ökrös József 1816. március 19-én született Kunszentmártonban Ökrös Ferenc takácsmester és Ferentzi (Szénási) Erzsébet gyermekeként. Az elemi iskolai két vagy három osztályt az 1820-as évek közepén végezhetette, majd apjánál tanulta a takács mesterséget. 1835-ben indult vándorútra: Csongrádra, onnan Mohácsra ment. Innen tért vissza Kunszentmártonba 1837-ben. 1838-ban lépett be a céhbe. A céhes iratok alapján azonban a takács céhnek már 1837. június 11-én lett mesterként tagja.⁶ 1839-ben november 24-én megházasodott, nőül vevén magának „Szabo Annát, Szabo Janos Tanátsnok Ur Leányát”. 1893. január 21-én halt meg. Sírjának helyét nem ismerjük. Fényképe nem maradt fenn.

¹ BÁLINT 1981. 54.

² BÁLINT 1942.; BÁLINT 1981.

³ ANTALÓCZY 1986.; LUGOSSY 1998.

⁴ GRYNAEUS 1972/1973., SÁVAI–GRYNAEUS 1994.

⁵ JÓZSA 1998. Helytakarékoság miatt nincs módunk itt közölni azt a forrásanyagot, amelyre támaszkodva Ökrös József énekeit, prózai szövegeit elemeztük. Ezek nagy része azonban elolvasható a következő publikációkban: JÓZSA 1998., BARNA 1998., BARNA 2001., BARNA 2004.

⁶ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Kunszentmártoni Egyesült Céh iratai, Takács céh jegyzéke 1852.

Családtörténetét összekötötte Kunszentmárton török utáni, 18. század eleji újraterülepítésének és általában a céhek, különösen pedig a helyi céhek történeti leírásával. Ezek identitástudatának valószínűleg két fontos pillérét jelentették. Maga és felmenői a 17. századig takácsmesterek voltak, ám nem kunszentmártoniak. A céhek történetét bemutató fejezete mutatja múlt iránti érdeklődését. Jelzi, tudja, hogyan és miért kell a történelmet és történelmi tudatunkat újra és újra megszerkeszteni.

Az ún. „Megszálló levél”, a város 1719. évi újra megszállásának története, amelynek a tanácsi jegyzőkönyvből kimásolt változatai mintegy a „kunszentmártoniság” igazoló okmányai voltak abban az időben. A helyi polgárjogok a redemptióban való részvételhez kötődtek, s a „Megszálló levél” ennek egyfajta igazolása volt. Ezért a legtöbb helyi birtokos család elhelyezte másolatát családi irattárában. Az a körülmény, hogy Ökrös József ezt lemásolta és a családja, valamint a céhek történetével egy füzetbe összefűzve őrizte, mutatja érzelmi meggyőződését. Egyúttal jelzi tudatos törekvését is, hogy igényt tart a tősgyökeres kunszentmártoni minősítésre, amelyet már Kunszentmártonba költöző apja, Ökrös Ferenc megalapozott azzal, hogy beházasodott egy helybéli családba.⁷

Buzgó katolikus ember volt. Az 1840-es években fáradhatatlan és jó szervezőként „éneklő”, 1851 után pedig temetkezési és rózsafüzér társulatokat alapított⁸, ezeket vezette és működtette. Nagy érdemei vannak a kunszentmártoni temetői kápolnák megépíttetésében is.⁹

Fontos kéziratos forrás egyházi énekeinek gyűjteménye, amelyet 1862-ben állított össze. Ennek darabjait részben maga írta, részben pedig az alkalomnak megfelelően hallomásból, esetleg kéziratos kötetekből gyűjtötte és szerkesztette. Énekeskönyve főleg az egyházi év ünnepeinek rendjét tükrözi. Halottas énekei pedig más kunszentmártoni virrasztói előénekesek kéziratos füzetében őrződtek meg napjainkra. Énekszövegeinek felismerését, szerzőségének biztos jelét az akrosztichon¹⁰ alkalmazása adja. A versfőkben elrejtette az ÖKRÖS, ÖKRÖS JÓ(Z)SEF, ÖKRÖS JÓZSEF ÉNEKE stb. szavakat, s legtöbbször jelöli azt az ismert dallamot, amelyre a verse elénekelhető volt. Ezt a két nagy terjedelmű énekgyűjteményt más írásainkban már elemeztük.¹¹ Ökrös József előszeretettel alkalmazta az akrosztichont, legtöbb énekszövegénél használta, mint pl. a Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyvi fejezeteiben, valamint a százados céhünnepségre írott énekében. Ökrös József nemcsak énekszövegeket írt, hanem prédikációkat, vallásos prózai szövegeket is. Ezek legfontosabb forrása az Élő Lelki Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyve¹², amelyben a temetői kápolnák és keresztutak felállítását szorgalmazó beszédei olvashatók. Ezek egy részét külön füzetben is leírta.

⁷ BARNA 1994.

⁸ BARNA 1998. *passim*

⁹ JÓZSA 1998.

¹⁰ Akrosztichon: a versfőkben megjeleníteni a szerző nevét. Népszerű költői fogás volt a népi énekszerzők gyakorlatában a múlt században, s századunk elején is. V.ö.: BÁLINT 1981., BARNA 1983.

¹¹ BARNA 2001a., BARNA 2001b. Itt megtalálhatók a példák is.

¹² BARNA 1998.

Ökrös Józsefnek a kunszentmártoni céhek megalakításának százados ünnepségére írott ünnepi köszöntő énekét a kunszentmártoni céhes iratok őriztek meg.¹³ A rövid feljegyzés azt jelzi, hogy Ökrös József nemcsak a válásos élet, hanem a céhes, az iparos élet területén is elismert szervező volt, hiszen rá bízta a százados ünnep megszervezését s az ünnepi beszéd elmondását. Tudta, hogyan kell egy ünnepséget megszervezni.

Fontos kézíratos forrás a kunszentmártoni Élő Rózsafüzér és Éneklő Társulat csak részben Ökrös József által írott jegyzőkönyve. A társulat egyik megalapítója, s 41 évig első számú vezetője, jegyzőkönyvírója volt. A társulat megalakulásának történetét, valamint a működés intézményi kereteinek kialakítási történetét leírva, természetesen óhatatlanul önmagáról is vallott.¹⁴ Ezekből a válogatott idézetekből a közéleti Ökrös József mutatkozik be, akinek tervei, elképzelései vannak, amelyeket meg is tud valósítani, mert tekintélye van az egyházi és világi közigazgatás vezetői, valamint polgártársai előtt. Személyiségjegyei és egyéni képességei pedig alkalmassá teszik őt a nyilvános szereplésre.

Melyek ezek a tulajdonságok és képességek? A jegyzőkönyv és egyéb írásai alapján: 1. Állandó tájékozódás, olvasás és tanulás széleskörű érdeklődés alapján, amelynek középpontjában a vallás tanítása és az egyház története, az egyházi népénekanyag valamint az ipartörténet áll. 2. Jó kommunikációs képesség, amelyet a közéletben és a mesterségben szerzett tekintélye alátámaszt és támogat. 3. Jó helyzetfelismerés, jó emberismeret. 4. Körültekintő és alapos, megfontolt tervezés. 5. Jó szervezőképesség és készség. 6. Költői véna. 7. Kiváló szónoki képesség. 8. Egyházhűség, mély vallásosság.

A 19. századi vallásossággal szemben támasztott, fentebb említett általános igényeknek (szerep) és a tömören ismertetett licenciátusi hagyományoknak mindenben megfelelt Ökrös József élete és működése. Összetett, gazdag egyéniség volt: énekes ember, „főénekes”, társulati szervező, búcsúvezető, vallásos prózai szövegeket („prédikációkat”, tanításokat) író ember, termékeny énekszerző, a közösségi élet ünnep alkalmainak, szertartásainak, ünnepeinek szervezője, alakítója, irányító formálója.

A vallási ismeretekre tanító: Ökrös József prózai írásai

Ökrös József gyakorlott író, jó tollú elbeszélő volt. Mindez meg is látszik bejegyzésein. Lehetséges, hogy ebben valami szerepe lehetett a családi hagyománynak is: apja vőfélykedett, s nyilván egyéni képességei is alkalmassá tették erre.¹⁵ Egyes jegyzőkönyvi bejegyzései – főleg a számára fontosnak tűnő társulati eseményekről szólók – jól megfogalmazott, kerek epikus történetek. Példának említhetem a megalakulás körülményeit (1-12 oldalak), a társulati lobogókészítés (46-48) ennek felszentelési ünnepségét (54-55) vagy a templomi stációs képek csináltatásának részleteit leíró (75-76) jegyzőkönyvi feje-

¹³ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, a kunszentmártoni céh iratai, 1865.

¹⁴ BARNA 1998.

¹⁵ BARNA 1998.; GUNDA 1998.

zeteket. Ezek gyakran az előbeszéd stílusfordulatait is jól visszaadó narratívumok.¹⁶

A Rózsafüzér Társulat által szervezett új ájtatosságokra összegyűlt tömeg kínálta alkalmakat Ökrös József arra használta ki, hogy a rózsafüzérről oktassa, tanítsa az egybegyűlteket. Erre bizonyára volt plébánosi felhatalmazása. A rózsafüzér ájtatosságát és társulatát népszerűsítő beszédeit felvette a társulati jegyzőkönyvbe is. E beszédek, a vallási propaganda jól kimunkált darabjai (pl. 39-43, 68-69 oldalakon), témájából felkészült, tájékozott, olvasott embernek és jó szónoknak mutatják őt.

Halottas énekei mellett, prózai írásaiból a gyász reprezentálásán kívül megismerjük a korabeli ember felfogását a jó halálról, a hirtelen halálról (=készületlen, váratlan halálról), a halálokokról, a halálhoz való viszonyáról és a meghalás kultúrájáról, azaz a halálhoz vezető útról. Valószínű, hogy ez nem csupán Ökrös József egyéni, vagy a szűkebb kunszentmártoni katolikus közösség véleménye, hanem a korabeli általános katolikus felfogás helyi tükröződése. Igazolják ezt az elemzésbe bevonható prózai szövegek is, amelyeket a temetői kápolnák és keresztutak felállítása érdekében mondott és írt. Hét prózai szöveget lehetett bevonni az elemzésbe: 1./ *Temetési egyletek (é.n.)* 2./ *Mária, a haldoklók segítője (é.n.)* 3./ *Halottak napján beszéd, 1854.* 4./ *Halottak estéjén elmélkedés a temetőben, 1856.* 5./ *Halottak estéjén, 1857.* 6./ *Kálvária kápolna építésére beszéd, halottak estéjén, 1868.* 7./ *1869. Az Alsó temetői kápolna toronygomb és -kereszt feltételére elmondott beszéd és versek.*

E prózai munkák egy része prédikáció. Tudomásunk szerint pedig az egyház nem engedte prédikálni a laikusokat, tartva a téves tanítás lehetőségétől. A korabeli plébánosok Ökrös Józsefnek mégis megengedték, hogy temetőben, a rózsafüzér társulat templomi miséje után (?) beszéljen, tanítson, kápolna építésére és adakozásra buzdítson.

1854 Nagypéntekjén például a kunszentmártoni Felvégen álló Vereskeresztnél¹⁷ rózsafüzért népszerűsítő beszédet mondott. Lehet, hogy a beszéd nem saját fogalmazványa, hanem valamelyik újságból, folyóiratból vette. Ám ez sem von le semmit a jól szerkesztett szöveg értékéből. Azt pedig jelzi, hogy Ökrös József el tudta fogadni az abban leírt gondolatokat, mert hiszen továbbította is polgártársainak.

A jól megszerkesztett beszéd bevezető része ellentétpárookra épül, finoman aktualizál és apologizál. Arra utal, hogy az adott alkalommal (Nagyböjt) alig néhányan mondják csak a fájdalmas olvasót („bánatos olvasót”), pedig Kunszentmárton katolikus város. Az ok: a tudatlanság. Ezen akar ő segíteni, ezért beszél a szentolvasóról, s ismerteti beszédje vázlatát. Ennek kapcsán utal az újonnan alakult Rózsafüzér Társulatra elítélő véleményekre (új találmány, cifra imádság¹⁸), visszautasítva azokat. Beszédének következő két részében először röviden a rózsafüzér titkait mutatja be találó hasonlatot használva (rózsa és részei: virág, tövis, levél; rózsafüzér és titkai: örömdetes, fájdalmas, dicsőséges), érthetően és képszerűen fogalmazva. Valószínű, ezek nem saját

¹⁶ E történeteket lásd BARNÁ 1998. a jelzett oldalakon!

¹⁷ JÓZSA 1999.

¹⁸ Vö.: BARNÁ 1998. 40.

ötletei és költői képei voltak, hanem a rózsafüzéres kiadványokból meríthetett. Bár a saját szerzőség sem vethető el teljesen, hiszen tehetségét sok-sok énekszövegén láthattuk. A titkok áttekintésével az akarja megmutatni, hogy az olvasó, a rózsafüzér egyenlő a Szentírással. Nem eretnkség, s nem tévtanítás. Ezt követően minden társadalmi réteget és foglalkozást (halász, pásztor, földműves, katona stb.) megszólítva az olvasó végzésére buzdít. A foglalkozásokat bibliai párhuzamba is állítja (pl. halászok voltak az apostolok is). Még mindennapi életünk tárgyai is – ugyancsak bibliai párhuzammal – a rózsafüzérre emlékeztetnek, amely a katolikus kereszténység szimbóluma lett. Az egyház ajánlására hivatkozással legitimálni kívánja a helyi társulati kezdeményezést. Erről, kiemelve a plébános szerepét, dicsérőleg szól. Beszédjének célja az oktatás mellett buzdítás, példaadás és konfliktus-oldás is volt.

Mindezek a szövegelemek, gondolati tartalmak azt jelzik, hogy Ökrös József sok mindent elolvashatott kora kegyességi irodalmából. Hogy miket, nem tudjuk, mert alig egy-két helyen utal erre kézírataiban, általában pedig nem jelzi. De szinte biztosnak látszik, hogy vallási ismereteit a templomi igehirdetésen kívül olvasmányélményeiből is tudatosan gyarapította. Fennmaradt kézírataiban csupán egyetlen alkalommal, éppen a Szentolvasó magyarázatánál említi meg szövegének forrását „Katholika Néplapból, Október 3-dikán 1858”.¹⁹ Valószínűleg utazott is (Eger, Esztergom, Máriaradna, Baja [?]) olyan helyekre, ahol vallásos irodalmat vásárolhatott. A 19. század második felében már több kunszentmártoni család járatott újságot. Közöttük lehetett az Ökrös család is. 1861 óta a Kunszentmártonban működött a polgári olvasó egyesület. Ebből a korból a jászladányi Orosz István olvasmányait ismerjük – részben. Ezek címeit – sőt nem egyszer beszerzésük módját is – leírta. Az elemzésbe bevonhatjuk ugyan a múlt századvég kunszentmártoni plébániai könyvtárát, amelynek jegyzéke fennmaradt. Ám nem tudjuk, hogy ebből Ökrös József mit olvashatott. Egy alaposabb tartalmi elemzés természetesen hozhat eredményeket, hiszen – ha nem is az énekeiben, és prózai írásaiban – Ökrös József gyakran említ példát nemcsak a Szentírás különböző helyeiről (ószövetségi könyvek, az apostolok cselekedetei, levelek), hanem a szentek életéből, az egyház történetéből. Az énekszövegek szempontjából is egy alaposabb formai és tartalmi elemzés lesz a megmondhatója, hogy kora mely énekeskönyveit használta fel, melyek énekanyagára épített tudatosan vagy szabadon használható közkincsnek tekintve szinte természetesen (mint Bálint Sándor szerint Orosz István). Amit biztosra mondhatunk, az egyrészt a Zsasskovszky ének-tár, hiszen az egri főegyházmegyében akkoriban azt használták, másrészt a kunszentmártoni Mezei kántorok énekeskönyvei, hiszen azok a legtöbb kunszentmártoni család tulajdonában megvoltak, különösen Mezey Nepomuk János 1883-as kiadású Egyházi énekkönyve. Ezekben halotti énekek is vannak.²⁰

¹⁹ BARNÁ 1998. 46.

²⁰ BARNÁ 1983., BARNÁ 1984.

A házi orvosságos könyv

Ökrös József orvosló, gyógyító tevékenységéről nem tudunk. Valószínűleg ezzel nem is foglalkozott. Mégsem lehet véletlen, hogy hagyatékában fennmaradt egy 48 oldalas kéziratos gyógyászati könyv.²¹ Ennek keletkezéséről és használatáról semmi közelebbit nem tudunk. Lehetséges, hogy Ökrös József csak a maga és családja számára írta össze ABC rendben a betegségeket, tüneteiket és gyógymódjaikat. De nyilvános működését ismerve az sem kizárt, hogy a köztisztelőben álló embert többen is megkeresték betegségeikkel, problémáikkal, s ő akkor segített nekik. Talán rá is vonatkozik Bálint Sándor megállapítása, miszerint az általa vizsgált „szentemberek” egyfajta „kultikus orvosi készségnek” voltak birtokában.²²

Maga a kéziratos könyv egy kisebb és egy nagyobb kéziratos füzetből áll, amit fehér és fekete cérnával összevarrtak. Borítója, címlapja nincs. Az első és az utolsó oldal eléggé elszennyeződött. Bizonyára többször folyadék ömlött rá, mert foltos és néhol az írás erősen elhalványodott. Ökrös Józsefnek nemcsak azért tulajdonítjuk, mert leszármazottaitól került elő, hanem azért is, mert Ökrös számos fennmaradt autográf írásával összevetve azonnal látszik az azonosság. Nem ismerjük a kéziratos könyv forrását. Hatvan betegség diagnosztizálását és gyógyítási javaslatát tartalmazza, nagyjából következetes ABC rendben. A gyógymódok közül csupán egynél találtam „próbát” megjegyzést, ami a gyakorlatban való alkalmazásra utal. Ez pedig a hideglelés meglehetősen bizarrnak tűnő orvossága: a disznóvályú alól vett, ecetbe tett giliszta megivása. Emellett hasznos tanácsokat is ad például a gyermekgondozáshoz.²³

Közel azonos korból ismerünk egy másik kéziratos gyógyászati könyvet, Mesterszállásról, amely egészen 1897-ig Kunszentmárton pusztája volt.²⁴ A mesterszállási kéziratos gyógyászati könyvet Gulyás Éva tette közzé és elemezte két közleményben is.²⁵ Megállapítása szerint a gyér orvosi ellátottság miatt a 19. században sok családnak még szüksége volt a gyógyászati ismeretek kéziratos összefoglalására.²⁶ Ezek a kéziratos orvosló könyvek a nyomtatott orvosi könyvek hiánya miatt a 16-18. század orvosi irodalmának jellemző megnyilvánulási formái voltak.²⁷ A kunszentmártoni könyv – a mesterszállásával együtt – a házi orvosságos könyvek kategóriájába tartozik. A mesterszállási kéziratos könyvet „Tereffel kunszentmártoni doktornak könyvéből 1841. esztendőben” írták ki.²⁸ Gulyás Éva hangsúlyozza Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporis*ának, valamint néhány más 17-18. századi orvosi könyvnek, különösen Juhász Máté *Házi különös orvosságok* című erős hatását az általa vizsgált

²¹ Részleteket közölt belőle TURCSÁNYI 1973. A 19. század második feléből származó kéziratot tanulmányában Gulyás Éva tévesen 18. századnak említi. GULYÁS 1990. 338.

²² BÁLINT 1942. 25.

²³ BARNA 2002.

²⁴ BARNA 1995., BARNA–GULYÁS 1996.

²⁵ GULYÁS 1990., GULYÁS 1992.

²⁶ GULYÁS 1990. 335.

²⁷ SZLATKY 1983. 402.

²⁸ GULYÁS 1990. 338.

kéziratra.²⁹ Egy évszázaddal korábbi (Berhida, 1798) kéziratos orvosló könyvet elemezve Vajkai Aurél arra a következtetésre jutott, hogy abban főleg Váli Mihály: *Házi Orvos Szótáratska*, valamint Méliusz Juhász Péter: *Herbáriumának* adatai bukkannak föl.³⁰

Kunszentmárton egészségügyének 18-19. századi történeti vázlatát Turcsányi István írta meg,³¹ aki végigköveti a helyi borbélyorvosok, orvosok működését a településen. Ebből megtudjuk, hogy az utolsó orvosborbély az öcsödi Treffler József volt Kunszentmártonban, aki 1849-1853 között működött.³² Kunszentmárton város tanácsa 1853-ban hirdetett első ízben állást egyetemet végzett orvosdoktor részére.³³ Valószínű, hogy a mesterszállási kéziratos könyvhöz hasonlóan Ökrös József is valamelyik kunszentmártoni borbélyorvos könyvét használta forrásul. Ezen a ponton azonban már találgatásokra vagyunk utalva.

A kézirat helyi jelentősége mellett fontos dokumentuma a 19. század utolsó harmada alföldi mezővárosi népies gyógyító gyakorlatának. Jelzi, hogy az állatgyógyítás mellett az emberorvoslásban is szerepet kaptak nyomtatott és kéziratos gyógyászati könyvek.³⁴ Egyetérthetünk Gulyás Éva megállapításával: azzal, hogy bizonyos nyomtatott orvosi könyvekből kéziratos füzetekbe kerültek gyógymódok, eljárások, megnyílt az út a gyógymódok folklorizációja előtt.³⁵ Ökrös József kéziratos receptkönyve sem más tehát, mint írásba foglalt szóbeli kultúra.

Néhány tanulság, Ökrös József és 19–20. századfordulós társai

Láttuk tehát, hogy Ökrös József szerepvállalásában megvoltak mindazok a funkciók, amelyek tevékenységét a licenciátusával összekötik, s netán azonosítják: búcsúvezető, énekszerző, előénekes, a paraliturgia szervezője, társulatalapító, vallási ismeretek közvetítője. Nem keresztelt, nem esketett és nem temetett azonban, arra szükség sem volt, hiszen a 19. században Kunszentmártonban már több pap is működött. A liturgia szolgálatára 1845-ben alakult meg az *Énekes Társulat*, a helyi népnyelvben *Szent Lélek Céhe* Ökrös József vezetésével. Ez ugyan három éves működés után magától megszűnt, ám mégis az egyesületi gondolat fenntartója lett, s így újabb társulat megalakításának inspirálójává vált a következő évtizedben. Miután a liturgiában

²⁹ GULYÁS 1992. 405.

³⁰ VAJKAI 1975. 245–246.

³¹ TURCSÁNYI 1973.

³² GULYÁS 1990. 337. Bár ennek kissé ellentmond, hogy a mesterszállási kéziratos könyv címlapján „Tereffel kunszentmártoni doktorként” szerepel már 1841-ben is.

³³ TURCSÁNYI 1973. 79.

³⁴ BARNA 1981. A kunszentmártoni plébániai könyvtár anyagában megmaradt néhány állatgyógyászati könyv is. Ezekben a margón vagy külön papíron megjegyzések olvashatók, hogy használóik mely betegségekre és mely gyógymódokat használták. A kunszentmártoni plébániai könyvtár általam ismert 1870-es jegyzéke azonban nem tartalmaz emberorvoslással foglalkozó könyveket, amelyek forrásául szolgálhattak volna Ökrös József kéziratos orvosló könyvének. Bizonyára máshol kell a forrást keresnünk.

³⁵ GULYÁS 1992. 405.

való segédkezés és közreműködés Kunszentmártonban elsősorban a mindenkori kántorok³⁶ feladata volt, az énekesek, így Ökrös József is főleg a paraliturgiát szolgálták ki. Nagy érdemei vannak a kunszentmártoni temetői kápolnák építtetésében is.³⁷ Kezdeményezője volt a temetőnyitásnak, a stációk és a kápolna építtetésének. Ezáltal újabb szakrális teret alkotott Kunszentmárton közössége számára, amely nemcsak a hivatalos liturgiák, hanem a paraliturgia színterévé is vált 1869 után. Az Alsó temetői kápolna pedig egyfajta *deponia pia*, *deponia sacra* funkciót is betölt immár közel másfél évszázada.³⁸

Ökrös József tevékenységével és „egyházias kultúrájával azt a szakadékot hidalja át, ami a jozefinizmus kényelmes józanságában nevelkedett lelkipásztor és a vallás heroikus élményét hordozó nép között sokszor vált a 19. század folyamán olyan feltűnővé”, – idézzük Bálint Sándor megállapítását.³⁹ Elfogadva Bálint Sándor véleményét, azt érvényesnek tekintjük Ökrös Józsefre is: „a XVIII. század katolikus újjászületésében ismét paphoz (jutó közösségekben) a licenciátusok hivatása tulajdonképpen véget ért volna, de régi szerepkörükből több mozzanatot, így a búcsúvezetést, templomi előimádkozást és éneklést, egyéb tennivalókat, egyszerűen a helyi hagyományt továbbra is megtartják ... E típus serénykedik a régi vágású közösségek, jámbor társulatok vezetésében. Bizonyos az is, ... hogy a kultuszban ők őrzik ... a parasztság jellemző kollektív megnyilatkozásait, orális gyakorlatát”.⁴⁰

Ökrös József ezzel szemben, vagy ezek mellett elsősorban az írással élt. Kézíratos, sőt, nyomtatásban is megjelentetett énekszövegeit nem tekintjük azonban másnak, mint írásba foglalt / kinyomtatott szóbeli, orális közköltészetnek.

Ökrös József az átlagosnál magasabb egyházas műveltségű, öntudatos ember volt, aki tudatosan felvállalt szerepkörében a licenciátus hagyományok folytatója és a típusnak tekintett jászladányi Orosz István méltó kortársa volt. Az a típus, aki – ismét Bálint Sándort idézve – „a közösség szószólója, az ünnepek szertartásmestere, aki biztosítja a hagyományos rendet, ismeri az íratlan tradíciókat, amelyeknek értelme talán már el is homályosult, mégis ragaszkodnak hozzájuk, mert valami magasabb szimbolikus jelentést éreznek bennük. Ez a személyiség meg tudja adni Istennek, ami Istené és az embernek, ami az emberé. Ismeri az évszázados kultikus gyakorlatot, az ünneplés etikettjét, vagy legalábbis annak beidegzett formáit és így képes arra, hogy a közösség egyes tagjaiért ... Isten, ember előtt helyt álljon. ... Ügyel a közösségi kultusz teljességére, amelyet a pap műveltsége, társadalmi helyzetének különbözősége folytán már nem tölt be egészen.”⁴¹ Bár elismeri plébánosa, papja tekintélyét, a maga területén nagyfokú önállóságot, mégpedig felelősségteljes önállóságot mutat. A maga eszközeivel végzi és segíti a hívek pasztorációját.

³⁶ BARNA 1983., 1984., DÓSA–SZABÓ 1936. 177–193., BÁLINT 1942. 30.

³⁷ BARNA 1995.; JÓZSA 1998.

³⁸ A temetői kápolnák esetében ez nem egyedülálló dolog. Hasonló szerepe van a tápéi Ótemető kápolnájának is, amely tárgyaiban az elmúlt másfél évszázad népi vallásosságának, lelkiségi áramlatainak is lerakata lett. Lásd: BARNA 2003.

³⁹ BÁLINT 1942. 26.

⁴⁰ BÁLINT 1942. 27.

⁴¹ BÁLINT 1942. 15–16.

Úgy látszik azonban, hogy ennek az embertípusnak a 19. század végi Kunszentmártonban sem volt egyöntetű elismertsége már. A helybeli születésű Dósa József plébános ugyan Ökrös József 1891. évi szóbeli lemondása-kor még személyes elismeréséről és tiszteletéről biztosította, s javasolta, élete végéig hagyják meg rózsafüzér társulati világi elnöki tisztségben, egy évvel később azonban már – jegyzőkönyvi köszönettel – elfogadta írásos lemondását.⁴² Újabb egy évvel később pedig meg sem említi Ökrös József halálát a Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyve, holott más esetében megtette. Miért? Olyan konfliktus áll a háttérben, amelyet a jegyzőkönyv lapjairól nem lehet kiolvasni? A figyelmesség Ökrös József sajátja volt, utódai pedig nem értek fel hozzá figyelmességben és szellemi színvonalban? Vagy ez a körülmény jel-zése annak, hogy lejárt az ilyen szentember-típusok ideje, s a századvég vallá-sosságában a hozzá hasonlóknak már nem volt, lehetett szerepe? Ma már csak találgathatunk, de valószínűleg mindegyik fölvetésben lehet igazság.

Dósa József plébános aktív bekapcsolódása a társulat munkájába értelmez-hető úgy is, hogy a klerikus egyház ellenőrzését a laikus vallásos társulatra és vezetőire, az énekes emberek működésére is kiterjesztette, s ezáltal a szen-temberek tevékenységét visszaszorította. Ebben sok igazság lehet, hiszen a 20. században megalakult újabb vallásos társulatok már mind erős papi irányítás alatt működtek. A 19-20. század fordulójára megjelent Kunszentmártonban is egy új típusú vallásosság, amely egy erősen individualizálódott, az egzisz-tenciális kérdésektől erősen eltávolodott, s vasárnapi hangulattá alakított vallásosság volt. Ennek képviselői a helyi tisztviselek, a helyi birtokos réteg értelmiséggé vált tagjai voltak. A minta értéke nagy volt. Ekkor alakult ki az „úri hölgyek” vasárnap déli fél tizenkettes ún. „szagos misére” való járása, a parasztnépkel nem keveredtek. Az izzadságszagú vallásosság a maga gyalog-os zarándoklataival, vezekléseivel, keresztjárásaival és virrasztásaival visz-szaszorult. Bár a népi vallásosság megmaradt annak, ami volt, komplementer vallásosságnak, de mind szűkebb körben érvényesült. Még szentemberei is vannak, mai énekszerzők, előénekesek, búcsúvezetők. A racionálissá ürese-dett klerikus egyház, s a vasárnapi vallásosság azonban nem tudott mit kez-denii velük. Vallási túlhajtást, sőt, babonáságot látott bennük és működésük-ben.

IRODALOM

ANTALÓCZY Lajos

1986 *Az Egri Nyomda Rt. története 1893–1949.* Eger.

BÁLINT Sándor

1942 *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza.* Budapest.

1981 Vallásos népköltészetünk egyéni ihletései. In: *A hagyomány szolgál-atában.* Magvető Kiadó, Budapest, 53–67.

⁴² BARNA 1998. 200–201.

BARNA GÁBOR

- 1981 Baromorvosi könyvek – népi állatorvoslás. Nagykunsgági adatok a népi állatorvosláshoz. *Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 30. évfordulójára*. Szerk. DANKÓ Imre. Túrkeve, 183–191.
- 1983 „Istent dicsőítő egyházi énekkönyv”. A Mezey kántorok énekeskönyvei és énekei I–II. *Vigilia* 48. évf. 4. 264–267, 5. 337–341.
- 1984 Katolikus egyházi népének, énekszerzők és a folklorizáció. *Folklor és tradíció* 1. Budapest, 123–133.
- 1998 *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata*. Devotio Hungarorum 5. Szeged.
- 2001a „Örök valóságba mentem átál...” A halál és a túlvilág Ökrös József halottas énekeiben. In: Pócs Éva (szerk.) *Lélek, halál, túlvilág. Valásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó, Budapest, 2001. 383–395.
- 2001b „Örvendez ég és föld ...” Ökrös József achrosztikonos énekei. In: „Nyisd meg, Uram, szent ajtótát ...” *Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára*. Szerk. BARNA GÁBOR. Szent István Társulat, Budapest, 2001. 113–154.
- 2002 Egy XIX. századi kézirat orvosságos könyv és összeírója. In: BARNA GÁBOR – KÓTYUK Erzsébet szerk. *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből. Köszöntő kötet Grynaeus Tamás 70. születésnapjára*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 9. Kairosz Kiadó – Paulus Hungarus Kiadó, Budapest – Szeged, 48–66.
- 2003 *Egy szent raktár. A Sacred Depot*. Devotio Hungarorum 10. Néprajzi Tanszék, Szeged.
- 2004 „Örvendés olvasóddal Mária tisztelünk ...” Ökrös József rózsafüzéres éneke. In: *Az Idő rostájában I. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. Szerkesztette: ANDRÁSFALVY Bertalan, DOMOKOS Mária, NAGY Ilona. L'HARMATTAN – Budapest, 445–490.

BARNA GÁBOR szerk.

- 1995 *Mesterszállás*. Tanulmányok a község történetéből. Masterszállás.

BARNA GÁBOR – GULYÁS KATALIN szerk.

- 1996 *Mesterszállás - az önállóság útján 1897–1997*. Masterszállás.

DÓSA JÓZSEF – SZABÓ ELEK

- 1936 *Kunszentmárton története I. kötet*. Kunszentmárton.

GRYNAEUS TAMÁS

- 1972/1973 Engi Tüdő Vince: a legenda és a valóság. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged, 155–184.

GULYÁS ÉVA

- 1990 Adatok a Jászság és a Nagykunsgág XVIII–XIX. századi gyógyító gyakorlatához. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv VII. Szolnok*, 335–346.
- 1992 Egy XIX. századi kézirat gyógyítókönyv Masterszállásról. In: NOVÁK László (szerk.) *Hiedelmek, szokások az Alföldön I. Nagyörös*, 401–425.

GUNDA Béla

- 1998 Az egyéniség- és személyiségkutatás kibontakozása a néprajztudományban. In: BARNA Gábor (szerk.) *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei és jeles alakjai*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 1. Szeged, 13–25.

JÓZSA László

- 1998 Kunszentmárton múlt századi szentembere: Ökrös József. In: BARNA Gábor (szerk.) *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei és jeles alakjai*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 1. Szeged–Budapest, 233–244.
- 1999 *Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 4. Szeged.

LUGOSSY Ilona

- 1998 Varga Lajos jázsági búcsúvezető, a Verses Szentírás alkotója (1855–1909). In: BARNA Gábor (szerk.) *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei és jeles alakjai*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 1. Szeged–Budapest, 51–67.

SÁVAI János – GRYNÆUS Tamás

- 1994 *Vince betegek. Egy szeged-alsótanyai gyógyító ember feljegyzései*. Devotio Hungarorum 1. Szeged.

SZLATKY Mária

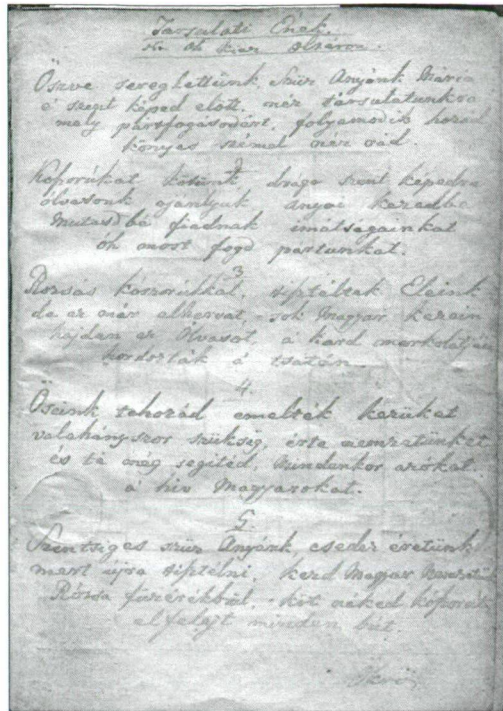
- 1983 „Minden doktorságot csak ebből kérészték ...” *Szemelvények orvosi kézikönyvekből*. Budapest.

TURCSÁNYI István

- 1973 A népi gyógyászat Kunszentmártonban. *Tiszazugi Füzetek* 1. Kunszentmárton–Szolnok, 76–85.

VAJKAI Aurél

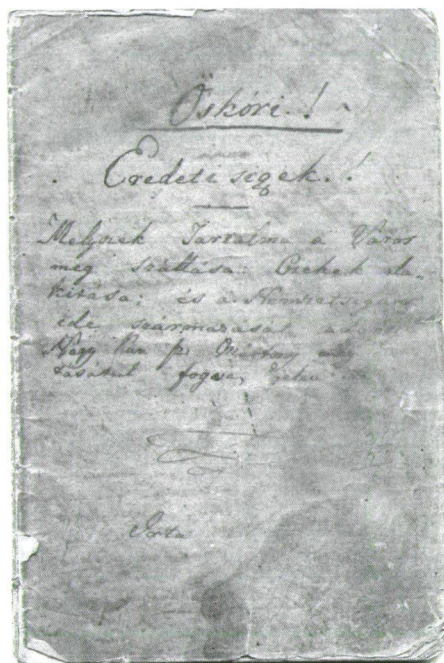
- 1975 Egy kézirat orvosló könyv. *Orvostörténeti Közlemények, Supplementum* 7–8. Budapest, 245–257.

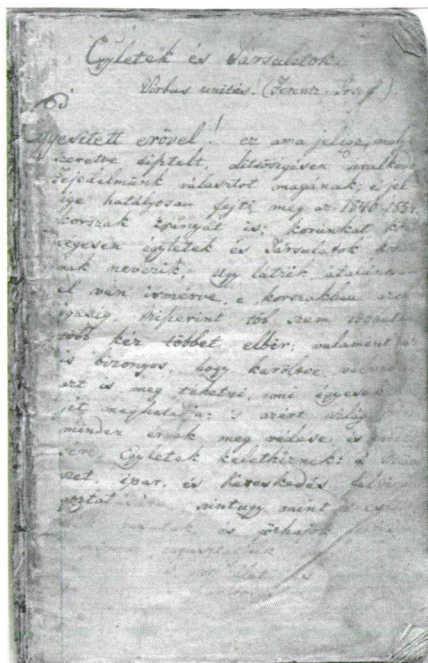
1. kép: Az énekszöveg versfői az ÖKRÖS nevet adják ki

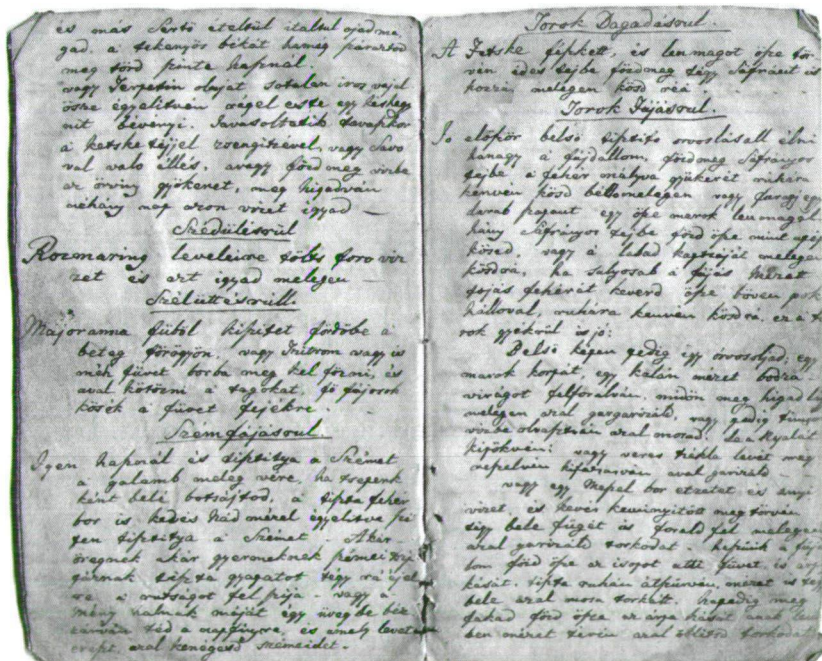
2. kép: Ökrös József tulajdonosi bejegyzése

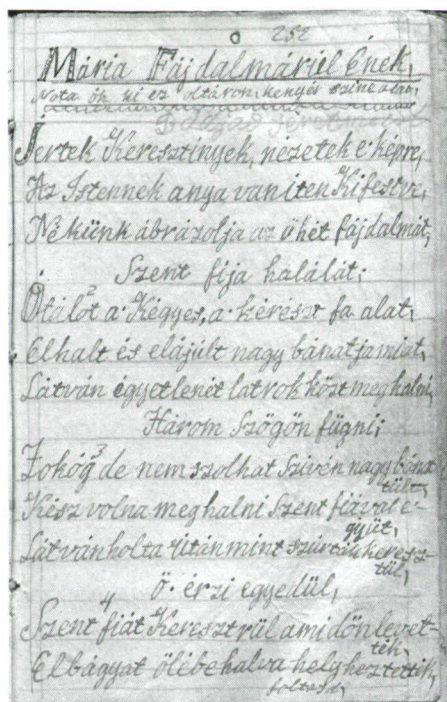
3. kép: Ökrös József kézírásával a Megszálló levél, a céhek és családja története

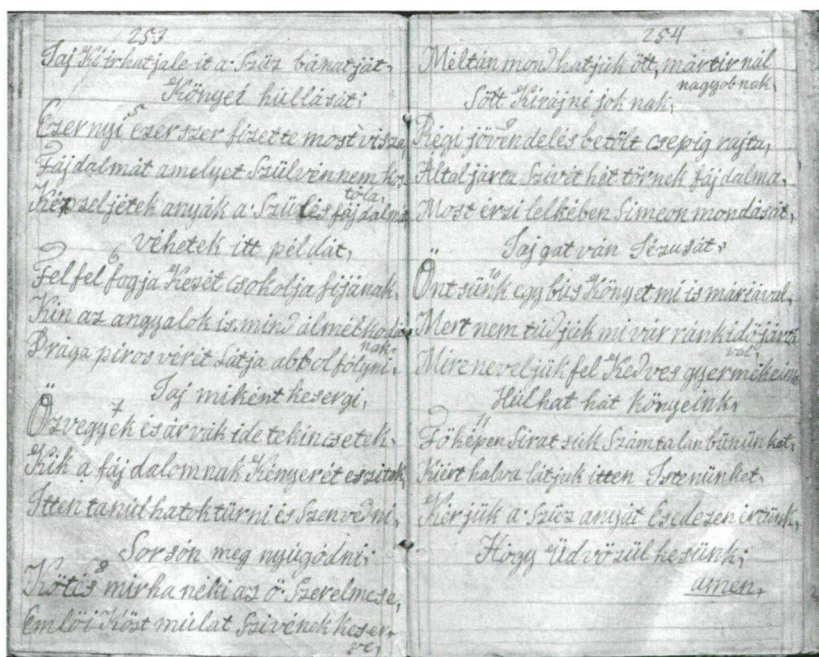
4. kép: A vallási egyletekről írott összeállítás

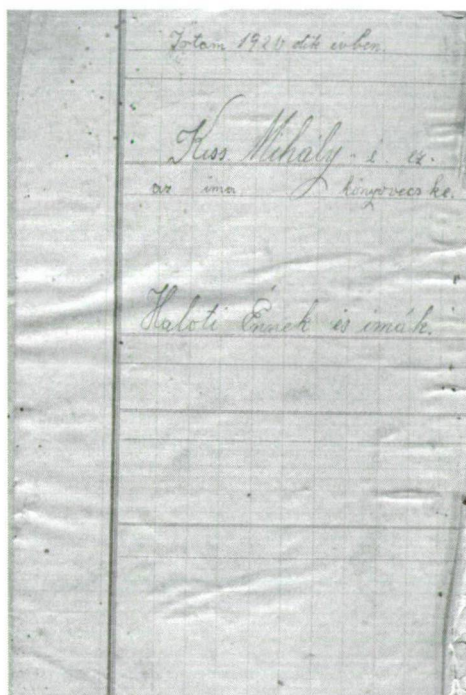
5. kép: Ökrös József gyógyászati könyve

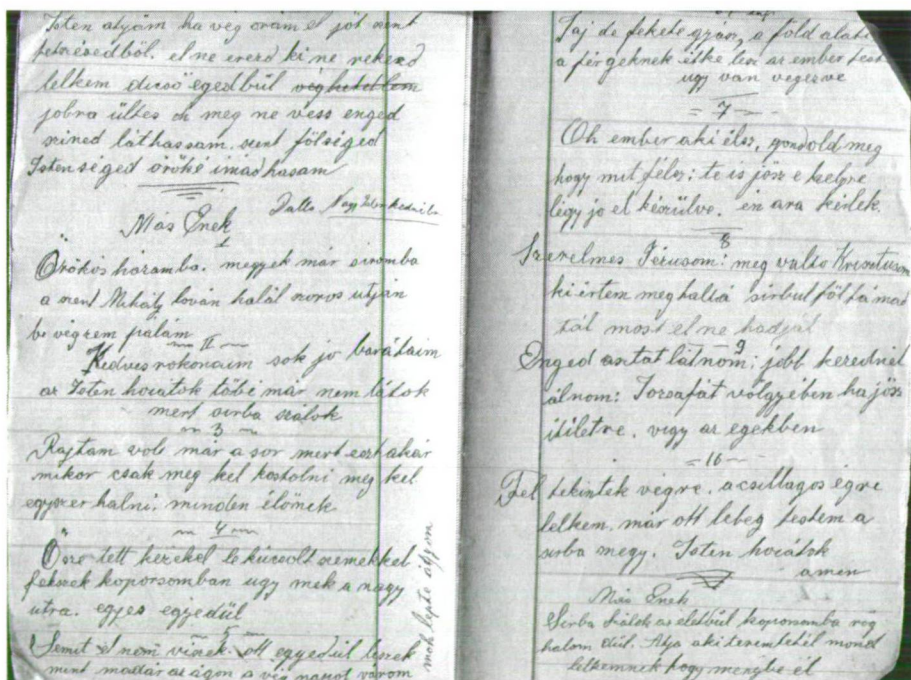
6. kép: Ökrös-ének B. Tóth Márton könyvéből

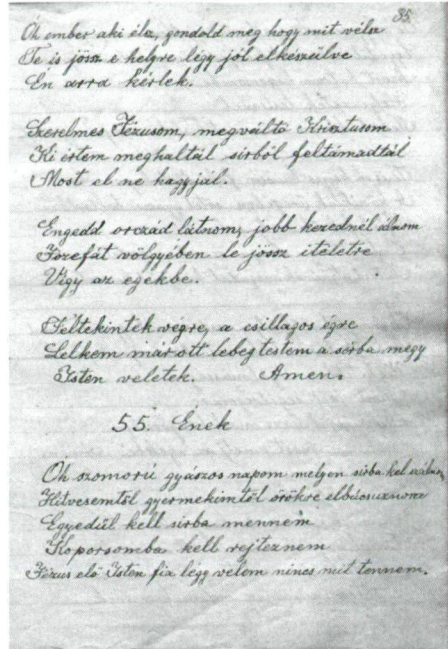
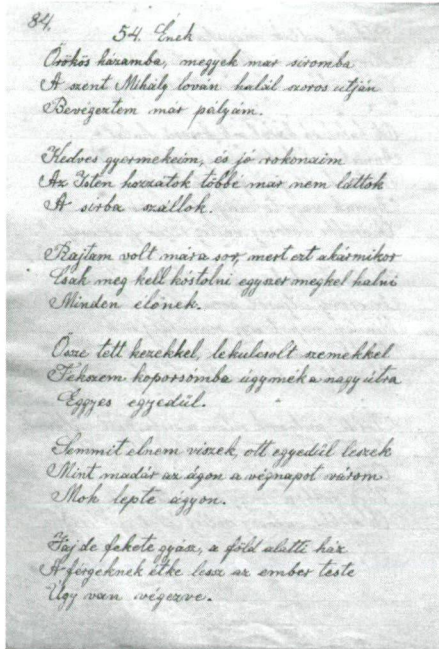
7. kép: Ökrös-akrosztikonos ének B. Tóth Márton énekeskönyvéből

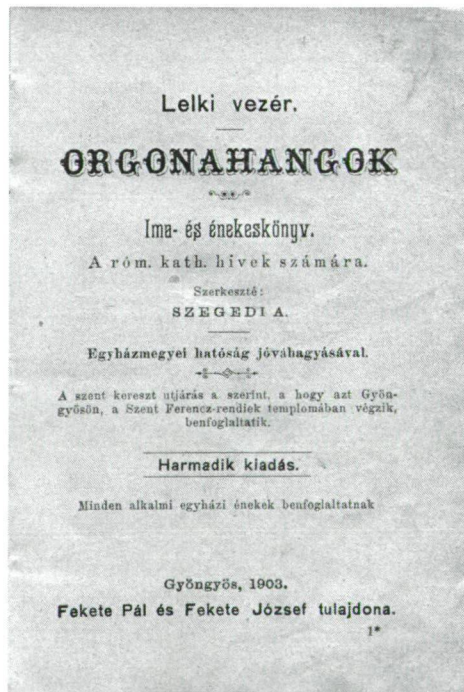
8. kép: Kiss Mihály halotti énekeskönyve

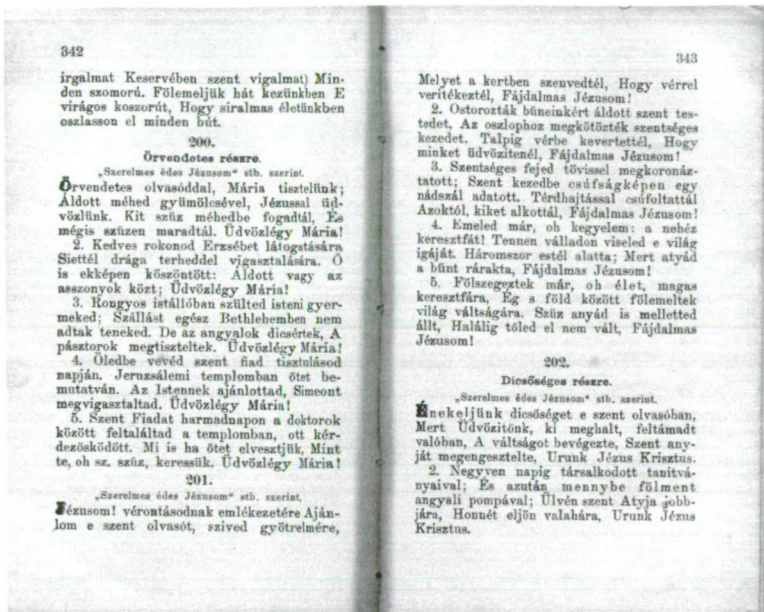
9. kép: Ökrös-ének Kiss Mihály könyvéből

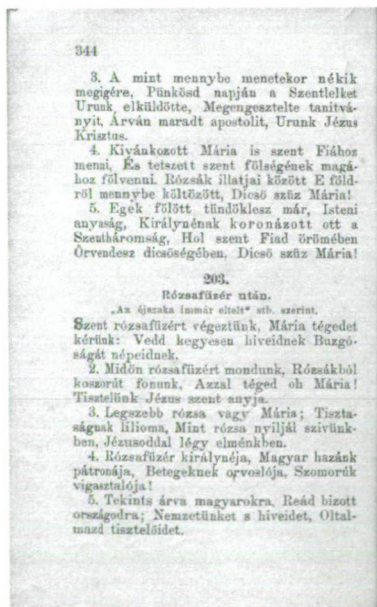
10. kép: Ökrös-ének Kurucz Jánosné halotti énekeskönyvéből

11. kép: Énekesköny Ökrös-énekekkel

12-13. kép: Ökrös József rózsafüzér éneke

DÍSZÍTETT OLTÁROK

A templomdíszítés vázlatkönyve. A *theatrum sacrum* kulisszái

Katolikus templomainkba betérve, nagy ünnepeink idején, legtöbb helyen azt látjuk, hogy az oltárépítményt nemcsak a liturgikus színeknek megfelelő textíliával, hanem virágokkal, gyertyákkal, esetleg szentképek és szobrok, drapériák alkalmazásával, a térelrendezés megváltoztatásával teszik ünnepélyesebbé rövidebb időre. Ezáltal az oltárban tárgyiasult, s megjelenített katolikus tanításra irányítják a templomlátogatók figyelmét, azt az ünnep idejére kiemelik, attraktívvá teszik. Az egyházi év rendjében haladva ide kell sorolnunk a néhány napra felállított karácsonyi templomi betlehemeket, a nagypénteki szentsírokat, valamint az úrnapi körmenet útvonalán pusztán néhány órára felépített sátrakat, esetenként a sátrak (oltárok) közötti virágszőnyeggel ékesített utakat is. Ezek az ideiglenes építmények, vagy bővítmények megfelelő látvány-hátteret nyújtanak az egyházi tanításhoz és az ünnepélyességhez. Attraktivitásukat részben az ideiglenességük, rövid ideig való létezésük, részben pedig gondos, tudatos tervezésük és összművészeti jellegük révén érik el.

Ezeknek a liturgiát szolgáló ideiglenes építményeknek a gyökerei visszanyúlnak a katolikus restauráció időszakára és mozgalmaira. A középkori előzményein megújuló egyház - Magyarországon elsősorban a 17–18. században - elsősorban az üdvtörténet megelevenítésével hatott közönségére: létrehozta a barokk „szent színházat”. A *theatrum sacrum* szent jelenetei nem csak a szerzetesi iskolák (különösen a jezsuiták és a ferencesek) színlelőadásaiban jelentek meg, hanem a liturgiában, a nagy ünnepek (karácsony, virágvasárnap, nagypéntek, húsvét, úrnapija, stb.) liturgikus szokásaiban, körmeneteiben és a liturgiából kiindulva a népi vallásosságban is. Arra figyelmeztették az embert, hogy csupán csak egy játékos a színpadon az üdvösség történetében. A *theatrum sacrum* által kínált átélési, azonosulási lehetőségek eleméntárisan fakadtak a barokk illuzionizmusából és a mimézis sajátos misztériumából,¹ amely feloldotta a reális és az irreális, a valóságos és látszat közti határokat, így próbálta meg, a valóság illúzióját keltve, a szent események részesévé tenni a szemlélőt. Architektonikus és dekorációs elemeket alkalmazva „megépített látomásként” jelent meg a mű, allegorikus jelentésekkel telítve.² A liturgikus események helyszínei szent színpaddá változnak. Ebben a barokk oltárok struktúráját követik, amelynek két fő stílusjegye a mozgás és a látomásosság. A *theatrum sacrum* egy igazi összművészeti alkotás.³ A „látvány hatásán keresztül, a képi kifejezés erejével” akarta meggyőzni közönségét a barokk művészet.⁴ A világkép és a képi világ, hogy Galavics Géza találó

¹ LENGYEL 1990. 585.

² LENGYEL 1990. 589.

³ LENGYEL 1990. 589–590.

⁴ GALAVICS 1975. 236.

szófordulatát idézzem, kevésbé áttételes módon érvényesült.⁵ Ha napjaink és közelmúltunk kisépítményeit, liturgia szolgálatába állított oltárdíszítéseit megvizsgáljuk, talán egyszerűbbek, kevésbé összetettek, mint barokk kori előzményeik. De alkalmazásuk célja ugyanaz: kiemelni az aktuális keresztény tanítást, az ünnepi liturgikus eseményt, hogy az ember személyes részvétele és hozzájárulása révén részese legyen a szent cselekménynek, közelebb kerüljön Istenhez.

A barokk és a rokokó művészettörténeti stíluskorszakával összefüggésben a *theatrum sacrum*, a „szent színház” a keresztény üdvösség történetének ábrázolását jelenti, „színpadias” hatások alkalmazásával, amelyek a nézőnél erős érzelmi hatást válthatnak: a meglepetést, csodálkozást. Kedvelt színházi eszközök voltak a pompára törekvés, a mozgó kompozíciók, a meleg színek, a drámai arckifejezések és gesztusok, a cselekmény jelenetekben megörökítése, mozgások, a színpadias világítás. Ezért fontosak voltak a körmenetek, amelyek előírás (program) szerinti felállása, felépítése, körmeneti keresztek, lobogók, hordozó szobrok használatával mintegy élőképet jelenített meg, amelyben a fő hely a központi gondolatot, az aktuális keresztény tanítást megtestesítő Oltáriszentségre (pl. Úrnap) irányult. A körmenetek pompája az elmúlt évtizedekben sok helyen megkopott, másutt azonban megőrződött. A *theatrum sacrum* legszembetűnőbbben az építészetet, a szobrászatot és a festészetet összművészeti alkotásként megjelenítő főoltároknál figyelhető meg. A barokk kora a templomban „*theatrum sacrumot*” látott, amely a Szentírás örömhírét képszerűen ábrázolta. Emögött az a törekvés állt, és áll, hogy az írástudatlanok számára is közvetlenül látható, érzékelhető és átélhető módon közvetítse az üdvösség történetét.

Ilyen felfogásban épületek a barokk templomok, amelyekben a fő hangsúly az oltáron van. Az Oltáriszentség állandó jelenléte megkívánta a tabernákulum, szentségház központi szerepét, a szentek közösségét ábrázoló retabulum oltárt. Az ebben elhelyezett szentek megfelelő látvány-háttérrel nyújtottak az egyházi tanításhoz és az ünnepélyességhez. Ez a jelenség a szenzualizmus, amely igyekszik a vallási gondolat materializálására, a cselekmények dramatizálására és a tárgyak használatára. Ez jellemzi általában a népi vallásosságot.⁶

Hasonló a helyzet az ideiglenes építményekkel, legyenek az állandó mellékoltárokon felállított szentsírok vagy betlehemek, vagy csak néhány órára felállítottak, mint például egy úrnapi sátor. Attraktivitásukat részben az ideiglenességük, rövid ideig való létezésük, részben pedig gondos, tudatos tervezésük és összművészeti jellegük révén érik el.

Az ünnepi oltárok és ideiglenes kisépítmények elkészítése egykor és ma is egy-egy ember, vagy kisebb közösség feladata. Megvalósításuk során a hagyományos modellekhez ragaszkodás mellett tág tere nyílik az egyéni kezdeményezéseknek, az innovációnak. Ám ezek az elgondolások az aktuális oltárdíszítésben, betlehemben, szentsírban, úrnapi sátorban öltenek rövid időre testet, ritkán rögzülnek rajzokban. Éppen ezért különösen fontos „fel-

⁵ GALAVICS 1975. 233.

⁶ SZYJEWski 2004. 225. cites Czarnowski

fedezés” volt, hogy felbukkant egy oltárdíszítési terveket tartalmazó vázlatfüzet az 1920–1930-as évekből egy alföldi kisvárosból, Kunszentmártonból.⁷

Készítője Kovács Ilona tanítónő volt, aki Kunszentmártonban született 1899-ben, s itt hunyt el 1983-ban. A kiskunfélegyházi tanítóképző elvégzése után 1920-ban került szülővárosa elemi iskolájába helyettes tanítónőnek. Évtizedeken keresztül (1926–1957) tanított az 1902-től már állami kezelésű iskolában.⁸ (1. kép) A korábban községi katolikus felekezeti iskola keresztény szellemisége azonban nem változott meg alapvetően az 1920–1930-as években. Iványi Károly⁹ iskolaigazgató kezdeményezésére az 1930-as években a tantestület beszerzett egy Jézus Szíves szobrot, ami az iskola folyosóját díszítette, az iskolák 1948-as államosítása után pedig Kovács Ilona tanítónő őrizte.

Kovács Ilona évtizedeken keresztül volt felelőse részben az iskolában, részben pedig a kunszentmártoni plébániatemplomban az éppen aktuális ünnepi oltárdíszítéseknek, kisépítményeknek. Említett vázlatfüzete nyolc oldalon tartalmaz rajzokat az évente megújuló ünnepi oltárokról és kisépítményekről. A nyolc oldalnyi rajzból kettő színezett (2. és 8. kép), a többi grafit ceruzával megrajzolt. Szerkezetük azonos maradt, de a megvalósítás részleteiben mindig mutatnak valami újszerűt. Attraktivitásuk és hatásuk ciklikusan visszatérő újdonságukhoz kötődik.

Ezek az oltárok részben az iskolában, részben pedig a Szent Márton plébániatemplomban álltak. Ezt onnan tudjuk, hogy néhány vázlatrajz alá maga írta oda, hová tervezte, több esetben a pontos dátummal: év, hónap, nap fel tüntetésével. Más rajzainak helyét azonban csak valószínűsíthetjük.

Az oltárok részint egyházi ünnephez kapcsolódnak (pl. 1920. március 25. Gyümölcsoltó Boldogasszony [6. kép], 1920. június 11. Jézus Szíve ünnepe [7. kép], vagy nagypénteki szentsír dátum nélkül [10–11. kép]), részint – feltételezhetően – a Mária Kongregáció és a Szívárdia iskolai ünnepeihez, eseményeihez (1920. december 8. a Mária Kongregáció megalakulásának ünnepe [8. kép]). Ugyanakkor feltételezzük, hogy a templomi Lourdes-i Mária szobor körül is állított oltárt. Feltételezésünk a templomi szobor és a vázlatrajz szobrának hasonlóságán alapszik. Mivel azonban a Lourdes-i Mária szobor egy ikonográfiai típust képvisel, lehet, hogy ez a Mária-szobor is az iskolában volt. [2, 3, 4, 8. kép] Ugyanakkor nem tudjuk, hogy a melléklet írt dátumok – 1922. április 23-án, 1922. október 1-én és 22-én – milyen alkalmat, ünnepet jelölnek. A vázlatrajzok Jézus Szíve és a két szentsír oltár kivételével Mária-oltárokat mutatnak. Ezért gondolunk hangsúlyosan az iskolai Mária Kongregáció és a Szívárdia működésére.

A vázlatfüzet mellett más forrás is jelzi Kovács Ilona templomdíszítési igyekezetét. Például a Szent Márton plébániatemplom északi oldalhajójában

⁷ A füzet a szerző tulajdonában van. Rajzaiból válogatás van sajtó alatt: Barna Gábor: Kulissen des „theatrum sacrum” (Kézirat, 2008. Freiburg, Johannes Kunzig Institut für Ostdeutsche Volkskunde)

⁸ Józsa é.n. (1968) 87–89, 112.

⁹ Iványi (Hizsa) Károly 1906-tól az iskola tanítója, 1923–1945 között igazgatója. Kiskörén született 1888-ban, s 1965-ben hunyt el. Pedagógiai hitvallásában a gazdasági életre és a valóságos életre nevelést tartotta fontosnak. Cseuz 2006. 33. Józsa László szerint 1910-től volt a Nagyiskola igazgatója. Józsa é.n. (1968) 112.

lévő Jézus Szíves oltár tabernáculuma. A tabernákulum ajtajának helyét jelző kiemelkedés körívén fekvő ellipszis alakú, koszorúmintás aranykeret található. Ebbe *Timon Zsigmond* apát-plébános felkérésére *Kovács Ilona* tanítónő 1924 nyarán kis olajfestmény készített. A 20 cm hosszú, vászonra festett kép Jézust, a jó Pásztort ábrázolja, bárányai között.¹⁰ Ugyanekkor készíthette az előző oltárral szemközt, a déli oldalhajóban álló Mária Szíve oltárra a lilomok közt álló ifjú Jézus képét, aki a keresztfához lilomot kötöz.¹¹

Az oltárok díszítése Kovács Ilona tanítónő széperzékének, kiváló hozzáértésének köszönhetően az 1920-1930-as években érte el csúcspontját, írja Józsa László. „Munkája nyomán a kongreganista leányok lelkes közreműködésével tavasztól őszig a kertek legszebb virágai ékesítették a templom oltárait, képeit és szobrai.”¹² Kunszentmártonban 1925. június 7-én katolikus napot tartottak. A vasárnap reggel 9 órakor tartott tábori mise oltárának feldíszítésében, más tanítónőkkel együtt, részt vett Kovács Ilona.¹³ Az első világháborúban hősi halált halt emlékére 1929. november 17-én a hősök napját tartották meg Kunszentmártonban. A templomi díszítést egy fennmaradt régi fénykép teszi számunkra elképzelhetővé. A főoltár és a hősök jelképes ravatala roskadozott a pompázatos élő virágok súlya alatt. A középen függő örökmécs tartóláncait is virágokkal fűzték tele. Az oltárdíszítők hosszú sorából emlékezésre méltó: a Mária Kongregáció, Kovács Ilona tanítónő, Józsa Eta, Veress Margit, Kocsis Imréné, Kiss Károlyné.¹⁴

Kovács Ilona nyugdíjasként az 1940-es években lakóháza közelében felépült karmelita rendház kápolnájának volt állandó díszítője, a rajzos hirdetések és plakátok, ministráns és elsőáldozói oklevelek rajzolója. Ő készítette a karácsonyi betlehemi oltárt, amihez gyakran használt a fenyőág mellett lucabúzákat. Kármelhegyi Boldogasszony júliusi ünnepére ő díszítette fel a Főoltárt, s a melléje helyett – az év többi részében a kápolna előcsarnokában álló – Kármelhegyi Boldogasszony szobrot.

Az ideiglenes kisépítmények (ünnepek alkalmi oltárai, betlehemek, szentsírok, úrnapj sátrai) mind a megváltás történetének epizódjait jelenítik meg képszerűen: Jézus születését és halálát, jelenlétét az Eucharishtiában, az adott szent életét, hogy a nézők az események résztvevőinek érezhessék magukat. Feladatuk a liturgiában az volt és az ma is, hogy befolyásolják a szemlélőt, hogy megérintsék, meggyőzzék, hogy bevonják a cselekvésbe, és érzelmileg is megszólítsák. Nem csupán a (történeti) stílusok, hanem az egyéni ízlés is hatással van rájuk. Anyaguk a kő, a fa, az üveg és – napjainkban – a műanyag mellett, a természetes növények: virágok, fű, faágak. Mesterséges és természetes keveredik ilyen módon. Gyakran építenek a fény és árnyék hatására, valamint színek teljességére. Emellett élnek az ünnep és/vagy a szent ikonográfiájához tartozó színvilággal, amit textíliákon jeleníthetnek meg.

¹⁰ JÓZSA 2009. 152. 157. kép

¹¹ JÓZSA 2009. 154. 162. kép

¹² JÓZSA 2009. 89. idézi a *Kunszentmártoni Híradó*, 1939. nov. 26. számát idézi

¹³ JÓZSA 2009. 263. idézi a *Kunszentmártoni Katolikus Tudósító* 1925. júniusi számát

¹⁴ JÓZSA 2009. 262. és a 320. kép

A 18. század végén királyi tilalom sújtotta a templomi kisépítmények felállítását. Sok helyen ezért alkalmazásuk megszűnt. Ennek ellenére, vagy talán éppen azért, valamint az Egyház érdektelensége miatt ezeknek az ideiglenes kisépítményeknek az elkészítése a késő 18. századtól a laikusok feladata, jellemző népi jámborsági forma lett. A felvilágosodás is erősen visszaszorította alkalmazásukat templomainkban.

A 19–20. században egyszerűbb formában fennmaradtak. Kovács Ilona tanítónő vázlatfüzete azt mutatja, hogy van egyfajta folytonosság a barokk kori pompa, reprezentáció és a 20. századi oltárdíszítési gyakorlat között. Napjainkban ismét különleges népszerűségnek örvendenek. Fennáll azonban a veszély, hogy alkalmazásuk a teológiai tartalom fölé nőhet, öncéllá válik. Évről évre történő felállításuk azonban inkább a jobbra és szebbre való tudatos törekvést tükrözi, egyfajta versengést a liturgia és az Isten szolgálatában. Az ünnepi oltárok, ünnepi ideiglenes templomi kisépítmények dokumentálása és megőrkítése, társadalmi szerepük elemzése továbbra is fontos feladata a művészettörténetnek, a folklórnak és a kulturális antropológiának. S törekednünk kell a rájuk vonatkozó rajzok, fényképek feltárására és megőrzésére is.

IRODALOM

CSEUZ Imre dr.

- 2006 Vitéz Iványi (Hizsa) Károly (1888–1965) iskolaigazgató. *Tiszazugi Füzetek* 9. Kunszentmárton, 33.

GALAVICS Géza

- 1975 Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben, XVII. század. (A barokk képzőművészeti tematika helyi elemei). In: GALAVICS Géza szerk. *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 231–277.

JÓZSA László

- é.n. (1968) *A kunszentmártoni Nagyiskola története 1833–1968*. h. és é.n.
2009 „Isten hajléka az emberek között” *A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom*. Szeged – Budapest.

LÉNGYEL László

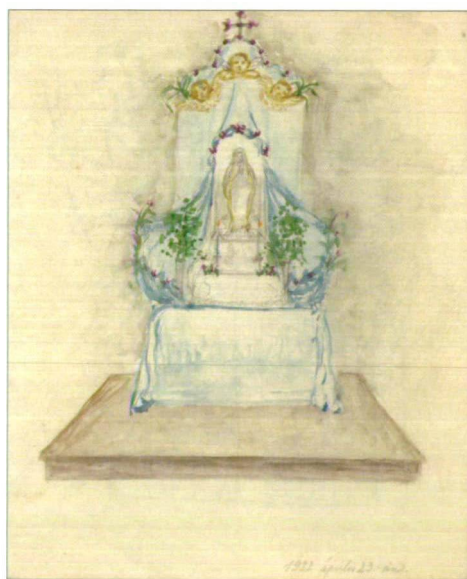
- 1990 *A theatrum sacrum a magyarországi barokk művészetben*. *Agria XXV–XXVI. Annales musei Agriensis* 1989–1990. Eger, 585–656.

SZYJEWSKI, Andrzej

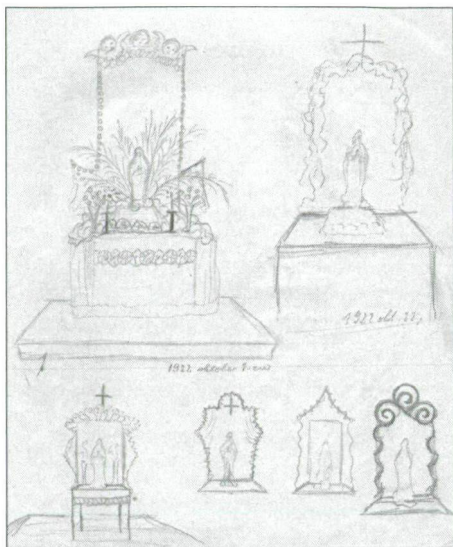
- 2004 Religious Ethnology in Poland – The Issues of Folk Religion. In: Barna, Gábor (ed.) *Ethnology of religion. Chapters from the history of a discipline*. Budapest, 222–248.

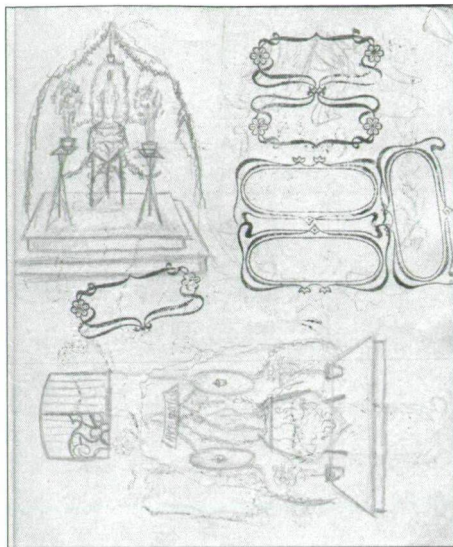
1. kép: Kovács Ilona (a kép bal szélén) kiskunfélegyházi képzős társaival

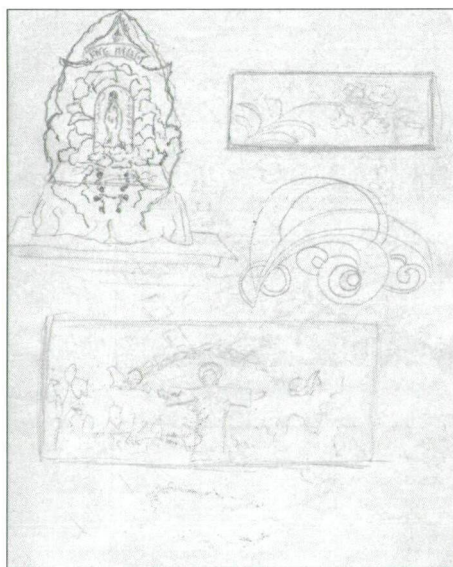
2. kép: Lourdes-i Mária (?) oltár 1922. április 23-án

3. kép: Hatféle oltárterv,
1922. október 1. és 1922. október 22.
talán terményáldási ünnepre

4. kép Két oltárterv, dátum nélkül, jól kivehető
a kulisszák szerkezete

5. kép: A Lourdes-i Mária-oltár (?) terve,
valamint az ifjú Jézus a kereszttel, a Mária
Szíve oltár tabernákulumán lévő festménnyel
kompozíciós hasonlóságot mutat

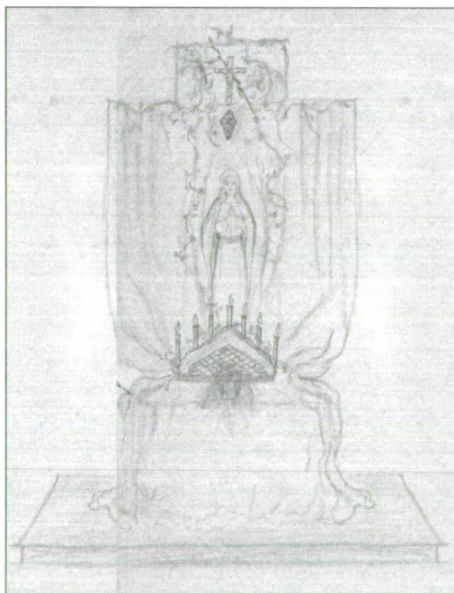
6. kép: Oltárterv Gyümölcslő Boldogasszony
ünnepére, 1920. március 25.

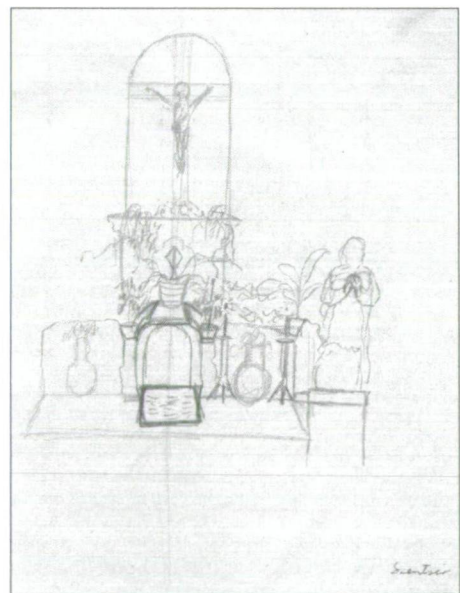
7. kép: „Iskolánk 1920. jún. 11. Jézus Szíve ün.” Az oltárterv mellett környezete: szekrény, fogas is feltüntetve

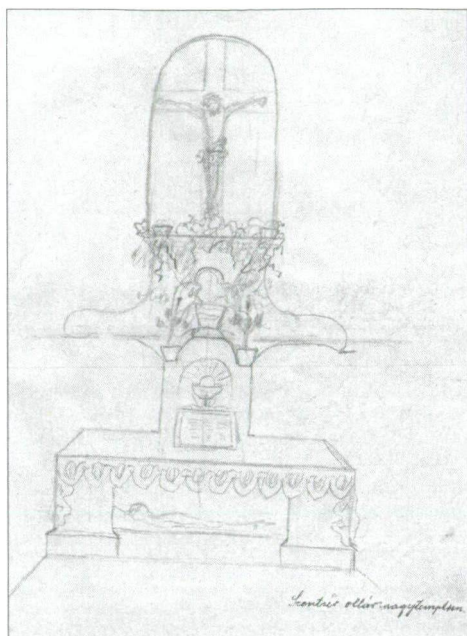
8. kép: Oltárterv 1920. december 8. A Mária Kongregáció megalakulásának ünnepén

9. kép: Lourdes-i Mária oltár terve, dátum nélkül

10. kép: Szentsír oltár terve, dátum nélkül

11. kép: Szentsír oltár terve, dátum nélkül,
Kunszentmárton, nagytemplom

A MESTERSZÁLLÁSI TEMPLOM ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE

Egy-egy település számára a templom többféle funkciót és jelképes értelmet hordozó építmény. A közösségi-közösségi létnek fontos jelzője, hiszen léte a legszükségesebb középületek mellett – községháza, iskola – már a település állandóságát mutathatja. Nemcsak egy felekezet híveinek istentiszteleti helye tehát csupán, hanem megépítése mind a közösség tagjainak, mind pedig a külső szemlélőnek jelzi, hogy új honfoglalás történt, a lakosság a tájat szentségi tájjá alakította át. A templom megléte számos egyéb egyházközségi/községi intézmény létét is feltételezi. Ilyen a temető, az ősök, elődök nyughelye, amely egyik legfontosabb kapocs a tájban gyökerezéshez, az otthonhoz, a szülőföldre. Mellette plébánia/templomigazgatóság működhet, azaz egyházi anyakönyvi hivatal, amely nemcsak a közösség tagjainak életében bekövetkezett változásokat regisztrálja, hanem ezeket törvényesíti, legitimálja, s nemcsak a jelen, de az utókor számára is nyilvántartja. A templom azonban nemcsak a teret alakítja át szakrális tájjá, hanem a mindennapi működése révén az időt is megszervezi, sőt megszenteli: a misék, a harangozás, egyéb templomi ájtatosságok révén szakaszokra bontja és ciklikussá alakítja.

A lelkész, lelkipásztor általában a közösség vezető személyiségei közé tartozik, hiszen tevékenysége és általában magas társadalmi presztízse, tekintélye révén a közösség nagyobb részének életét irányítja, befolyásolja. Ha másként nem, hát a hitoktatás által a gyermekeket, gyóntatásai és vasárnapi prédikációi által a templomba járó fiatalokét és felnőttekét, de közreműködése az életfordulók nagy eseményeinél (keresztelő, esküvő, haláleset) szinte állandó jelenlétet és befolyást biztosít számára. Ez a szerepköre felerősödik egyéb egyházközségi tisztségviselők révén: ilyenek lehetnek az egyháztanács tagjai, de közéjük tartozik a gondnok, a harangozó, a sekrestyés és a kántor, aki legtöbbször tanítói feladatokat is ellát.

A templom tehát jelezheti, hogy szervezett egyházi élet folyik az adott községben, közösségben. Léte visszahat a közösségi élet minden területére.

Ezeket gondolhatták végig az 1890-es évek legelején a Kunszentmártonból mesterszállási tanyáikra kiköltöző, akkor általában fiatal családok, s ezért határozhatták el, hogy a kibocsátó anyatelepüléstől való 20 km-es nagytávolság miatt önálló lelkésszég felállítását kezdeményezik, s felépítik saját templomukat. E nagy akció mindenképpen hatással volt az új község szerveződésére is: megmutatta a közösségi összefogás szükségességét és eredményességét, de kiválasztotta a vezetésre érett személyiségeket, megerősíthette ezek önbizalmát. Ez volt az az egyik legfontosabb esemény Pusztá-Mesterszállás életében, amely az önálló községgé alakulásához is elvezetett. Ezért lehet tanulságos tehát a centenáris évfordulón röviden áttekinteni a mesterszállási templom építésének történetét.

A templomépités indítékai és előzményei

Az általában vett lelki szükségleten túl a mindennapi élet eseményei is szükségessé tették, hogy Pusztá-Mesterszálláson lelkészség létesüljön. Ennek egyik sürgető indítéka az volt, hogy a népes pusztá tanyavilágában elhunytakat a nagy anyagi megterhelés és a járványveszély miatt általában nem tudták az anyavárosba, Kunszentmártonba szállítani, s ottani temetőbe, az a megszentelt földbe eltemetni, hanem Mesterszálláson – többnyire a Fekete-halom oldalában – földelték el őket. Ezt a gyakorlatot 1892. elején Dósa József kunszentmártoni plébános megtiltotta, eltiltván Kovács I. József tanítót a további temetésektől s a kunszentmártoni polgármesteri hivatalhoz küldött átiratában azt kéri, hogy hasson oda a tanács, hogy „a pusztai elhaltakat kivétel nélkül haza hozzák, halott kém által megvizsgáltassák és itthon temessék el”. A tanács állásfoglalása szerint azonban lehetetlen olyan nagy távolságból járványveszély és jelentős költség nélkül a szállítás. Ezért inkább helybeli halottkém alkalmazását határozták el, megengedve a pusztai temetkezést, elrendelve viszont a kunszentmártoni pontos anyakönyvezést.¹ Ezt az intézkedést Kovács I. Józsefnek, a felsőrészi iskola tanítójának 1892. január 13-án kelt, s a plébánoshoz írott levele indította el, amelyben arról számolt be, hogy minden tiltakozása ellenére 1891. december 31-től „a pusztagazda utasítása és engedelme voltán” – ebben az időben Szarvák György – a pusztán kiket temettek el.² 1893-ban ezután került sor Mesterszálláson egy temető terület kijelölésére.³ A plébániához fűződő szálak erősítése miatt Dósa plébános egyúttal a bábának is csak a legszükségesebb esetben engedélyezte a keresztelést, kérve ugyanakkor a pontos anyakönyvi adatok benyújtását.

Ilyen körülmények érlelhettek meg a pusztá-mesterszállási lakosokban a helyi káplánság létesítésének gondolatát. Az egri érseki helynőknek Dózsa József plébánoshoz írott 1893. március 24-i leveléből arról értesülünk, hogy „a pusztá mesterszállási birtokosok” Samassa József egri érseknek⁴ benyújtottak egy kérvényt, amelyben „egy helyi káplán oly módon való kirendelését kérelmezik, hogy az egyik iskolában mint tanító működnék s a lelkészi teendőket végeznék”. A helynök, Széles Gábor részletes tájékoztatást kér az ügyben.⁵ Dósa József július 1-én írt válaszát, amelyben az alapítást megindokolja, s a lelkészi–tanítói jövedelemre is kitérhetett, nem ismerjük, csupán az arra már július 8-án megadott érseki engedélyt. Eszerint a plébános „a helyi káplánság s tanító teendőinek ellátása iránt valamely szerzetesházzal” lépjen kapcsolatba – az egyházmegye eszerint nem volt abban a helyzetben, hogy lelkész adjon –, s minden lépésről tájékoztatást kér.⁶

¹ Kunszentmártoni Plébániai Irattár – a továbbiakban Pléb. Ir. – jelzet nélkül, a polgármester 264/Fi 892 sz. levele. A továbbiakban nem tüntetem fel a jelzetek hiányát, mert egyik ügyiraton sem szerepel.

² Pléb. Ir.

³ Ennek részleteit a fennmaradt iratok nem ismertetik.

⁴ Samassa József 1873–1912 között egri érsek. Működése idején 27 templom és 7 kápolna épült az egyházmegye területén. Soós 1984. 766.

⁵ Pléb. Ir.

⁶ Pléb. Ir., Egri Érseki Iroda 1997/1893. ikt. szám.

Dósa József először a szegedi ferencesekhez, majd a malackai ferences rendházhoz, a pozsonyi provinciálishoz fordult segítségért, egyikük sem tudott azonban segíteni, egy szerzetest adni.⁷ A júliusi–augusztusi levelezés után Dósa József szeptember 14-én írt Aradra a minoriták rendfőnökéhez, dr. Jánosy Demjénhez, aki rendtársát, Tapolcsányi Godefrédet ajánlotta mesterszállási lelkésznek.⁸ Az ügy kedvező alakulásáról Dósa József szeptember 29-én már be is számolt az egri érseknek, s egyidejűleg Aradra is írt.⁹ Párhuzamosan Dósa József eljár a városi tanács képviselő testületénél és a megyénél is. Erre nemcsak azért volt szükség, hogy Kunszentmárton, mint kegyúr jóvá kellett hogy hagyja a lelkészi–tanítói fizetést, hanem azért is, mert a szerzetes lelkész elengedéséért az aradi rendház évi 150 forintot kért Kunszentmárton városától. Ezt a támogatást engedélyezte a megye.¹⁰

Az egri érsek, Samassa József engedélyező levele nem váratott sokáig magára: az 1893. október 3-án kelt levél október 6-án megérkezett a plébániára és a polgármesteri hivatalhoz is Kunszentmártonba. Ez az okmány tekinthető a pusztamesterszállási helyi káplánság alapító okiratának.¹¹ Érdemes ennek főbb pontjait idézni: „A pusztamesterszállási hívek sikeresebb lelki gondozásának érdekében múlt hó 29-én kelt előterjesztése alapján megengedem, hogy Tapolcsányi Gotfrid, minorita rendű áldozár tartományfőnökének elemi terjesztett nyilatkozata folytán, Pusztamesterszálláson, mint helyi káplán alkalmaztassék, javadalmazásul szabad lakáson, s a tanító részére kiadott föld használatán kívül Kun-Szent-Márton városától évi 300 fr díjazást, s Uraságodtól a temetési és avatási stóladíjakon felül minden napra 50 kr mise-díjat nyervén, köteles levén e mellett a város az 50/kgy 893 sz. megyehatósággal is jóváhagyott végzése szerint a minorita rendnek járó évi 150 forintot is fizetni. Kötelessége leendő pedig a nevezettnek a felsőrészi elemi iskolában a rendszeres tanítást végezni.” Az érseki levél részletesen előírja a lelkészi teendők ellátását is. Ezek közül érdemes kiemelni, hogy a liturgia minden napi végzése mellett a karácsonyi, a húsvéti, a pünkösd első napi, az úrnapi és a Szent Márton-napi szentmiséket és homíliát (prédikációt) a plébánosnak tartja fenn. Előírja, hogy a szentmisék, litániák a plébános „által kijelölt és semmi más célra igénybe nem vehető külön helyiségben, s ünnepen és vasárnap az iskolában az egyidejűleg megküldött oltárkö használatával mellett mondandók el”. A káplán feladataként említi az anyakönyvek gondos vezetését is, amelynek bejegyzéseit át kell iktatni az anyaegyház matrikuláiba is, s anyakönyvi kivonatok csak onnan adhatók ki. Végezetül azt kéri az érsek, hogy „igyekezzenek főpásztori gondoskodásomat mielőbbi templomépítés által is támogatni”.

⁷ Válaszlevelek a Pléb. Ir.-ban

⁸ Tapolcsányi Godefréd nevét a levelekben és iratokban többféleképpen találjuk. Mi az általa használt, s nyomtatott névjegyen is szereplő Godefréd formát választottuk. Helyesen a Gottfried alak szerepelne.

⁹ Ezek a levelek sajnos elvesztek, tartalmukról és a dátumokról Dósa Józsefnek más ügyiratokra írt kivonataiból tudunk tájékozódni.

¹⁰ A városi határozat ikt. száma 50/Kgy 893, a megyei engedély ikt. száma 13488/Kgy 893.

¹¹ 4575/1893 sz. érseki leirat, Pléb. Ir.

Samassa érsek levelének vétele után gyorsan peregték az események. A kunszentmártoni képviselő testület a mesterszállási lelkészi és tanítói állásra vonatkozó saját, 50/kgy 893 számú határozatának végrehajtásával 1893. október 8-án megbízta a tanácsot. Az iskolaszék ugyanaz nap a mesterszállási-alsórész iskolánál szervezett kántortanítói állásra pályázatot hirdetett meg.¹²

Tapolcsányi Godefréd minorita szerzetes, a mesterszállási káplán 1893. október 9-én érkezett meg Kunszentmártonba. A városi tanács október 14-i ülésén döntött arról, hogy a lelkész fizetését október 15-től folyósítja, s hogy a rendháznak járó összeget két részletben: október 15-én és április 1-én küldi el Aradra, ahogy a rendfőnök kérte.¹³

Dósa József plébános 1893. október 15-én vasárnap nagymise, prédikáció, rózsafüzéres litánia keretében mutatta be a Fekete-halmi iskolánál a mesterszállási híveknek és iktatta be lelkészi-tanítói állásába az új káplánt. A plébános kérésére „az alsó részen lakók processióval, az olvasó imádkozása mellett” vonultak fel. Dósa József beszédében saját régi óhaját is megvalósulni látta a helyi lelkészség felállításában. „Hálát adok a jó Istennek – mondta –, hogy általam eszközli ekként a ti javatokat p.mesterszállási híveim, ezt óhajtottam én mindig, még mielőtt reám bízott volna gondoskodni rólatok, már gyermek s ifjú koromban, s a midőn mint felszentelt pap erre utaztam keresztl, valahányszor a Fekete halomra tekintettem, mindannyiszor felsóhajté, vajjon Istenem, mikor lesz itt templom, vagy csak egy szerény kápolna, ahol naponként bemutassék a szeplőtlen a te dicsőségedre? S íme, kedves atyámfiai, amit óhajté s mindig szívből kívántam P. Mesterszállásának, az ma beteljesül.”¹⁴

A templomépítés előkészítése

E prédikáció is jelzi, hogy a helyi lelkészség megszervezésével párhuzamosan a templomépítés gondolata mind a hívek, mind Dósa plébános tervei között már szerepelt. S e terv fő mozgatója hivatalba lépésétől kezdve Tapolcsányi Godefréd volt. A plébánosnak írott rendszeres beszámolóiban mindig vissza-visszatér e gondolat. Egyik első, 1893. november 3-án kelt levelében olvashatjuk: „A templom építés ügyében Főtisztelendőséged kijövetele igen kívánatos volna, a dolog meg van érve, hívek minden hold után 1frtot igen szívesen adnak, templom építő bizottságot Főtisztelendőséged elnöklété alatt akarnak alakítani, mihelyt megalakul a bizottság, azonnal hozzáfognak a gyűjtéshez. Én a várost szívesen megköldulom ...” A mesterszállásiak, írja Tapolcsányi, „nem ideiglenes kápolnát, hanem legalább 1500–2000 hívó részére való templomot akarnak építeni”.¹⁵ A templomépítő bizottság valószínűleg még november hó folyamán megalakult. Létrejöttéről és működéséről azonban csak későbbi okmányok és Tapolcsányi páter leveleiből érte-

¹² Dósa József feljegyzése

¹³ Dósa József feljegyzése

¹⁴ Dósa József sajátkezű feljegyzése, Pléb. Ir.

¹⁵ Tapolcsányi Godefréd levele, Pléb. Ir.

sülünk. Egyházi elnöke Dósa József plébános lett, világi elnöke pedig Dósa Sándor felsőrészi birtokos.

Még 1893 november folyamán nagy lendülettel megkezdődött az adományok gyűjtése, az építkezés pénzügyi előkészítése. Tapolcsányi a 24 kerületre felosztott pusztá egy-egy részét délutánonként egy bizottság tag szekerén járta be, így gyűjtve a pénzt. November 30-ra már 1.500 forint gyűlt össze.¹⁶ December első napjaiban már 1.700 forintról ír, de „3.000 frtnál nem igen bízom, hogy több legyen” – írja. Ennek okát abban jelöli meg, hogy Alsórészen lakók nem, vagy alig akadoznak, azt állítván, hogy ők voltak a káplánság felállításának elindítói, s a felsőrésziek ezt elorozták tőlük.¹⁷

A gyarapodó summával együtt szaporodtak a gondok is. Nemcsak az alig járható utak, Tapolcsányinak a tanítással együtt járó lekötöttsége, az iskolás gyerekek megbetegedései, az új lelkész-tanító elhelyezkedése, az alsórésziek változó adakozó kedve, valamint a Polgári Olvasó Egylet tagjainak akadékoskodásra, hanem a pénz felhasználásáról szállongó szóbeszéddek is nehezítették a gyűjtést, az előkészületeket. Mégis december 19-ére már 2.000 forint jött össze.¹⁸ Az Olvasó Egylet bizonyos tartózkodásának okát, okait nem ismerjük meg Tapolcsányi atya leveliből, csupán arról értesülünk, hogy az ő véleményüket és ellenállásukat volt a legnehezebb megváltoztatni. A templom-építkezés előmozdítása érdekében az alsórészi iskolában először karácsonyra tervezett, majd január 21-re halasztott jótékonysági bál megrendezésére kér engedélyt mind a plébánostól, mind pedig a városi rendőrkapitányságtól.¹⁹ A január elejére már 2.400 forintra emelkedett összeg újabb növelését várva a rendezvénytől. A báli előkészületek során a nyomtatott meghívókból a környékbeli plébániákra, s az egri érseki hivatalba is küldött példányokat. Valóban, a bál tiszta jövedelme meghaladta a 200 forintot.

Közben Dósa József plébános és Tapolcsányi Godefréd folyamodványt nyújtott be a városi képviselő testülethez, hogy a tervezett templom építéshez építőanyaggal és 5.000 forint támogatással járuljon hozzá. Január 28-i rendkívüli ülésén a testület egyelőre még nem foglalt állást, s a templom helyének kijelölésében is a közbiztonsághoz utasította a folyamodókat.²⁰

1894 első hónapjai P. Tapolcsányi Godefréd levelei szerint a napi aprómunkában teltek el. A templomépítéséről, a tanítás mindennapi gondjairól, a gyerekek betegségeiről és ezzel összefüggő csoportos hiányzásáról, a lelkész-tanítói lakás bővítésének és rendbentartásának ügyeiről. A pénzgyűjtés plébánosi hitelesített gyűjtőívekkel mégis folyt tovább. Május elejére az eredménye 4.086 forint volt már. Tapolcsányi egyik leveléből (április 1.) értesülünk, hogy április 22-én gyűlésen és szavazással határoznak a mesterszállásiak a felépítendő templom helyéről, hiszen más helyszín is felmerült, nemcsak a Fekete-halom. A többség azonban a halom mellett voksolt.

¹⁶ Tapolcsányi G. levele 1893. nov. 30. Pléb. Ir.

¹⁷ Tapolcsányi G. levele 1893. dec. 5-én, Pléb. Ir.

¹⁸ Tapolcsányi G. levele, Pléb. Ir.

¹⁹ Lásd Kunszentmárton város kapitányi hivatalának december 21-re szóló engedélyét, Pléb. Ir.

²⁰ 38/kgy 894 sz. határozata 1894. január 28-án, Pléb. Ir.

Ez tűnik ki legalábbis a kunszentmártoni tanács 1894. június 3-i állásfoglalásából, amelyben Dósa Sándor vezetésével több mesterszállási birtokos kérése és a plébánossal közös előterjesztése alapján hozzájárul ahhoz, a templom a Fekete halmon épüljön fel, s hogy a templom építéséhez szükséges 100–120 ezer téglát a felsőrészi tanító földjén verjék és égessék. A képviselőtestület azonban feltételeket is szabott: a halom tetejét csak a szükséges mértékig engedi lehordani, s csak a templom és a feljáró út területét engedi át, míg a halom többi része továbbra is a város tulajdonában és rendelkezésében marad, továbbá a halom tetején lévő „kataszteri fixpont” áthelyezéséről a hatósági engedély beszerzése után az építetőknek kell gondoskodni.²¹

Ilyen előzmények után ült össze 1894. június 23-án Dósa József elnökle alatt a templomépítő bizottság. Legfontosabb lépésnek a gyűjtésnek, az építési tervnek és a költségvetésnek elkészítését és az egri érsekhez jóváhagyás végetti benyújtását tartotta. A felterjesztett beszámolót és a terveket az érsek jóváhagyólag tudomásul vette, a vállalkozókat pedig – főleg pénzügyi vonatkozásban – további megfontolt vállalkozásra ösztönözte.²² Sajnos, a tervet és a költségvetési javaslatot nem ismerjük. Mindkettőt Mátray Lajos készítette. Dósa József az építkezést augusztus 8-án már nyilvánosan pályáztatta: „Alólirott, mint a p.mesterszállási templomépítő bizottság elnöke, felhívom a t. vállalkozó és építő mester urakat, hogy – amennyiben e munkára vállalkozni kívánnak – a tervet és költségvetői előirányzatot, a vállalati feltételekkel együtt, mai naptól délelőtt 8–12, és délután 3–6 órákban a plébánián megtekinthetik: ajánlataikat pedig folyó hó 12-ei délelőtt 11 óráig a helyszínén, t. i. a feketehalmi iskolánál okvetlen adják be, mert a későbbi jelentkezők figyelembe nem vétetnek.” E felhívást Cseuz József, Mátray Lajos, Pernyész Pál, Sípos István és Tomonyicka József láttamozta, s egyúttal megismerték a részletes építési feltételeket is. Ezek tartalmazták a vállalkozó építőmester és az építető közösség kötelességeit – ez utóbbihoz elsősorban a homok beszerzése és mindenféle építőanyagnak a helyszínre történő szállítása tartozott –, s megállapították a határidőket is. Eszerint magát az építkezést 1895. márciusában kell elkezdni és augusztus 1-re kell átadni az épületet.

Ezt követően került sor Mesterszálláson a felsőrészi iskola tantermében az építő bizottság augusztus 12-i ülésére. Megjelentek Dósa József plébános mint egyházi elnök, Dósa Sándor mint világi elnök, Szilárdfy Jakab városi mérnök mellett Mátray Lajos, Tomoniczka István, Tomoniczka József és Pernyész Pál építési vállalkozók és az építő bizottság tagjai. Szilárdfy Jakab az építkezés tervét és költségvetését jónak minősítette, módosítani és kiegészíteni javasolta azonban a templom cementes vakolásával és a templom körül egy egyméteres téglajárda építésével. E feltételeket a bizottság és a jelen lévő vállalkozók is elfogadták. Szilárdfy Jakab a vitás kérdések megoldására a megbízó és a vállalkozó részvételével békebíróság felállítását javasolta. Ezt követően került

²¹ 135/894 Képviselőtestületi határozat, Pléb. Ir. Az építetők a háromszögelési fixpont áthelyezésére a pénzügyminiszter jóváhagyása alapján a Magyar Királyi Háromszögméreti Számító Hivatal engedélyét még augusztus folyamán megszerezték. (MK Háromszögméreti Számító Hivatal 559/1894 sz. átirata, ill. az egri érsek helynök 3962/1894 sz. levele, Tóth Károly polgármester 4369/1894 sz. levele, Pléb. Ir.)

²² Szele Gábor érseki helynök levele 1894. július 16., Pléb. Ir.

sor a benyújtott építési ajánlatok elbírálására, amelyről külön jegyzőkönyvet vettek föl. Az építő bizottság Mátray Lajos és Pernyész Pál ajánlatával szemben, mint legkedvezőbbet Tomoniczka József és társai (Tomoniczka István és Kézsmárki Miklós ácsmester) ajánlatát fogadta el. A benyújtott ajánlatok közül is csupán a Tomoniczkaék javaslata maradt meg a plébániai irattárban.

E gyűlésre nagylelkű felajánlások is történtek. Az építő bizottság pénztárosa, Benke Ferenc a téglaveréshez szükséges homokot, Kovács P. László és Andracsik Márton pedig a kiégetett téglá tárolására és a bejáratí úthoz saját területét ajánlotta föl. Később a gazdák még sok ingyen fuvar, a téglaveréshez és -égetéshez pedig rengeteg szalmát ajánlottak föl.

Az előkészületek és a téglaverés – egy levélből kitűnően Czirbusz József kunszentmártoni téglá-mester alvállalkozásában – még augusztusban megkezdődtek. A munka napi gondjairól Tapolcsányi páter levelei adnak gyakorta hírt. Ilyenek voltak eleinte a vízhiány, azaz: kinek a kötelessége a kútásás, vagy a téglaverésre alkalmatlan augusztus végi, szeptember eleji időjárás, a szalma hiánya. Szeptember végére mégis a szükséges 120 ezer téglából 110 ezret már kivertek, ám október elején még nem tudtak hozzákezdeni az égetéshez és a halom lehordásához. Kisebb nézeteltérések is voltak a téglaverők, a vállalkozó Tomoniczka József és Tapolcsányi páter között.

A pénzgyűjtés is folytatódott. Újra jótékonysági bálát rendeztek, ennek azonban most szerényebb bevétele lett. Szeptember és október hónapokban Katolikus Kör szervezéséhez kezdtek – alapszabály tervezetét október 10-én küldte el Tapolcsányi Godefréd Dósa József plébánosnak –, ennek is egyik fő célja a templomépítés előmozdítása volt.²³ Dósa József plébános közvetítésével tehetősebb magánszemélyektől, birtokosoktól, egyházi testületektől (püspöki kar, egri, temesvári és kalocsai káptalan) kértek segítséget.²⁴ 1894. szeptember 9-én pedig a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumhoz a plébániahivatalon és az egri érsekségen keresztül eljuttatott kérvényünkben a római katolikus vallásalapból kértek támogatást templomuk felépítéséhez.²⁵ A Vallásalap a kérelmet 1895. márciusában fedezet hiányában elutasította.²⁶ Segítséget kértek az anyaváros, Kunszentmárton egyesületeitől is. E kérvényeket mind P. Tapolcsányi Godefréd fogalmazta és írta meg.²⁷ A temetkezési egyletek és az Alsó temetői Kápolna Társaság összesen 130 forint összegű segítséget kínált fel az építkezés megkezdésekor a mesterszállásiaknak.

Jóllehet, az előkészítő munkák már a nyár végén megkezdődtek, a mesterszállásiak és Tomoniczka Józsefék között csak november 25-én kötöttek szerződést a templom felépítésére. Ennek feltételi lényegében semmiben nem térnek el az augusztusi jegyzőkönyvekben rögzítettektől. A vállalkozók a részletes tervrajzot és költségvetést azonban csak 1895. január 2-án és 3-án vették át Dósa József plébánostól.²⁸

²³ Tapolcsányi G. levele, 1894. október 4., Pléb. Ir.

²⁴ Később csupán a temesvári káptalan 5 forintnyi segélyéről értesülünk.

²⁵ Pléb. Ir.

²⁶ Érseki Iroda levele, 1895. április 4., Pléb. Ir.

²⁷ A temetkezési egyletek és a Kápolna Társaság levele, Pléb. Ir.

²⁸ Elismervény, Pléb. Ir.

1894. november 18-án a templomépítő bizottság Tapolcsányi Godefréd vezetésével gyűlést tartott. A felvett jegyzőkönyvből arról értesülünk, hogy a halom tetejének lehordása megtörtént, s felszólítják a vállalkozó mestert, hogy „a téglát haladéktalanul rakassa be és égettesse ki, mert már eddig is a szalmában nagy kár van”.²⁹ A bizottság kérésének megfelelően elkezdett égetést azonban Tomoniczka József Czirbusz téglamester tanácsára november 27-én leállította, mert a téglák nem száradtak ki kellő mértékben, s az égetés folytatását a tavaszi hónapokra akarta halasztani. Ettől Dósa plébános kérésére mégis elállt, s már karácsony előtt megkezdtek a téglaegetést. Ez utóbb szerencsés lépésnek bizonyult, mert a karácsonyra leesett nagy hó e munkálatok megkezdését megakadályozta volna.

Közben nem várt gondok merültek fel. Ismét fellángolt Mesterszálláson az alsó- és a felsőrészek ellentéte. Az alsórészek folyamodványt írtak az egri érsekhez, felpanaszolván, hogy tőlük nagyon messze esik a tervezett templom, s a végleges hely kijelölésére vegyes bizottság kiküldését kérték az érsektől. A Gergulics Péter és társai által írt beadványt az érseki iroda részletes véleményezésére és arról jelentés tételre 1894. december 20-án megküldte Dósa József plébánosnak. Samassa József érsek 1894. december 31-i levele a bizottság személyi összetételéről is tájékoztat: Dósa József plébános, Bydeskuty Gyula főesperes, s a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Királyi Államépítészeti Hivatal képviselője. A helyszíni szemlére és a templom helyének végleges kijelölésére 1895. február 19-én került sor. A plébános és a főesperes mellett Kovács Lajos vármegyei főmérnök megállapították, hogy a Fekete-halom nem „hányt domb, hanem ősi képződmény, melyre tulajdonképpen bátran lehet templomot építeni”. Valószínűleg az alsórészek egyik ellenvetése arra épült, hogy a Fekete-halom nem lehet egy ilyen nagy építményt biztonsággal megalapozni.³⁰ Ez ugyan nem jelentett megoldást az alsórészek gondjára, a templomtól való nagy távolságra, az építkezés előtt azonban egy akadályt elgördített, bár a kedélyek később is alig csillapodtak le. Az alsórészek március-áprilisban a templomra befizetett pénzeik visszaperlésével is fenyegetőztek.³¹ A helyszíni szemlére kiküldött bizottság jelentése alapján az egri érseki hatóság a Fekete-halmot tartotta a legalkalmasabb templomhelynek. Kéri ugyanakkor a plébánost, hogy a „nyugtalankodókat kellő felvilágosítással” meggyőzni igyekezzon a későbbi együtt munkálkodás érdekében.³²

A templom építése

Az események ettől kezdve s a tavaszi jó idő beköszöntésével is felgyorsultak. Tapolcsányi Godefréd 1895. március 5-én kelt levelében arról írt, hogy az építőmesterek a hó közepén már az alap ásásához akarnak kezdeni. Ezért

²⁹ Pléb. Ir.

³⁰ Az egri érsek 465/1894 sz. levele, Bydeskuty Gyula kápolnai főesperes 27/1895. február 8-i levele, s Dósa József feljegyzése Pléb. Ir.

³¹ Tapolcsányi G. levele 1895. április 12., Pléb. Ir.

³² Egri Érseki Hivatal 1426/1895 sz. levele, Pléb. Ir.

a templomépíttető bizottság 1895. március 26-ra gyűlést hívott össze, hogy a mesterektől a kiégetett téglát Szilárdfy Jakab városi mérnök szakértői véleménye alapján átvegye. A mérnök a szükségesnek ítélte 88.000 téglából 74.600 darabot talált elfogadhatónak, első osztályú minőségben 49.400 darabot, másodosztályúként 5.600 valamint 17.200 darabot, illetőleg átvett még 2.400 járdatéglát, amelyek az alaphoz felhasználhatók. A hiányzó 13.400 téglát a vállalkozó építőmester tartozik beszerezni és a helyszínre szállítani az építkezés folyamán. Itt tisztáztak még néhány kérdést: a templomtorony alapfalai 2 m mélyek legyenek, elfogadták a kőműves mesternek a szentély oromfalára és a párkányzatra vonatkozó módosító javaslatát és a megállapodást jegyzőkönyvben rögzítették. Dósa József távollétében Tapolcsányi Godefréd bejelentette, hogy az alapkő letételét beszteneléssel együtt, ünnepélyen tervezik.³³

A megkezdődött építkezés a jelek szerint gyorsan haladt, mert a templomépíttető bizottság 1895. március 31-i ülésén felvett jegyzőkönyve arról tájékoztat, hogy „a pusztá-mesterszállási fekete-halmon építendő templom alapkővének ünnepélyes megszentelése megtörténvén” a szerződés értelmében az 5.450 forint építési összeg harmadrésze, azaz 1.820 forint – a hiányzó téglák miatti 241 ft 20 kr visszatartásával – Szilárdfy Jakab városi mérnök szakértői véleménye alapján a vállalkozó Tomoniczka Józsefnek kifizethető. Az építkezéshez szükséges, még hiányzó 100 köbméter homokot a templomépíttető bizottság jelen lévő tagjai megígérték, hogy a helyszínre szállítják. Ugyanakkor határoztak a felajánlott támogatások behajtásáról is.³⁴ A munkálatokról a plébános rendszeresen tájékoztatta az egri érseki hatóságot. Az érsekség ugyan anyagilag nem tudta támogatni a templom építését, de Széles Gábor püspök, érseki helynök e célra 100 forintot adományozott.³⁵

Dósa József megrendelésére még március folyamán elküldte oltárterveit és rajzait Nagy Nep. János szobrász-aranyozó Szatmárról, kérve, hogy a megfelelőnek ítélt oltárépítményt válasszák ki.³⁶ Áprilisban a helyszínre utazván 1895. április 17-én Kunszentmártonban megkötötték a szerződést a templom főoltárára, az arra helyezett Olvasós Boldogasszony szoborra, két kerub angyal szoborra, két aranyozott vas és négy fából készült gyertyatartóra. A munka összköltsége 405 forint, beleértve a mezőtúri vasútállomásra szállítás és a felállítás költségeit, határidejét tekintve pedig október 1-ben állapodtak meg.³⁷

Tomoniczka József és Kézsmárki Miklós vállalkozók a munkával gyorsan haladtak. A május 6-ra összehívott bizottsági ülés jegyzőkönyve ugyanis megállapítja, hogy „a templom építmény tető alá vétetvén a második részlet fizetése idején elérkezett”. A bizottság és az építők Szilárdfy Jakab néhány módosító javaslatát elfogadván a pénzt a vállalkozóknak átadták. Ezen a gyű-

³³ Jegyzőkönyv, 1895. március 26., Pléb. Ir.

³⁴ Jegyzőkönyv, Pléb. Ir., Tapolcsányi G. leveléből tudjuk, hogy 27 szekér ment a homokért, de a rossz útvíziányok miatt csak keveset tudtak hozni.

³⁵ Levele 1895. április 18-ról és Dósa József feljegyzése, Pléb. Ir.

³⁶ Nagy Nep. János levele 1895. március 27. postai bélyegzéssel, tervek nélkül, Pléb. Ir.

³⁷ Szerződés és árajánlat, Pléb. Ir. A költségekhez 100–100 forinttal Ökrös Erzsébet, László Eszter és Mária, valamint Lázi Rozás és Szaszko Ilona járultak hozzá. A fennmaradó 105 forintot Dósa József plébános vállalta magára.

lésen ismertette Dósa József az oltárkészítésről kötött szerződését. Kancélus (áldoztatorács) állítása helyett szószék építését javasolta, amelynek költségére egyéni felajánlás történt. Egyéni buzgóságból színes üvegablakok kerülnek a szentélybe. A templomba szükséges 28 ülőpad elkészítésére a megjelent két vállalkozóval nem tudtak megállapodni. Megállapították, hogy a templom-építés költségeiből 337 ft 50 kr hiányzik. Ezért a fizetni nem akaró ajánlattevőket bírói úton kényszerítik vállalásuk teljesítésére.³⁸

Május végén került sor a kereszt ünnepélyes feltételére szentmise keretében.³⁹ Közben két kunszentmártoni asztalos jelentkezett a templomi padok elkészítésére, amelynek költségeit padonként egy-egy mesterszállási család vállalta magára.⁴⁰ A padokat Habranyi Béla asztalos mester készítette el, vállalva a szeptember 1-i átadási határidőt, a színes ablakokat, valamint a szószéket pedig Oláh István épület- és bútorasztalos.⁴¹

Dósa József plébános ezen időközben pedig a mesterszállási templom liturgikus tárgyakkal való felszerelésén fáradozott. Minden tárgyat a Réтай és Benedek, előbb Kriszta és Társa egyház-felszerelések és zászlók gyártól, Budapestről rendelt meg. A liturgikus felszerelési tárgyak költségeit buzgó adományozók fedezték.⁴² A harangot és állványát Dósa József a budapesti Walser Ferenc-féle gyárban rendelte meg, amely – a templom felszentelése után, több napos késéssel, 1895. szeptember 18. után szállította le az 1 mázsás, Fis hangolású harangot és állványát. Az állványt úgy készítették, hogy azon legyen hely a régi, 25 kg-os kis harangnak is.⁴³

A nyár folyamán a mesterszállási templomépítés érdekében a kunszentmártoni intelligencia is megmozdult. Július 21-én vasárnap a Síposs-féle szálloda nagytermében műkedvelő hangversenyt, azt követően pedig táncmulatságot rendeztek.⁴⁴

A vállalkozó építők 1895. augusztus 1-én adták át az elkészült templomot az építő bizottságnak. Szakértői véleményét Szilárdfy Jakab kunszentmártoni városi mérnök és Mátray Lajos építési vállalkozó adtak, akik a templomot a tervvel egyezőnek találták, s azt ideiglenesen átvenni javasolták. A végleges átvétel ugyanis a szerződés értelmében csak két év után esedékes. Elismertek

³⁸ Jegyzőkönyv, Pléb. Ir. Itt jegyzem meg, hogy május 10-én újabb bizottsági gyűlést tartottak. Dósa József plébános itt jelentette be Széles Gábor püspök 100 forint adományát, s említett meg név szerint az oltárra adakozókat. Ez utóbbiak nevét a férjezett formában adja meg. P. Kovács Józsefné, özv. Dékány Józsefné, özv. Harangozó Mártonné.

³⁹ A pontos időt nem lehet Tapolcsányi G. leveléből megállapítani. Pléb. Ir.

⁴⁰ Tapolcsányi G. levele, Pléb. Ir.

⁴¹ Árjajánlataik, s a megállapodások a Pléb. Ir.-ban.

⁴² Számlák és szállítólevelek a Pléb. Ir.-ban. Érdemes a tárgyak és adományozók nevét följegyezni: 1. búcsújáró kereszt – Kiss József és Kiss Zsuzsanna, Kunszentmárton, 2. fekete bőrkötésű missale – Dósa József plébános, 3. kehely, consecráva – Dósa József plébános, 4. aranyozott mostrancia – L. Papp Imréné, Mesterszállás, 5. sekrestye csengő – Kiss F. Pálné, Mesterszállás, 6. vörös casula – Szabó Józsefné, Mesterszállás, 7. aranyozott bronz cibórium és cibórium köpenyke – D. Bíró Bálintné, Mesterszállás, 8. kínai ezüst oltárlámpa, 5 m zsinórral – B. Nagy Györgyné, sz. Papp Mária, Mesterszállás, 9. üvegcsillár 6 gyertyára – Kakuk Lázárné, 10. négyes oltárcsengő, öröklámpa üveg, mécségető – Dósa József plébános, 11. iskolai fali kereszt – Dósa József plébános, 12. fehér casula – Dósa József plébános, 13. üveg csillár – Dósa József plébános.

⁴³ Levélváltások és számla, Pléb. Ir.

⁴⁴ Meghívó, Pléb. Ir.

bizonyos pótmunkákat, de rámutattak bizonyos hiányosságokra is. Ezek elvégzését az építők elismerték. Az átvételkor tartott gyűlés jegyzőkönyvi köszönetet szavazott meg a szakértői munka díjtalan vállalásáért, s az építőknek kiutalta a még hátralékos 1948 ft 85 krajcárt.⁴⁵

Közben a szatmári oltárkészítő elkészült munkájával, s jelezte, hogy augusztus 6-án reggel érkezik a mezőtúri állomásra, ahová 3 szekeret kért kellő ponyvákkal ellátva rossz idő esetére, hogy az oltárépítményt gond nélkül Mesterszállásra vihessék.⁴⁶ A templomépület átvételét, s az oltár felállítását követően – bár még folytak a belső berendezési munkálatok – mindenki az ünnepélyes felszentelésre, s az azt követő bankettre készült. A szeptember 1-én megtartott építő bizottsági ülésen Dósa József plébános először az egri érsek levelét ismertette, aki Mesterszállás önálló „fiók hitközséggé” alakulásáról a végső döntést fenntartotta magának „addig, míg Kunszentmárton város nagyközséggé alakulására nézve a szavazás folyó hó 7-én meg történik, mivel ez P. Mesterszállásának jövőjére nézve igen nagy befolyással van”. Az érsek a templomszentelés napját 1895. szeptember 8-ra tűzte ki, s a fölszentelés elvégzésére Bydeskuty Gyula kápolnai főesperest, aki korábbról már ismeri a templomot és járt Mesterszálláson, küldte ki. A szentelést követő bankettre vonatkozóan úgy határoztak, hogy házilag készítik elő az ebédet legalább 150 főre. Erre a feladatra számos asszonyt kértek föl. Szeptember elejére készültek el a templomi padok is, s az értük járó pénzt Habranyi Béla mesternek át is adták.⁴⁷

A szeptember 8-i fölszentelési ünnepség és az azt követő bankett lefolyásáról az 1895. október 6-án felvett jegyzőkönyv tájékoztat részletesen. Erdemes ebből részletesebben idézni. Dósa József elnök jelentése visszatekintett Mesterszállás régi évszázadaira, a lelki gondozás és az iskolai tanítás helyzetének alakulására a Kunszentmártonhoz tartozó pusztán, s magára a templom építésének történetére. A felszentelés ünnepségéről röviden így ír: „1895. szeptemb. 7-ikén d. u. körülbelül 600 főből álló búcsús gyalog zarándokolt Kunszentmártonból, – mintegy búcsús gyalog zarándokolt Kunszentmártonból, – mintegy 500 főből álló Dr. Dunai Alajos plébános vezetése alatt Békés-Szentandrásról szept. 8-án reggel, ezen kívül igen sok kocsi szállította Kunszentmártonból a híveket.

Az érseki kiküldött, Nagyságos Bideskuty Gyula czimz. kanonok főesperes, kápolnai plébános 8 óra körül érkezett meg nagy számú kísérettel, a határon lovasbandérium és az egyháztanács tagjai fogadták, a hol Dósa Sándor tanács elnöke fogadták, mire ő meleg hangú szavakban válaszolt.

A körmenet 9 órakor roppant számú közönség tömött sorfala között az iskola tanterméből indult ki, elől fehérbe öltözött koszorús leánykák hordozható Mária szoborral, ezután jöttek a papok fényesen öltözve, a menetet Kunszentmárton város intelligens közönsége és a hívők serege zárta be, a kántori teendőket Mezey István Kunszentmártoni kántor végezte, Balga István tiszaföldvári, Bitzó János Kunszentmártoni tanítók segédkezése mellett,

⁴⁵ Jegyzőkönyv, Pléb. Ir.

⁴⁶ Levele, Pléb. Ir.

⁴⁷ Jegyzőkönyv, Pléb. Ir.

»Könyörülj Istenem« című bűnbánati ének és a (latin szövegű) Mindenszentek litániát énekelték.

Érseki kiküldött a templom ajtóval szemben felállított sátor alá menvén ott rédre borulva imádkozott, azután a templomot kívül-belül szenteltvízzel meghintvén, a szertartás befejeztetett.

Ezután következett szentbeszédet a templomban Bideskuti Gyula főesperes mondotta, megemlékezvén arról, hogy ezen templom helyét csak néhány hónap előtt jelölte ki, mennyire örvend, hogy már készen áll.

A nagyközönséghez pedig ifj. Dósa József sályi (borsod megyei) plébános intézett szentbeszédet, a templomon kívül.

A már megáldott új templomban az első szentmisét fényes segédlettel Bideskuti Gyula főesperes végezte, az ünnepélyes nagymisén segédkeztek: Nagyságos Dr. Rétai Gyula címz. kanonok, alesperes törökszentmiklósi plébános, Dósa József kunszentmártoni, Dr. Dunai Alajos békésszentadrási, ifjabb Dósa József sályi, Huszak Endre hátori (helyettes) plébános és Sárgai czibakházi káplán, – a második szentmisét Dósa József kunszentmártoni plébános mutatta be.

Az első szentmisére a templomba csak jeggyel lehetett bejutni, hogy a veszélyes tolongásnak eleje vétessék, mindenütt a legpéldásabb rend uralkodott.

Isteni tisztelet után egy felállított sátor alatt 180 terítékű bankett volt, a pusztá-mesterszállási gazdasszonyok által készített jó ízű magyaros ételeket fiatal leányok hordták föl, minden arczon a legbensőbb öröm kifejezése tükröződött, felköszöntőkben sem volt hiány, elsőnek idősebb Dósa József szólalt fel, megemlékezvén arról, hogy mint gyermek itt járván fölsóhajtott: »Istenem mily szép volna e domb, ha rajta egy kápolna emelkednék,« most öröme határtalan, mert gyermekkori álmai teljesülve látja, – utána Kiss Antal kunszentmártoni ügyvéd szóllott Mesterszállásáról történelmi feljegyzéseket idézett, kimutatván, hogy pusztánkon már nem ez az első templom, mivel az úgy nevezett várháton már létezett egy Mesterszállás nevű község, melyett templomával együtt a törökök elpusztítottak, – fölszóllaltak még Oláh Antal öcsödi ref. pap, ifj. Dósa József sályi plébános és Dr. Rétai Gyula alesperes, mindnyája méltányolják Mesterszállás pusztának azon törekvését, mely szerint az önálló községgé ohajt alakulni, s osztoznak azon ohajtásban, hogy ez minél előbb teljesüljön.”⁴⁸

A templomépítési bizottság októberi ülésének legfontosabb feladata a végleges pénzügyi elszámolás volt. Ennél már számításba vették a szeptemberi felszentelési ünnep után rendezett bál bevételét is, amelyet a templom orgonájának megvásárlására szántak, s az időközben ugyan e célra érkezett befizetéseket. A végelszámolás elvégzésére egy szűkebb bizottságot állítottak föl. Tagjai Dósa József plébános, elnök, Dósa Sándor, az egyháztanács elnöke,

⁴⁸ Az 1895. október 6-i jegyzőkönyv részlete a szeptember 8-i felszentelési ünnepségről, megőrizve a korabeli írásmódot. Itt bukkan fel először írásban az önálló községgé alakulás gondolata, összefüggésben az önálló „fiók-egyházközséggé” alakulás gondolatával, s talán nem függetlenül Kunszentmárton közigazgatási státusának, az a rendezett tanácsú városból nagyközséggé alakulásának folyamatától. Pléb. Ir.

A mesterszállási templom építésének története

Benke Ferenc pénztáros és Romhányi Mihály tanító, a bizottság jegyzője voltak. A bizottság a végelszámolást 1895. október 10-én a kunszentmártoni plébánián elvégezte, s az alábbi keretszámokat adta meg:

Bevétel		Kiadások	
1. külső segély	1.030	1. építési költség	5.450
2. hívek adománya	4.667,90	2. pótmunka díja	138,85
3. 1894. évi bálak	394,82	3. földlehorlás	231,80
4. ksztm-i bál	98,50	4. vegyes kiadások	239,24
5. időközi kamatok	137,64	Építési anyagok	
Építési anyagokban		5. fuvar (homok)	1,675
6. homok	240	6. földmunka	194,50
7. 109 kocs szalma	327	7. templom alap, letét	
8. fuvar	1.108	8.198,36	
9. kézi napszám		Belső felszerelés	
8.198,36		1. oltár	405
Belső felszerelés		2. ülőszék 28 db	319,20
1. ksztm-i hívektől	722	3. harang	290
2. m. szállásaiktól	800,20	4. vegyes kiadások	508,05
3. orgonaalapra	306,73	5. orgona alap, letét	
4. időközi kamatok		összeg:	1.833,17
Összesen:	10.031,25	Kiadás összege:	9.433,64
		Készpénz (letét)	597,89
		Főösszeg:	10.031,53

Ezt az elszámolást a kiküldött szűkebb bizottság 1895. november 17-én mutatta be az építő bizottság gyűlésének, amely „a kiadások és bevételek egyes tételeit megértvén, tudomásul veszi és helyben hagyja, hálát ad Istennek, hogy a templom építés nagy munkájában olyan hathatósan megsegítette. Elhatározza, hogy jelen jegyzőkönyvet örök emlékül az utókornak levéltárban való elhelyezés végett átadja főtisztelendő Dósa József plébános úrnak.”⁴⁹

Ezzel a jegyzőkönyvvvel zárul le a templom építésének legfontosabb szakasza. A Templomépítő Bizottság azonban tovább folytatta a munkáját elsősorban az egyházközségi élet mindennapos gondjainak megoldása érdekében, azaz olyképpen, mint egyháztanács. Megbízata pedig csak 1897-ben járt le, azaz a két éves jótállási idő letelte után.

A mesterszállási templom végleges átvételére használatbavétel után két évvel, 1897. július 31-én került sor. Az Építő Bizottság ebből az alkalomból gyűlést tartott, amelyen a bizottsági tagok mellett jelen volt az időközben önálló községgé vált Mesterszállás első főbírója. K. Kiss József és első jegy-

⁴⁹ Kiegészítés az 1895. október 6-i jegyzőkönyvhöz, Pléb. Ir. – Lásd Mellékletet!

zője, Dóka Elek, a templomot építő Tomoniczka István építési vállalkozó (Tomoniczka József képviseletében is), Kézsmárki Miklós ácsmester, valamint Mátray Lajos szakértő. Mátray Lajos az Építő Bizottság tagjaival együtt elvégzett vizsgálatáról részletesen beszámolt. A templomot a jótállási követelményeknek általában megfelelőnek találták, csupán néhány pótmunka és javítás elvégzését javasolták. Ezek jogosultságát az építők is elismerték. A hiányok pótlásának ellenőrzésével az Építő Bizottság immár a mesterszállási főbíró és jegyzőt, valamint a bizottság világi elnökét, Dósa Sándort, pénztárosát, Benke Ferencet és Kovács J. Antal tagot bízta meg. A pótmunkák elvégzése után pedig fölhatalmazta Dósa József plébánost, hogy a vállalkozóknak a letett óvadékot kifizesse. A bizottság, működésének befejezése előtt még elvégzendő szükséges munkának tartja a templom tetejének lekátrányozását. Ezen a gyűlésen jelentette be Dósa József, hogy 1897. szeptember 8-ra elkészül az orgona is, megtörténhet a felszentelése. Határozatot fogadtak el, hogy a búcsúi bál jövedelmét az orgonaépítésre fordítják.

A templomépítés iratai között ezt követően már csak a fentebb jelzett pótmunkák számlái, az óvadék visszafizetésének, néhány esetben pedig a fenntartás és gondozás ügyei szerepelnek.

Tapolcsányi Godefréd

Az 1895. szeptember 8-i felszentelési ünnepségen nem volt jelen a templomépítési mozgalom egyik fő mozgatója, ügyintézője: P. Tapolcsányi Godefréd, minorita szerzetes. A felszentelést megelőző napokban eltávozott Mesterszállásról. Érdemeit ugyan az október 6-án felvett jegyzőkönyvben hangsúlyosan elismerték és rögzítették, váratlan és gyors távozásához kölcsönös félreértések és meg nem értések sora járult. Röviden szólni kell ezekről is.

Magáról Tapolcsányi Godefrédrol nagyon keveset tudunk. Rendfőnöke engedélyével 1893. október 15-én foglalta el a mesterszállási kápláni-tanítói állást. Erről az összevont állásról minden levelezésben szó volt, tehát Dósa József plébános szándéka mindenki, így a rendfőnök előtt a nyilvánvaló lehetett.

Bár elhelyezésével, azaz a tanítói-lelkészi lakással, annak takarításával, fűtésével és az ellátással, valamint az iskola takarításával mindig gondjai voltak – mindezekről a városi tanácsnak kellett volna gondoskodni, s ezt finanszírozni –, konfliktusai feletteseivel akkor kezdődtek, amikor egy év eltelte után, azaz 1894 nyarán a kápláni-tanítói állás meghosszabbítása iránt folyamodott Dósa József. Az eljáráshoz ugyanis Tapolcsányi Godefrédnek be kellett volna mutatni a tanítói oklevelét is, amelynek nem tudott eleget tenni. Ilyen ugyanis nem volt. Mesterszállási körülményei pedig már 1894 nyarára érlelni kezdték benne a távozás gondolatát, amely 1895 tavaszára, nyarára véglegessé vált. Erről a plébánosához majdnem heti rendszerességgel írt levelei is több esetben tanúskodnak. Betegségei, megfázásai, a templomépítés kapcsán személyi vitákba bonyolódása szintén nem könnyítette meg helyzetét. 1895. június 3-án már jelezte Dósa Józsefnek, hogy október 1-vel kérni fogja felmentését, illetve

áthelyezését. Ennek ellenére rendszeresen és szorgalmasan végezte a templomépítés körül reá háruló teendőket.

A plébániai irattárban a templomépítés iratai között Tapolcsányi Godefréd utolsó saját kezű Mesterszálláson írt levelét július 29-i keltezéssel találtam meg. 1895. augusztus 31-én Romhányi Mihály tanító Dósa József plébánoshoz intézett levelében még arról ír, hogy a „páter tisztelendő úr megbízása folytán” kiknek küldött ajánlott levelében meghívót a mesterszállási templom felszentelési ünnepségére. Az előkészületekben tehát még részt vett. Majd szeptember 11-én Budapesten adott fel egy levelezőlapot Dósa József plébánosnak, amelyben elmaradt fizetését Kistapolcsányba kéri. Ugyanaznap Kistapolcsányból táviratilag értesíti volt kunszentmártoni plébánosát, hogy a nagyenyedi zárdába helyezték. További leveleit innen írta. Tapolcsányi Godefréd a kunszentmártoni polgármesteri hivataltól mesterszállási magaviseletéről igazolást kért. Tóth Károly polgármester 1895. október 26-án kelt végzésében Tapolcsányi Godefréd káplántanító viselkedését mesterszállási tartózkodása idején 1893. októberétől 1895. augusztus végéig, kifogástalanak és művelt egyénhez illőnek igazolta.⁵⁰

A templom titulusa Rózsafüzér Királynője, búcsúját azonban a felszentelés évfordulóján, azaz szeptember 8-án, Kisasszony napkor tartják. A templomépítés néhány éve sorsdöntő volt Mesterszállás életében: megerősödött az önálló községgé alakulás gondolata, s maga az önállósulás is megtörtént. A templomépítési mozgalom erősítette az önmaga erejére ébredt, s önállósulni akaró pusztai lakóinak öntudatát, s szinte jelképes módon előbb készült el az Istennek szentelt ház, mint a községháza, azaz a politikai község önállóságát kifejező épület.

IRODALOM

Soós Imre

1984 Egri Főegyházmegye. In: TURÁNYI László (szerk.) *Magyar Katolikus Almanach*. Budapest, 760–767.

⁵⁰ Végzés másolata, Pléb. Ir.

KATOLIKUS TEMETŐK TÉRHASZNÁLATA A 19-20. SZÁZADBAN

A kunszentmártoni temetők példájával

A téma tágabban értelmezve a vallás és a környezet nagyobb összefüggésrendszerébe illeszkedik, jelzi a vallásnak a környezet alakításában betöltött szerepét. Ebben az összefüggésrendszerben jelen van a környezet ráhatása a vallásra, ill. a túlvilágról, a halál utáni állapotról alkotott vallási elképzelés, amely egyházi előírásokban ölt testet, a társadalom viszonya ezekhez, amely világi rendeletekben, szabályozásban nyilvánul meg, s természetesen egy-egy történelmi korszak felfogása, elképzelése és viszonya mindezekről. Mindezek a nagy összefüggések ott jelennek egy-egy temetőkert mögött.

A temető – a halott falu, a holtak világa, önmagában is jel. Sírjelei pedig – a „múlandóság szobrai” (Kunt Ernő kifejezése), amelyek azonban nemcsak a temetőben nyugvókat, a halottakat jelzik, nemcsak róluk mondanak el sokmindent, hanem beszélnek az élőkről, a hátramaradtakról, a sírjelet állítókról, a temetőt gondozókról, azaz az élők társadalmáról.

A ma szokásos település széli vagy a lakott településtől távolabbi temetők hosszú alakulási folyamat során jöttek létre. Érdekes ennek vázlatos történetét áttekinteni!

A két évezreddel ezelőtt megjelenő kereszténység számára a temetésnek módját és helyét elsősorban a római birodalom szokásai határozták meg. Ezek szerint a Kr. u. 3. századig bárhol, tetszés szerinti helyen vagy az erre a célra kialakított közös temetkező helyeken lehetett temetkezni. A 12. táblás törvények életbe lépése után azonban már csak a városok falain kívül temetkezhettek, így jöttek létre pl. Róma körül a fontosabb közutak menti temetők. Ezen csak a keresztényüldözések korszaka módosított, s jelentek meg a föld alá mélyített temetkezési helyek, a katakombák, ahol erre a természetföldrajzi körülmények módot engedtek. Az üldözések elmúltával újra a településeken kívüli területeken temetkeztek. Ez a szokás az 5. századtól kezdve módosult, részben a népvándorlás korának bizonytalan viszonyai miatt, részben pedig egyéb más gondolatok, pl. a sírhely és az áldozati hely (templom) közelítése, együttes megjelenése miatt. A középkorban a településen belüli temetkezés tilalma megszűnt, s mindinkább a templomokba, a templomok körüli terekre kezdtek temetkezni. Ez egyúttal kifejezte az élők és holtak testi, lelki egységét, a földi és az égi egyház összetartozását. A holtak így nemcsak jelképesen, hanem tényleg testileg is jelen voltak a vallásgyakorlásban, hiszen a templom körüli temetők útjai egyúttal a körmenetek útjai is voltak. Az egyházi temetési szertartás pedig (mai napiglan) meg is őrizte a körmenet jellegét: a halottas háztól a sírig, a templomig. A templomban magában a klerikusok, a templomok jótévői temetkeztek elsősorban, a település népe pedig a templom körüli elkerített térben. Ez az „alvók nyughelye”, a *coemeterium*, amelyből a cinterem szavunk többértelmű használata is kifejlődött. A templom körüli temetkezésnél a viszonyítási pont az oltár volt, az oltárban lévő mártír(ok) ereklyéje, azaz a

holttesteket efelé fordították arccal. Egyéb rendet a helyi társadalom hierarchiája és szokásrendje határozott meg.

A viszonylag kis tér a rátemetkezések sorát jelentette. Ennek egykor 10 év volt az időbeli mértéke. Az rátemetésnél kikerült csontokat közös gyűjtőhelyre, a külön kialakított csontkamrába, ossariumba helyezték, amelyet gyakran a templom kerítésének közelében emeltek. A módosabbak már ebben az időperiódusban külön sírboltokat, kriptákat alakítottak ki.

A templomba, templom köré temetkezés rendje egészen a 16. századig élt. Ekkor a tridenti zsinat szabályozta módját, s ez a rendelkezése van gyakorlatilag ma is érvényben: templomba csak püspökök és a káptalan tagjai temetkezhetnek.

A 14–16. század nagy járványai miatt, a fertőzés veszélye és a fertőzéstől való félelem miatt ismét megjelentek a településeken kívüli temetők. (Itt természetesen meg kell jegyezni, hogy a városok kivételével a középkori falusi templomok egy része is a település melletti/fölötti magaslaton épült fel, tehát távolabb a lakott részekről. Ilyen helyeken e szokások és változásai is más-ként jelentkeznek.) Mindez nem jelenti azt, hogy a templom körüli temetkezések a Tridentinummal végleg megszűntek volna, legtöbb helyen – pl. itt az Alföldön is – egészen a 18. századig éltek. A felvilágosult abszolutizmus rendelkezései jelentették e temetési rend végét, amelynek eltűnésébe erősen besegítettek az évszázad nagy járványai is.

A temető, a halottak nyughelye minden korban és vallásban „szent helynek” számított. A kereszténységben Krisztus temetésére emlékezés, de főleg a feltámadásra várakozók megszentelt holtteste miatt. A templom körüli temetők földjét templomszenteléskor mindig megszentelték, vagy éppen a templommal való szoros kapcsolata tette szent helyé. A Tridentinum ebben is egységesítette a szokásokat: az egyházközségeknek külön e célra kijelölt és megszentelt temetőkkel kell rendelkeznie. Ahol ez nem lehetséges, ott a temetések alkalmával kell a sírokat, a sírok helyét, földjét a temetést végző papnak beszentelnie. Ez Magyarországon különösen a múlt század közepétől kezdve jelentett problémát és gondot, amikor megjelentek a köztemetők, azaz amikor nem egyházi tulajdonú területeken alakították ki a temetőket, amelyekben a politikai község mindenkinek - felekezettől függetlenül - lehetőséget biztosított a méltó temetésre. Az egyházi tulajdonú temetők mellett ekkor jelennek meg a világi tulajdonú, de egyházi használatú, vagy teljes mértékben világi tulajdonú és használatú temetők. A világi tulajdonú, de egyházi kezelésű temetők még a kommunizmus évtizedei alatt is léteztek Magyarországon.

Ehhez hasonló gondot jelentett a múlt század közepétől, a nagyarányú alföldi tagosítások időpontjától kezdve a szórványokban, a tanyán élő népesség temetkezése. Eleinte természetesnek vették a plébánia, az anyatelepülés megszentelt temetőjébe való temetkezést, ám a távolságok növekedésével és a lélekszám gyarapodásával párhuzamosan e szórványok, tanyacsoportok is kialakították temetőjüket. Gyakran éppen a közös használatú, megszentelt temetőkert jelentette, biztosította a település magjának szerveződését, főleg ha közelében egy kápolna, vagy majdan a templom is megépült. Ahol erre nem volt mód, ott megmaradt a régi római szokás idéző temetési szabadság, azaz

ki-ki saját földjén temeti el halottait, ahol a sírt szenteli be esetről-esetre a pap. Az egyház számára ez volt a fontos. (Erre legszebb példa a Szabó Magdolna által először leírt szórvány temetkezés a Hargita hegyi szórvány településein.)

E vázlatos áttekintés után a további példákat már nézzük a kunszentmártoni katolikus temetők kapcsán.

A Hármas-Körös alsó folyása mentén, a folyó bal partján fekvő, s a 18. század elején benépesített katolikus mezővárosban az első temetkezések szintén a város közepén lévő templom körül voltak, jelezve az élők és a holtak egységét, az égi és a földi összetartozását, de a 18. század eleji járványok halottait a város szélén, tömegsírokban földelték el. Az 1731-es pestisjárvány áldozatainak sírjai fölé Szent Rókus tiszteletére kápolnát is emeltek. A 18. század második felében húzódtak ki a temetők fokozatosan a település szélei felé, nemcsak a királynői rendelet miatt, hanem a mindennapok jobb megszervezése miatt is. Hiszen Kunszentmártonban (de másutt is) a település közepén lévő templom körül volt a kereskedelem színtere, a piac is.

A ma használatban lévő temetőket – a város keleti (ez a Felső temető) és a délnyugati peremén fekszik (ez az Alsó temető) – eredetileg valószínűleg a Felvég és az Alvég lakói számára nyitották, ám tapasztalatom szerint ez a városrészi elkülönülés sosem érvényesült mereven. Mindkettőt körülölelte mára a folyton növekvő település. Mindkét temető kezdettől fogva egyházi tulajdonú és kezelésű. Mindkét temetőt az 1860-as években alakították ki, használatuk azóta folyamatos. Megindításában nagy szerepet játszott Kunszentmárton akkori tekintélyes céhmestere, Ökrös József, aki énekszerzőként, társulati szervezőként is aktív tagja volt az egyházközségnek.

Mindkét temető területét, területének formáját a domborzati viszonyok alapvetően befolyásolják. A Felső temető északi határát egykor a *Csincsa* nevű belvízlevezető árok, keleti határát pedig máig egy lefolyástalan vizenyős, nádas, mocsaras rész jelenti. Nyugatról a mindenkori országút, ill. az 1930-as években kialakított levante pálya, futballpálya szabott határt a terjeszkedésnek, amire így csupán dél felé nyílt és nyílik lehetőség. Az új sírokat, a rátemetkezéseken kívül, már mind ebben a temetőrészben ássák.

Az Alsó temető a 19. század közepi községi téglagyár ún. bágergödrei mellé települt, s e később befásított gödrök határolják dél felől. Északi oldalon az egykori vásártér mára teljesen beépített területe, nyugatról pedig az *Alsólóger*, azaz rakodó határolja.

Mindkét temetőt még a 18. századi rendeletnek megfelelően árkokkal vették körül. Napjainkban – többször megújítva – körülkerítettek. A Felső temető út felőli részén apró keresztekkel díszített téglafallal, másutt drótkerítéssel csakúgy, mint az Alsó temető. A temetőkapuk kovácsoltvas munkák, félkörívű mezőjükben a *Feltámadunk!* kifejezéssel egyértelműen utalnak a temetők keresztény, katolikus voltára.

Mindkét temető centrumát a kápolnák jelentik. Az 1860-as években, amíg a kápolnák el nem készültek, a temető központját egy-egy kereszt jelölte. E keresztek mindkét helyen megvannak (a Felső temetőben a kápolna előtt, az Alsó temetőben a kápolna mögött). E kápolnákra épül fel mindkét temető térhasználata, az utak és a sírok kialakításának rendje. Addig, amíg a Felső

temető mintegy félköríves elrendezésű, addig az Alsó temető centrális térelrendezésű.

A síroknak, valamint a múlt századvégtől, illetőleg a század elejétől kiépülő kriptáknak a kápolnához viszonyított helye nagyjából a századforduló kunszentmártoni társadalmának hierarchiáját mutatja. Azaz a kápolnák közelében találjuk meg a társadalmilag meghatározó módos gazdacsaládok, a lelkészek, s több értelmiségi és kereskedő család sírját, kriptáját. Hozzá-vetőlegesen, hiszen ha nem kriptás családi temetkezőhelyről van szó, a később elhunytak nem kerülhettek e centrumhoz közeli helyre, csupán távolabb válthattak sírhelyet számukra. Mindkét temetőben a közlekedési utak melléke, függetlenül a kápolnától számított távolságtól, előkelőbb helynek számított. Az idők folyamán az utak frekvenciája és presztízse változott. Ezt tapasztaljuk az Alsó temetőnél, ahol a halottasház/hullaház megépítése után a 20. században az oldalbejárat és az egyik oldalsó út vált funkcionálisan főúttá, s ezt a helyzetet csak megerősítette az a körülmény, hogy a régi főbejárat előtti üres telkeket az önkormányzat évekkel ezelőtt parcellázta és lakóházaknak eladta. A temetői bejáratot így nagymértékben korlátozta, szűkítette. Így a temetési szertartások (egyházi vagy világi) is itt, illetőleg a kápolnánál történtek. A Felső temető esetében a kápolnától kissé távolabb, oldalt fekvő ravatalozó megépítése lényegében nem csökkentette a központi tér fontosságát, ám emelte a ravatalozót környező helyek jelentőségét. Mindkét temetőben itt, a ravatalozó mellett van a kút, amelyhez leggyakrabban eljönnek a temetőlátogatók.

Az Alsó temetőben a temetőkápolnához vezető út mentén épültek fel 1869 után a keresztút stációi, a kápolna előtt a Kálvária keresztcsoportja. Ezeket egy-egy család emeltette. A képoszlopon rajta szerepel a család neve és az építés évszáma. A stációk állítói mind egytől-egyig a múlt századvég jelentős kunszentmártoni gazdacsaládjai voltak, akik közül többen a helyi közigazgatásban is fontos tisztségeket töltöttek be. Családi sírjaik is a stáció mellett voltak/vannak. A Felső temetőben a stációs képeket kívülről a kápolna falában helyezték el.

A kriptákat leszámítva Kunszentmártonban nem találkozunk a csoportos rokonsági temetkezésnek semmilyen konkrét formájával. A soros temetkezések uralkodnak. A kripták azonban majdnem kizárólag a főbb közlekedési utak mellett találhatók, s alig-alig egy-egy ezektől távolabb. Az Alsó temetőnél erre a legszélső sírsor ad még alkalmat. Ez messziről is látszik, azaz legjobb hely a reprezentációra.

Az Alsó temetői kápolna a Hétfájdalmú Szűzanya, a Felső temetői pedig a Szentlélek tiszteletére van felszentelve. Búcsúik így szeptember 15-én, illetőleg Pünkösdkor vannak. Ekkor jó időben a szentmisét a kápolna előtti térségen, rossz időben a kápolnában tartják. Mindkét helyen mozgatható tábori oltár, mozgatható szószék áll rendelkezésre ehhez. Szükség esetén a ravatalozóból is kihozzák a székeket és a padokat.

Mindkét temetői kápolna egyfajta „szent raktárnak”, *deponium sacrum*nak tekinthető. Részben azért, mert a 19. században, a 20. század első felében a Nagytemplomban használt lobogókat pl. mind kihozták ide, azaz a templom-

ból kikerült, ott már feleslegessé vált berendezési tárgyak itt még helyet kapnak, másrészt pedig azért, mert több család nagyobb méretű szobrát, szentképét ide ajándékozza. Ennek következtében azonban valóban van egyfajta „raktár” kinézete a kápolnáknak. Az Alsó temetőiben berámázva a falán függ az alapítók, az építkezéshez hozzájárulók neve.

Halottak napján és Mindenszentekkor természetesen minden gondozott sírt felkeresnek, előzetesen rendbe tesznek, majd virágoznak, koszorúkkal díszítenek, s az ünnepen világítanak. Az előkészületek, sírgondozás során természetesen a térhasználatban gyakoribbá válik a sír – kút – személtlerakó hely közti mozgás. A kutaknak természetesen az év folyamán az alkalmi sírlátogatáskor, sírgondozáskor is fontos szerepe van. A temetőlátogatáskor kapnak szerepet a sír melletti padok.

Meg kell említeni a temetői keresztet. A Felső temetőben kettő is van: egyik a kápolna előtti központi tér kellős közepén, a másik távolabb, keleti irányban a sírok között. Ez utóbbinak semmilyen különleges funkciója nincs a temetőkultuszban, az előző azonban különösen a Mindenszentekkor temetőlátogatáskor központi szerepet kap: nagyon sokan itt gyújtanak gyertyát az idegenben fekvő, a harctereken, fogságban elhunyt hozzátartozóikért, valamint mindazokért a halottakért, akikért nem imádkozik senki.

Ilyen kereszt az Alsó temetőben nincs. Van ugyan egy kereszt a kápolna szentélye mögött, Nyugat felé, de ott ritkán látni gyertyagyújtást. Többet tesznek a Kálvária keresztje elé. Ennek ellenére e funkcióban ez a kereszt nem olyan hangsúlyos, mint a Felső temető keresztje.

A temetések, a sírgondozások, a mindenszenteki/halottak napi temetőlátogatás mellett a vallásos életben a temetők a kápolnák búcsúi napjain kapnak szerepet, egykor pedig (kb. az 1920/30-as évekig) a Keresztjáró napok alkalmával keresték fel a temetőben álló keresztet is. 1916 előtt a kunszentmártoni Alsó temető a radnai búcsújáratok alkalmával a búcsús csoport megálló, imádkozó és éneklő helye volt, s itt csatlakozhattak az Alvégen lakó zarándokok.

Legalábbis röviden meg kell említeni a temetők kiszolgáló létesítményeit, a virágárusító helyeket, a temetőcsőszök pihenő helyeit, szerszámos kamráit, a személtlerakókat és a WC-ket. Virágárusítás csak a Felső temető előtti útkanyarban van, kb. 1990 körül épült. A magánvállalkozású boltban nemcsak Mindenszentekkor, hanem állandóan lehet virágot kapni, koszorút is, vágott virágból és műanyagból egyaránt, a Halottak napja közeledtén azonban ezek kínálata, választéka és mennyisége megnő. Az Alsó temetőnél ilyen virágárus nincs. Korábban működött a temető mellett egy virágkertész, akinek Mindenszentek szintén jó piacot biztosított, de ez a kertészet kb. 25 éve megszűnt. A kunszentmártoniak temetői virágjaikat (főleg a krizantém fajtákat) vagy maguk nevelik – ilyenkor ősszel a dértől, fagyoktól már óvva és éjszakára gyakran letakarva –, vagy a város közepén, a Nagytemplom melletti piacon virágárusoktól veszik. Az alkalmi árusok mellett három virágkereskedő működik Kunszentmártonban. Náluk előre megrendelés is lehetséges.

Mindenszentek előtti napokban legtöbbször rendbe teszik vagy tetetik családi sírjaikat, ahonnan a gazt, az elszáradt virágokat, a lemetesztett örökzöld stb.

gallyakat a temetői szemétkerakóba viszik. Az Alsó temetőben ez az egykori téglagyári baggergödör. Az évtizedek alatt felhalmozódott koszorúk, virágok, szemét fokozatosan terjed a gödör belseje felé. Szemétkelés viszont nincs. A Felső temetőben ennél rosszabb a helyzet, mert a szemétkerakó hely közvetlenül a ravatalozó mellett van, esztétikailag a legrosszabb helyen. Néhány konténert ugyan az elmúlt években felállítottak, de ez nem teremtett nagyobb rendet, a környék nem lett tisztább.

A sírfelújításkor kiemelt, vagy kidőlt, kikorhadt fakereszteket a Felső temetőben a ravatalozó mögé/mellé helyezik, s alkalmanként tüzelni, fűteni felvágják. Az Alsó temetőben a kivett fakeresztek helye szintén a ravatalozó mögött van, részben pedig a kerítés mellett, a WC közelében. A kereszteket, a temetői fák levágott gallyait itt is fűtésre használják a temetőcsőszök.

A ravatalozókkal egybeépítve van a temetőcsőszök helyisége, pihenő helye. Ebben asztal, szék, priccs található. Részben itt tartják a szerszámaikat is. A szerszámok azonban mindkét temetőben még egy külön bejáratú fa sufni. A szerszámokat csak a temetőcsőszök használják, saját sírja gondozásához mindenki a saját szerszámát viszi magával.

Mindkét temetőben van illemhelyiség emlékezet óta, ám eléggé elhanyagolt állapotban. (Ezen az azóta felépült új ravatalozók mellékhelyiségei javítanak!)

A temetők még nem használt részeit a temetőcsőszök veteményes kerként, kaszálóként használják. A nagyobb területeket kukoricával vagy krumplival ültetik be. Ez mindkét temetőben hasonlatos. Az Alsó temető régi részét pedig, ahol már nem gondozott, megsüppedt és fűvel benőtt sírok vannak, kaszálják.

Ezek a temetői haszonvételek a temetőknek mint „szent helyeknek” a profán célú hasznosításai.

Az eltérő szerkezetű és elrendezésű két temető térhasználatában azonos alapelveket és hasonló funkciókat látunk. A központ mindkét helyen a kápolna. A sírok nem égtáj, hanem az útra, illetőleg a kápolnák előtti/körülre tájoltak. A temetők szélein pedig az utca irányába. Mindegyik temetőben a kápolna körüli helyek, ill. az utak, utcák menti sírok a legelőkelőbbek. Eltérő alkalommal van a két temető búcsúja, míg a mindenszenteki megemlékezés mindkét helyen hasonló. A ravatalozást, a temetés rendje az egyházi vagy a világi temetési rendnek megfelelően hangsúlyosan a ravatalozóban és a kápolna előtti téren rendezik.

Tágabban a temetők térhasználatához kapcsolódik a vallásos családoknál a temetések alkalmával rendelt gyászmisék, amelyeket viszont nem a temetőkápolnában, hanem a Nagytemplomban mutatnak be. Ez a templom és a temető elkülönülő, de alkalmanként megnyilvánuló kapcsolatát mutatja be a térben.

A Felső temető zsúfoltabb, az Alsó temető parkszerűbb, több fával. A temetések bevételei az egyház kasszájába kerülnek, de a fenntartás, a temetőcsőszök javadalmazása, a temetőkert, az utak, a kerítések, s a kápolnák rendben tartásának terhei is az egyháziéi.

A temető térhasználata, kapcsolódása a város szakrális és profán térhasználatához az ismertetett keretek között történik. A térhasználat formáját többféle dolog befolyásolja, alakítja:

- a temetési szertartás egyház/világi hatóság által szabályozott rendje,
- a közösségnek önmaga számára kialakított hierarchikus temetői térszerkezete, amelyben az egyes sírhelyek presztízsét a kápolnához és utak-hoz való viszonyok adják meg (ez sokszor tükröződik a sírjelekben, síremlékekben, kriptákban),
- szükséges, hogy vagy a kápolna, vagy a kereszt egyfajta centrális helyet jelöljön ki a temetőben (amelynek térszerkezete viszont eltérő lehet: Kunszentmártonban láttunk egy centrális és egy félköríves elrendezésű temetőt)
- a temetőgondozást és a gyászolást kiszolgáló létesítmények elhelyezkedése.

A fenti körülmények között formálódó temetői térhasználat reprezentálhatja gyászunkat, s megmutathatja gyászolásunk formáit.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1938 *Népünk ünnepei*. Budapest.

BARNA Gábor

1987 A szakrális környezet tárgyai Kunszentmártonban. *Vallási néprajz* 3. Budapest, 218–233.

1995 A mesterszállási templom építésének története. In: BARNA Gábor (szerk.) *Mesterszállás. Fejezetek a község történetéből*. Mesterszállás.

BARTHA Elek

1992 *Vallásökológia*. Debrecen.

DÓSA József – SZABÓ Elek

1936 *Kunszentmárton története I. Kunszentmárton*.

KUNT Ernő

1983 *Temetők népművészete*. Budapest.

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Budapest

SELÉNDY Szabolcs (szerk.)

1972 *Temetőkert*. Budapest.

SZABÓ Magdolna

1995 Temetkezési szokások, a temető története Csólyospáloson. In: FODOR Ferenc (szerk.) *Csólyospálos. Tanulmányok Csólyospálos történetéről és népeletéről*. Csólyospálos, 159–182.

VÁRNAGY Antal

1993 *Liturgia*. Abaliget.

A KISKUNSÁGI MÁRIA-SZOBROK EREDETÉRŐL

Andrássy Kurta János 1944-ben megjelent „A magyar nép szobrászata” című könyve révén váltak szélesebb körben ismertté a Kiskunság délkeleti településeinek (főleg Kiskunfélegyháza és Kiskunmajsa környéke) kisméretű Mária-szobrai, amelyek vagy a Madonnát vagy a Pietát ábrázolják. Az ő nyomán honosodott meg ezeknek a *Kiskun Madonna*, *Kiskun Pieta* elnevezése¹ A későbbi években, évtizedekben a szobrokkal kapcsolatban – bár nem tudok elmélyült, alapos kutatásokra utalni – elsősorban azok eredete érdekelte a kutatókat, másodsorban a helyi vallásos életben elfoglalt helye, s harmadsorban – de az eredetkérdéssel összefüggésben – vizsgálták magukat a szobrokat mint alkotásokat, keresték alkotóikat, lehetséges készítőiket.²

A fentiekkel, főleg az eredetkérdéssel összefüggésben nevezhették és nevezték, nevezik a szobrokat *kiskunnak* vagy *kiskunságinak*, finom különbséget téve elfogadott helyi eredete ill. helyi használata, feltalálása között, nyitva hagyva ugyanakkor ez esetben a származás, az eredet kérdését.³

Rövid tanulmányom csupán az eredet kérdéséről szeretném röviden véleményemet elmondani, s azt mások elképzelésével szembesíteni. Az apropót éppen a családunk birtokában legalább 150 éve meglévő, s a barokk kiállításon megtekinthető kunszentmártoni Mária-szobor kínálja (1. kép).

Az alapkérdést az jelenti, hogyan kerültek és mikor, honnan a Kiskunság egyes településeire a többnyire datálás nélküli kisplasztikák, Mária-ábrázolások. Meglétük természetesen csak a katolikus lakosságnál látható, akik viszont ezen a tájon 18. századi jövevények. Ők hozták magukkal ezeket az alkotásokat? Vagy pedig itt készítették helyi alkotók őket kiskunsági lakóhelyükön?

A kérdésekre adott válaszok természetesen megoszlanak. A kutatók egy része a kiskunsági Mária-szobrokat Kiskunfélegyháza és Kiskunmajsa lakóinak jázsági eredete miatt jázsági eredetűnek tartja.⁴ Más vélemények nem foglalnak határozottan állást, s lehetőséget látnak a helyi készítésre is.⁵

1978-ban Kiskunfélegyházán kiállítással egybekötött tanácskozást rendeztek a Kiskunság népművészetéről, ahol összegeződtek az eddigi eredmények, s megfogalmazódtak a téma ill. a térség kutatóinak véleményei.⁶

A kiskunsági Madonnák és Pieták szobraival legrészletesebben Andrássy Kurta János óta Sümegi György foglalkozott.⁷ Megállapításai az eddig ismert 13 Madonna és a 33 Pietà szoborról szóló adatokon ill. e szobrok elemzésén nyugosznak.⁸ Készítési idejükről sem Sümegi György, sem mások – Andrássy

¹ ANDRÁSSY KURTA 1944. 43, passim.

² VARGA 1976; SÜMEGI 1978a, 1978b; KORKES-PÉTER 1980.

³ lásd pl. SÜMEGI 1980. 39

⁴ SZABÓ 1980. 54.

⁵ FEKETE 1980. 63; SÜMEGI 1980; 339. Varga Zsuzsára hivatkozva

⁶ Vö: KORKES – PÉTER 1980

⁷ SÜMEGI 1978a, 1978b, 1980

⁸ SÜMEGI 1980. 37

Kurta János kivételével, aki 18. századiaknak tartja őket⁹ – nem nyilatkoznak. A magyar népművészetről szóló összefoglalóban sem történik erre utalás¹⁰, a mostani kiállításon pedig 19. századiaknak titulálják őket. A szobrok datálanak, valóban nem egyszerű időhöz kötésük. Éppen ezért van nagy jelentősége a kunszentmártoni datált szobornak, amely a hátán olvasható évszám szerint 1807-ben készült.¹¹ (2. kép) Stílusjegyei alapján legalább három álló Mária-szoborral rokonítható, amelyek mind a kiskunfélegyházi múzeum gyűjteményében vannak. Nagyon valószínűnek látszik, hogy egy kéz alkotásai, ám mintha egymás utáni időbeli sorrendbe lennének rendezhetők. Kétségtelenül a félegyházi múzeumi példányok¹² rusztikusabbak, parasztibbak a kunszentmártoni szobornál. Mintha az ügyes kezű faragó legművesebb, legtöbb gonddal készített alkotása lenne. Vagy pedig éppen a mives prototípus paraszti (helyi?) és retardált változatai? Mária és a kis Jézus testtartása, részben pedig a ruhák redőzése, a koronák formája a három szobornál nagyon hasonló.

Az egyik félegyházi szobor megegyezik az áttört barokk koronában és a Mária ill. a kis Jézus nyakán függő gyöngysor formájában is a kunszentmártonival. Nagy a hasonlósága két szobron Mária övének is.¹³ A kunszentmártoni szobron azonban – szemben az összes többi kiskunfélegyházival – Mária hosszú, redőzetlen leomló ruháján karjára vetett hosszú köpenyt is hord. Ez kék, míg ruhája rózsaszínű. A valószínűleg néhányszor átfestett Mária jogara azonban csak a kunszentmártoni szobor kezében őrződött meg, a félegyházi szobrok kéztartása azonban szintén jogart tartó kézre utal. A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy e szobrok a 18. század legvégén, s a századfordulón készültek.

Hogy hol, kérdés. Sümegi György idézi Varga Zsuzsa véleményét, aki a kiállításunkon is látható tárgyak jó részét gyűjtötte, hogy a kiskunsági Mária-szobrok „valamely szlovák előképre vagy idekerült mintára vezethetők vissza ... (de) a szobrok már helyben, a paraszti közösséghez tartozó mesterek révén jöttek létre”.¹⁴ A szlovák párhuzamot erősíti Manga János Sümegi György által szintén idézett véleménye is, amely szerint a szobrok „egy Kisalföld széli faluban készültek és vásárok közvetítésével kerültek a Kiskunságba”. Manga János föltevését „történeti adatokkal nem tudjuk alátámasztani”.¹⁵ Oszlja ugyanakkor Andrassy Kurta János véleményét, hogy mind a 16 szobor

⁹ ANDRÁSSY KURTA 1944. 43

¹⁰ HOFER – FÉL 1975

¹¹ A Barna család, családunk tulajdona. Képét és – pontatlanul – történetét közli GULYÁS 1987. 199. A családi hagyomány szerint kb. az 1830-as évektől a család tulajdona. A szobor a múlt század közepén készült kék (*kunkék*) Mária-házban a tisztaszoba (*nagyház*) szent sarkában állt. Előtte örökmécs függött, térdeplő állt. A szombati ájtatosságot megtartották előtte. A Mária-ház fiókjában fontosabb iratok voltak. A szobor nyakában szalagon egy azóta elkallódott búcsús érem (máriazélli?) függött. – Hasonló, de nagyobb méretű Mária-ház és Mária szobor (Szeplőtlen Fogantatás) volt a századfordulón a kuncsorbai egyik tanyai imaház kelléke a Lázi-tanyán.

¹² Tárgyleíró kartonjuk adatait Fazekas István (Kiskunfélegyháza) segítségének köszönöm.

¹³ Próbálom az emliten ékszerek, ezek formai és látható viseleti módja alapján párhuzamokat keresni – a felvidéki, szlovákiai anyagban is –, de egyelőre eredménytelenül. Bizonyos halvány hasonlóságok a nyugati Felvidékre emlékeztetnek. Vö: STELEC 1982.

¹⁴ SÜMEGI 1980. 39

¹⁵ SÜMEGI, 1980. 39.

egy kéztől származik.¹⁶ Megpróbálja megkeresni a Kiskunsági Madonnák és Pieták prototípusát is, azonban itt ütközik a legnehezebb kérdésekbe. A Pieták esetében még viszonylag könnyebbnek tűnik a dolga, hiszen a kiskunfélegyházi hagyomány, Bálint Sándor gyűjtései megőrizték az Egerszalókra vezetett zarándoklatok, búcsújárások emlékét, ezek egészen a második világháborúig éltek.¹⁷ A három Pietà az egerszalóki kegykép Pietájával mutat típusbeli rokonságot, amely a sasvári kegyszobor képi (síkbeli) megfogalmazása, s sasvári típusúak a kiskunfélegyházi Pieták is. A Sümegi György által megemlített gyöngyösi Pietà szoborral, amely a ferencesek templomának tisztelt kegyszobra, a népi faragású szobrok semmiféle típusbeli rokonságot nem mutatnak. Egyértelműen másolatának látszik viszont a félegyházi Ótemplom nem népi, műves Pietája.¹⁸

Szabó László a „kiskun Madonnák” (így nevezi őket) jázsági eredetét tartja valószínűnek. Ezt nemcsak azzal magyarázza, hogy a Jázságban is előkerültek hasonló alkotások, hanem – kissé meglepően – a kunszentmártoni köztéri Pietà szoborral. Ez azonban semmilyen kapcsolatba nem hozható sem a kiskunsági, sem a jázsági Pietà-ábrázolásokkal, mert 19. század közepi (1859) alkotás, s Michelangelo Pietája hatása alatt készült – ugyanakkor felemlíti a mostani kiállításban látható Madonna szobrot is Kunszentmártonból.¹⁹

Kunszentmárton jázsági eredete ismert,²⁰ kapcsolata a 18. század közepi Kiskunfélegyházával épp a közelmúltban feltárt – a Jázságból Kunszentmártonba költözött számos család 1747-ben tovább költözött Kiskunfélegyházára –, ám az áttelepülésen kívül a két település kapcsolata nem tisztázott s nem ismert még.²¹ Sztrinkó István is a Madonna-szobrok jázsági eredetét tudja elfogadni.²²

Bálint Sándor szerint a kunsági Madonnák (így használja a megnevezést) eredetének kérdése még nincs tisztázva. Mintha azonban a felvidéki származást, eredetet jobban el tudná fogadni, hiszen azt írja: „Itt [azaz Egerszalókon] a barokk vallásosságot teljes virágjában élték át, és innen hozták a búcsún árulható felvidéki fafaragóktól Madonna és Pietà-szobrokat, amelyek a kiskunsági paraszthajlékoknak nemcsak szobadíszei, hanem kultusz tárgyai is voltak”.²³

Bár Sümegi György – amint hivatkoztam – úgy véli, hogy semmilyen történeti adat nem szól a felvidéki eredeztetés, származtatás mellett, a továbbiakban jónéhány adatot szeretnék erre vonatkozóan megemlíteni. Mindegyik adat Orosz Istvánnak, a jászladányi szentembernek az önéletrajzából szár-

¹⁶ SÜMEGI 1980. 40.

¹⁷ BÁLINT 1980. 45–46

¹⁸ Az azonosítás az én véleményem. A szobor nem népi, hanem inkább műves voltát emeli ki ANDRÁSSY A 1944. 46–48. és XXVIII. tábla.

¹⁹ SZABÓ 1980. 54

²⁰ Vö: DÓSA–SZABÓ 19336. Minden későbbi szakirodalmi adat ezen – ritkábban az eredeti levéltári bejegyzésen – alapszik.

²¹ BÁNKINÉ MOLNÁR 1981.

²² Egész pontosan „Jászsági mintákat követő, katolikus szellemiséget tükröző kiskunsági Madonnát” említi. SZTRINKÓ 1980. 16.

²³ BÁLINT 1980. 45–46.

mazik.²⁴ Orosz István 1838-ban született, s 1922-ben halt meg, említései tehát nem a 18., hanem a 19. századra vonatkoznak, ott is az 1871–1887 közötti esztendőkre.

Az önéletírásban négy alkalommal említi, hogy egyedül vagy társakkal, de rendszeresen eljár búcsúba Sasvárra (Nyitra m., Schossberg, mai szlovák neve Šaštyn, közel a morva határhoz), ahol szobrokat, kereszteket vásárol, ezeket részben hazaviszi a Jászságba, részben pedig még útközben eladogatja. Ezáltal tetemes haszonra is szert tesz. Az önéletrajz elemzése nyomán valószínűsíthető, hogy az említett alkalmakon kívül sokkal több ízben is megfordult Sasváron.²⁵ Idézzük a legtipikusabb részletet: „Megjegyzendő – írja Orosz István –, hogy már több ízben is voltam Sasváron. Én onnat szoktam hozni eladásra fakereszteket és Mária szobrát, szent szobrokat vásárolni, mivel ott olcsón meg lehetett vásárolni. Sokszor annyit hoztam a hátamon, hogy alig bírtam és mindig gyalogjába. 50–60 forint árát is összevásároltam. De mikorra már Jászládányba haza értem, alig maradt belőle egy-két darab. Mert minden községben a szent társulatok előljáró házait kerestem fel, együttál ájtatosságot is tartottam nekik és sokszor annyi nép gyűlt össze, hogy még a házba sem fért. S így jó árba megvették a feszületeket és szobrokat, még annyi folyt be felül rajta, amennyit kiadtam érte”.²⁶

Úgy tűnik, sokszor csak azért ment el Sasvárra, hogy szobrokat vásároljon. Szoborvásárlásairól a következő alkalmakkor emlékezik: „Az 1871-dik évben is voltam Sasváron Kisasszony-napra. Egyedül magam, szent szobrokat és kereszteket vásárolni”.²⁷ „Másnap reggel... elmentem a templomba, szentmisét hallgattam, meggyóntam, áldoztam, azután ájtatosságomat bevégeztem és elmentem bevásárolni annyi szent szobrokat, hogy még a fejemen felül is magos volt a pakkom”.²⁸ Ebben az évben (1871) volt egy ízben negyed magával is, s annyi szobrot vett, hogy „igen nagy volt a pakkom és utas zarándokcimboraím segítettek hozni”.²⁹ Tehát az elhozott mennyiség is tetemes lehetett.

Ezeket az eseteket kívül még 1872-ből, 1875-ből és 1887-ből említi sasvári zarándoklatát. De megismerve életrajza szerkezetét, nagyon valószínű, hogy majdnem minden évben elzarándokolt Sasvárra; vagy legalábbis többször a kéziratban említettél.

A fentiek alapján még az is könnyen elképzelhető tehát, hogy bizonyos jászsági és Nógrád vagy Heves megyei településeken található sasvári Pietákat, más típusú Mária-ábrázolásokat Orosz István hozta magával zarándokútjairól. Ezek könnyen kerülhettek tovább a Kiskunságba is, annak jászsági származású katolikus községeibe.

A nyugat-felvidéki szobrokkal szükséges és érdemes volna tehát összevetni a kiskunsági és jászsági, palócföldi, de a dunántúli, kisalföldi szobrokat is. Ez a munka – Varga Zsuzsanna kezdeti lépései ellenére – még hátra van. Nemcsak formai összehasonlítást kell elvégezni, hanem a kultusz elem-

²⁴ BÁLINT 1942; 1991.

²⁵ BARNA 1993.

²⁶ BÁLINT 1942, 1991. 80–81.

²⁷ BÁLINT 1942, 1991. 149.

²⁸ BÁLINT 1942, 1991. 150.

²⁹ BÁLINT 1942, 1991. 146.

zését is. Ezek a szobrok ugyanis – amint az előbb Bálint Sándor szavaival már utaltam rá –, nem egyszerűen Mária-szobrok, amelyek lakádszül szolgálnak, hanem az esetek nagyobb részében – éppen a kiállítás lehetett volna jó példa rá – bizonyos kegyszobroknak, kegyképeknek másolatai, s jelzik a kultusz-kapcsolatokat, egy-egy búcsújáráshely ki sugárzását, vonzáskörét. A kiskunsági szobrok esetében ezt a Pietàkkal kapcsolatban egyértelműen észre lehet venni, még akkor is, ha Sasvár és Egerszalók kultusz-kisugárzása inkább csak valószínűsíthető. Más a helyzet a kiskunsági Madonna-szobrok esetében. Szilárdfy Zoltán állapította meg, hogy a kiskunfélegyházi múzeum gyűjteményében őrzött alkotások nem mutatnak stílusbeli hasonlóságot egyik kegyszobrunkkal, kegyképünkkel sem.³⁰ Ez pedig atipikus jelenség, s utalhat a helyi keletkezésre, készítésre. Ezekben a Mária-szobrokban Mária mint az ég királynője jelenhet meg. Ha 18. századi eredetűek ezek a szobraink, akkor gondolatilag a tiszteletben feloldódhatott a jó királyné, Mária Terézia egyfajta tisztelete is, hiszen neki köszönhatték önmegváltásukat, redempciójukat a jászok és a kunok. Egy ilyen összefonódásra, amely egyáltalán nem ritkaság a 18. században, s nem egy kegyhelyünkön megfigyelhető, a Kiskunság vonatkozásában – nagyon óvatosan – Szabó László is utal.³¹ Úgy tűnik azonban, hogy konkrét helyi adatok, utalások nélkül ez a kérdés nem dönthető el. Talán az egyházi, egyházmegyei levéltári források feldolgozása hozhat váratlan, érdekes adatokat.

Szilárdfy Zoltán véleménye szerint a kérdés így önmagában nem dönthető el, csakis az alföldi barokk vizsgálatán keresztül. Ennek kétségtelenül vannak kvalitásos, provinciális és népművészeti elemei. Arra sem volt eddig tekintettel a kutatás, hogy a Mária-szobraival a Kiskunság nem valami különleges sziget az Alföld nagy tengerében, hanem hasonló alkotások megtalálhatók Szegeden és környékén is, ill. az Alföld északi, északkeleti táján, gyakorlatilag minden katolikus vidéken. Különösen Szeged szerepét és hatását kellene sokkal komolyabban megvizsgálni. Szeged városának, a „szögedi nemzet”-nek a szerepét a Kiskunság, a kiskun puszták benépesítésében szintén jól ismerjük. S ezen szellemi kisugárzásán keresztül talán nem kizárt, hogy a város hatott a Kiskunság szakrális népművészetére is. A kutatók közül Bálint Sándor mellett egyedül Sztrinkó István utal a kiskunsági népművészettel kapcsolatban szegedi előképekre – bár nem a Mária-szobrokkal kapcsolatban.³² S mindeddig figyelmen kívül maradt a dél-alföldi, bánsági szakrális nagytáj Máriaradna körül, s szerepének vizsgálata a szakrális népművészetben (e területre előadásában Verebélyi Kincső is utalt).

A kérdés tehát, hogy helyi készítésűek-e a szobrok vagy kívülről hozták őket a Kiskunságba – még nem dönthető el egyértelműen. Orosz István önélet-rajza alapján erősebben hajlik a véleményem a nyugati felvidéki származtatásra, hiszen Sasvár és kultusza egészen a 16. század végére visszanyúlik, s

³⁰ Megjegyzem azonban, hogy a legnagyobb stílusbeli hasonlóságot a garamszentbenedeki Mária-kegyszoborral mutatnak a kiskunsági és a kunszentmártoni Mária-szobrok. Vö: JORDANSZKY 1836. (Illusztrációk, metszetek a 28–29. oldal közé kötvé)

³¹ SZABÓ 1980. 54.

³² BÁLINT 1980; SZTRINKÓ 1980.

virágzása a 17–18. századra tehető,³³ tehát a szobrok valószínűsített 18. század közepi-végi, századfordulói keletkezésekor már ismert, látogatott kegyhely. Ám lehet – de kevésbé valószínű –, hogy bizonyos távoli műhelyek hatása alatt, egy helyi alkotóműhely termékei a Kiskunságban. Kutatásuk mindenképpen nagyon fontos feladat. Ám megnyugtató eredményt csak az alföldi barokk egészében való elemzésük hozhat.

IRODALOM

ANDRÁSSY KURTA János

1944 *A magyar nép szobrászata*. Budapest

BÁLINT Sándor

1942 *Egy magyar szentember*. Orosz István önéletrajza. Budapest.

1980 Szakrális emlékek a kiskunsági népművészetben. In: *A Kiskunság népművészete*. Szeged, 43–46.

1991 *Egy magyar szentember*. Orosz István önéletrajza. Reprint kiadás. BARNÁ GÁBOR utószavával. Szolnok.

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

1981 Kiskunfélegyháza újraterülpítőinek 1744. évi lajstroma. In: *Szolnok megyei múzeumok évkönyve*. Szolnok, 123–128.

BARNÁ GÁBOR

1993 Az álmok szerepe Orosz István életében. In: Pócs Éva (szerk.) *Eksztázis, álom, látomás*. Balassi Kiadó, University Press, Budapest–Pécs, 340–350

DÓSA József – SZABÓ Elek

1936 *Kunszentmárton története I. Kunszentmárton*.

FEKETE János

1980 A kiskunsági útmenti keresztek. In: *A Kiskunság népművészete*. Szeged, 18–24.

HOFER Tamás – FÉL Edit

1975 *Magyar népművészet*. Budapest.

HOFER Tamás

1993 *Barokk népművészet Magyarországon*. Budapest.

JORDÁNSZKY Elek

1836 *Magyarországban, és az ahhoz tartozó részekben lévő Boldogságos Szűz Mária kegyelem képeinek rövid leírása*. Pozsonyban.

KORKES Zsuzsanna – PÉTER László (szerk.)

1980 *A Kiskunság népművészete*. Szeged.

STRELEC, Karol

1982 *L'udové sperky a ozdoby na Slovensku*. Martin.

SÜMEGI György

1978a A Kiskunsági Madonnák. *Élet és Tudomány* II. sz. 336–338.

³³ VÖ: A sasvári három százados nagy búcsú-jarat. Az 1864. szeptember 8-iki sasvári nagy búcsúünnepélyre vonatkozó történeti jegyzetek, főpásztori levelek, előkészületek, utazási rajzok, alkalmi versezetek és egyházi szent beszédek. Nagyszombatba é.n.

A kiskunsági Mária-szobrok eredetéről

1978b „Valami paraszt faragta”. *Forrás* 7–8. sz. 79–81.

1980 A kiskunsági Madonnák. In: *A Kiskunság népművészete*. Szeged, 37–42.

SZABÓ László

1980 A jászsági helytörténeti, néprajzi kutatás eredményei a Kiskunság népművészetének értékeléséhez. In: *A Kiskunság népművészete*. Szeged, 47–58.

SZTRLNKÓ István

1980 A kiskunsági népművészet kérdőjelei. In: *A Kiskunság népművészete*. Szeged, 14–17.

VARGA Zsuzsanna

1976 *Magyarországi népi faszobrok*. Hatvan.

1. kép: A kunszentmártoni Mária-szobor

2. kép: A Mária-szobor hátán az 1807-es évszám

3. kép: A kunkék Mária-ház

A „MAGYAROS” SZENT ERZSÉBET

Családunkban, a Barna család ősi kunszentmártoni házában (Kunszentmárton, Érpárt 9.) az 1920-as évekig a *nagyház*, vagy *tisztaszoba* egyik dísze volt az a Szent Erzsébet kép (1. kép), amely az alamizsnaosztó Árpád-házi szentet ábrázolja a kor magyaros ruhájában: piros pruszklikban, fehér ingben, zöld szoknyában és csipkés fehér kötényben, fején koronával és hátára hosszan leomló fátyolban, amint pénzt ad egy mankójára támaszkodó, félig mezetlen, szakállas koldusnak. Mögötte, boltíves kapualj előtt szolgálója egy tálcán kis kenyereket tart. A koldus feje fölött a lombkoszorúval övezett koronás magyar címer elmosódott, halvány képe. A kép készítésének és a családhoz kerülésének ideje ismeretlen.¹

Ugyanez a jelenet látható egy másik kunszentmártoni család, a Józsa-család birtokában² lévő képen is (2. kép), amelyet szignója szerint egy bizonyos Baranyi 1869-ben festett. A festőről szinte semmit sem tudunk. A kunszentmártoni Élő Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyvéből csupán arra derül fény, hogy Baranyi András Szentesen lakó „pictor” volt, aki 1852-ben és 1855-ben a kunszentmártoniak búcsús lobogóira képeket festett.³ Példánk arra enged következtetni, hogy Baranyi András az 1850-es években a környék ismert, foglalkoztatott festője lehetett.⁴

A két festmény láthatóan nem egy kéz alkotása. Az első tanultabb festő műve, a második jellegzetesen naiv kép.

Előképeket Jakobey Károly metszetében találtam meg (3. kép), amit Axmann József vésett, kiadója pedig Lonkay Antal volt. A metszet alatt szöveg: *Árpád-házi szent ERZSÉBET! Pártfogold a magyar népet!* Dátuma nincs, valószínűleg az 1850-es évek közepén készülhetett. A kép az 1950-es évek elejéig a nemes főhagyarmati Tóth család kunszentmártoni klasszicista udvarházában volt látható.⁵

Két olajkép a nemzeti színekbe öltöztetett Szent Erzsébettel az alföldi kisváros, Kunszentmárton polgárosodó parasztcsaládjainál, s egy metszet a kisnemesi családban azt jelzi, hogy Szent Erzsébet tiszteletének sajátos jelentősége lehetett a település 19. század végi életében. Ez a körülmény indította el kutatói érdeklődésemet.

Rövid tanulmányomban először a Jakobey-képről, lehetséges előképeiről, párhuzamairól, majd e sajátos Szent Erzsébet-ábrázolásnak a magyar nemzeti identitás megjelenítésében és kifejezésében elfoglalt 19. század végi szerepéről szeretnék röviden beszélni.

¹ JÓSVAINÉ dr. DANKÓ – VÁMOSI 2007. 20–21.

² Józsa Lászlóné Bereczki Erzsébet felmenőin, a Bereczki és a Turcsányi családon keresztül, négy generáción át öröklődött a Szent Erzsébet-kép. Józsa László szíves közlése.

³ BARNÁ 1998. 138–139.

⁴ BARNÁ 1998. 138–139.

⁵ A metszet a kunszentmártoni, Budapesten nemrég (2014) elhunyt Auer Kálmánné, Szeőke Klára birtokában volt.

A hazai barokk Szent Erzsébet ábrázolásának kikristályosodott képi megjelenítését a festészetben Szilárdfy Zoltán⁶ és Kostyál László⁷ foglalta össze rövid tanulmányban. Szilárdfy Zoltán szerint a barokkban a magyar szentek közül Szent Erzsébet ikonográfiája a leggazdagabb, s Mária Terézia uralkodása alatt keletkezett.⁸ A korábban esetleges megoldások a 18. század második harmadától feltűnő hasonlatosságot mutatnak.⁹

Azokra a művekre utalok csupán, amelyek Jakobey Károly metszetének előképét jelenthetik. Ilyen előzmény Dorffmaister István (?) Árpád-házi Szent Erzsébet képe a Soproni Múzeumban, amely hasonló kompozíciót mutat: Erzsébet pénzt ad a profilból ábrázolt, féltérdre ereszkedő koldusnak, mögötte a szolgálólány kosarat vagy tálcát tart, amiben a többi adomány látható. Erzsébet feje fölé egy angyal koszorút (?) emel. Ezeken a képeken a mozgalmas tömegjelenet néhány szereplőssé egyszerűsödik, amelyben Szent Erzsébet és a koldus a főszereplő, s a kompozíció, a kép néhány eleme pedig ismétlődően felbukkan.

Johann Bergl-nek (?) tulajdonítják Árpád-házi Szent Erzsébet képét a zsámboki plébániatemplomban (1777-ből). A kép jobb alsó sarkában látható koronás magyar címer a szent magyar származására utal, arra, hogy alakjában magyar szentet tisztelünk. Egyúttal királyi származását is jelzi.¹⁰ Érdekessége a zsámboki képnek, hogy Szent Erzsébet alakjában Mária Teréziára ismerhetünk. Ez a Mária-ábrázolások vonatkozásában nem volt ritkaság abban a korban. Azt jelzi, hogy az ilyen képeknek valamilyen egyéb társadalmi vonatkozása is volt.

Ez a kompozíció hamar közismertté vált másolatokon, kis szentképeken keresztül.¹¹ Magyarországon gyorsan adaptálták az ábrázolást, mert jól kifejezte a Szent Erzsébetről kialakult sztereotípiákat.¹²

Mind kompozicionálisan, mind színeit tekintve a Jakobey-kép kunszentmártoni változatainak párhuzamát találjuk meg egy Székesfehérvárról, a székesegyházból származó templomi lobogó képén. A zászlóképet művészi kvalitásai miatt Szilárdfy Zoltán Jakobey Károlynak attribuíja, aki a székesfehérvári egyházmegyében sokat dolgozott. Elkészítésének időpontját pedig a lobogó másik oldalán lévő Szeplőtelen Fogantatás kép alapján 1855 körülre, utánira datálja.¹³

⁶ SZILÁRDFY 2001.

⁷ KOSTYÁL 2001. 98–108.

⁸ SZILÁRDFY 2001. 30–31.

⁹ Mindkét művészettörténész Daniel Grannak a bécsi Karlskirche-be 1737-ben készült oltárképéből indul ki. KOSTYÁL 2001. 98.; SZILÁRDFY 2001. 30. Daniel Gran és a későbbi festők képei közti ikonográfiai kapcsolatokat feltárták, s tanulmányában Szilárdfy Zoltán végigköveti, így ezt itt nem ismételtem meg.

¹⁰ KOSTYÁL 2001. 99–102.

¹¹ SZILÁRDFY 1997. 453, 454, 455. kép

¹² KOSTYÁL 2001. 99.

¹³ Szilárdfy Zoltán szíves közlése. A zászlóképet ő adományozta a sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjteménynek.

Ki volt Jakobey Károly?

Jakobey Károly a 19. század közepének elismert, sokat foglalkoztatott festője volt. Pesten és Bécsben tanult, oltárképeket és portrékat festett akadémikus stílusban. Vallási tárgyú képei gyakran régi mesterek kompozícióinak változatai. Művészetéről Nagyszandai Szekeres Margit írt 1938-ban tanulmányt.¹⁴ Jakobey „eleinte portrékat, csendéleteket, állatképeket festett, később megpróbálkozott a genre-festészettel és az allegoriával is. [...] Az [ezernyolcszáz] ötvenes évek vége felé mindinkább a történeti arcképfestés foglalta le ...”¹⁵ A hatvanas évek közepétől egyre több egyházi megrendelést kapott, s egyike lett a legtöbbet foglalkoztatott egyházi festőinknek.¹⁶ Szent Erzsébet képét is több alkalommal és több helyre is megfestette. Műveinek a számadáskönyvek alapján összeállított időrendi jegyzéke szerint 1854 körül készítette első Szent Erzsébet képeit Zalka János pesti teológiai tanár, későbbi győri püspök megrendelésére – rögtön hármat is.¹⁷ 1868 körül ismét megfestette Erzsébetet, ám ez a képe lappang a jegyzék szerint,¹⁸ majd megint elkészítette Novákovics János vicerektor megrendelésére 1874 körül.¹⁹ Műveinek listája megemlíti még egy 1885-ös vázlatát²⁰ és az óvári plébániatemplom (v. Nógrád megye, ma Szlovákia, Olovary) főoltárképét ugyancsak 1855-ből.²¹ Ám az N. Szekeres Margit összeállította jegyzékből hiányzik épp a legkorábbinak tartott Szent Erzsébet kép, a tibolddaróci templom képe (1853 – 4. kép)²², amelyet 1853-ban Bartakovics Béla egri érsek megrendelésére festett a művész, valamint a metszet-változatra utalás is.²³ Jakobey Károly dolgozott Szentesre is: 1884-ben a szentesi Szent Anna templom számára egy rózsafüzéres képet festett. Már korábban is járhatott azonban a Körös és Tisza vidékén, hiszen erről tanúskodik 1860 körül készített Csongrádi tájképe.²⁴ Nem kizárt, hogy a szomszédos Csépan élő rokonságát kereste fel.²⁵ Arcképfestőként számos hölgy portréját festette meg. Kedvelte a ruházat részleteinek pontos ábrázolását. Ezt láthatjuk Szent Erzsébet képein is. A női portrékon az alakot a világosabb színek is kiemelik a sötét háttérből.²⁶ Ezt az ábrázolásmódot követi a kunszentmártoni Szent Erzsébet-kép is.

Josef Axmann (Brünn, 1793. Salzburg, 1873.) osztrák acélmetsző volt, aki magyar megrendelők számára főleg illusztrációkat készített.²⁷

¹⁴ N. SZEKERES 1938.

¹⁵ N. SZEKERES 1938. 8.

¹⁶ N. SZEKERES 1938. 8–9.

¹⁷ N. SZEKERES 1938. 90. a 21, 22, 23. kép

¹⁸ Vö: N. SZEKERES 1938. 101. 427. kép

¹⁹ N. SZEKERES 1938. 104.

²⁰ N. SZEKERES 1938. 109.

²¹ N. SZEKERES 1938. 104.

²² Kachelmann Róbertnek köszönöm a képet!

²³ N. SZEKERES 1938. 89–114.

²⁴ N. SZEKERES 1938. 93.

²⁵ OROSZ 1906. 127., BOTKA 1973. 70., BARNA 1982. II. 564–625. XV. tábla kép 1982. 576. A rokonságot máig számon tartja néhány család Csépan. Vö. TASSY 2006. 65.

²⁶ N. SZEKERES 1938. 75. – 9. kép a könyvben; 12. kép Demény Ferencné arcképe

²⁷ *Művészeti lexikon I.* 1965. 137.

Jakobey képe azt a néhány szereplős jelenetet mutatja, amelynek előképeit a barokk korból ismerünk. Fontos közülük számunkra tartalmilag a zsámboki plébánia templom oltárképe, amely csupán Erzsébetet, a koldust, háttérben a halványan látszó, pénzes tálat tartó ifjút mutatja, és felbukkan rajta a koronás magyar címer, valamint Tibolddaróc római katolikus templomának oltárképe, amely a kor biedermeier magyar ruhájába öltözteti Szent Erzsébetet.

Árpád-házi szentjeink és a magyar történelmi tudat, magyar nemzeti identitás

Az Árpád-házi szenteket a 17. századtól politikai, egyház politikai okok miatt is gyakran ábrázolták. Ennek során egy-egy jelenet nagyon erősen rögződött az egyes szentek alakja köré: Szent Istvánnál a korona felajánlása, Szent Imre esetében a Mária előtt tett tisztasági fogadalom, a liliommal való ábrázolás, Szent Erzsébetnél pedig az alamizsnálkodás. A 19. század második felében erre a barokkig visszanyúló hagyományra hatott Erzsébetnek, a magyarok királynéjának a magyar nemzeti öntudattal erősen összefonódó kultusza, amely aztán évtizedekig meghatározta Árpád-házi Szent Erzsébet ikonográfiáját is.²⁸ Hasonló gondolatok fogalmazódnak meg egyházi népekeinkben is. Mindkét terület a mecenatúrán keresztül az egyházi elit gondolkodását tükrözte.

A nemzeti identitások megszerkesztésének mindig fontos eleme a nemzeti hős, aki lehet történelmi alak, vagy akár egy élő személy is.²⁹ Szent Erzsébet esetében a történelmi figura dominál, ám amelynek direkt áthallásai vannak a 19. század végi Erzsébet királyné kultuszából. Ezen a ponton kapcsolódik be a nemzeti identitás gondolata, a nemzeti szimbólumok kérdése. Az 1850-es években a vesztt szabadságharc után vagyunk. Az elnyomatás éveiben a kiegyezésen munkálkodó politikusok keresték annak a Habsburgnak a személyét, akin keresztül közeledhet egymáshoz a hatalom és a magyarság, a magyar és az osztrák nép. Erzsébet, a magyarok fiatal királynéja, a magyar nemzet segítője tűnt erre legalkalmasabbnak. A könyörületes, a magyarbarát Erzsébet királyné alakja összekapcsolódott a magyar szent, Árpád-házi Szent Erzsébet jellemvonásaival a nagy tudatossággal kialakított királynői képben. Ez alkalmasnak bizonyult a magyar nemzeti érzések kifejezésére is. Jakobey metszetén, s az erről készített másolaton, a magyar nemzeti színekbe öltöztetett Szent Erzsébet úgy néz ki, mint a Swoboda-kép Erzsébet királynéja: a magyar nemesi viseletben, ami ekkorra vált nemzeti viseletté. Személye elősegítette, hogy a hatalom és a nemzet közeledjen egymáshoz, mert bizonyos szembenállása, konfliktusa az udvar egyes tagjaival „áthidalta a törvényesség és az érzelmi idegenkedés közötti szakadékot. A nemzeti érzés iránt egyszerre lehetett lojális, mégse megalkuvó ...”³⁰ Valószínű, hogy ebben a légkörben keletkezett Jakobey Károly metszete – erre utalhat felirata: *Árpád-házi szent Erzsébet, pártfogold a magyar népet!*

²⁸ Vö.: KOSTYÁL 2001., SZILÁRDFY 2001.

²⁹ SMART 1983. 18–19.

³⁰ LANDGRAF 2001. 109–110.

Ahogy a 18. században Mária Terézia és Szűz Mária, de a zsámboki oltárképen Szent Erzsébetet is láttuk, úgy a 19. század ötvenes éveitől Erzsébet királyné, a „magyarok királynéjának” alakja olvadt össze névadó szentjének, Szent Erzsébetnek kultuszával.³¹ Az Erzsébet királyné-képek motívumai pedig visszaköszönnek a nemzeti romantika szellemében magyar viseletben ábrázolt Szent Erzsébet alakjában.³²

A társadalmi háttér és közeg nélkül számos vallási jelenség nem érthető meg. A kettős Erzsébet-kultusznak a kismemesi, közép nemesi réteg, a polgárság³³ és – ahogy kunszentmártoni esetből látjuk – a gazdag parasztpolgárság volt a hordozója, képviselője. Példáinkban is ezek a rétegek birtokolták a metszetet csakúgy, mint a metszet után készült festményeket. Szentes ebben az időben vármegyei székhely megyei tisztviselői karral, számos nemessel, honorációrral, egyháziakkal. Kunszentmárton a nagykun iurisdiction központja, arányaiban szintén jelentős, jórészt nemesi, vagy honorácior származású tisztviselővel, kevés számú birtokos nemesi családdal, feltörekvő paraszti rétegekkel, akik a magyar Szent Erzsébetet alkalmasnak találták arra, hogy alakján keresztül kifejezzék az 1850-es, 1860-as évek nemzeti és szociális gondjait, törekvéseit. Ezek a rétegek voltak azok, akik pár évvel korábban a szabadságharc eseményeiben is részt vállaltak.

Mi lehetett a motivációja a kunszentmártoni családoknak a képvásárlással, megrendeléssel?

Devóció vagy dekoráció, a vallásosság vagy a lakásdíszítés? Kizárólag dekoráció nem lehetett, hiszen akkor akár mást is rendelhetek, vásárolhattak volna. Ekkortájt terjedtek el a parasztcsaládok széles körében a vallási tematikájú képek, a szentképek. A Barna családban Szent Erzsébet mellett emlékeznek még egy Szent Antal-képre. A szentsarokban pedig kis szekrénykéjében ott állt a Mária-szobor, térdeplővel, szombat délutáni áhítatok színhelye. A Józsa családtól nincsenek lakberendezési információim, tudomásom van azonban az Erzsébet név gyakoriságáról. A két kép azonossága azonban az azonos funkciót, értelmezést sugallja. Az, hogy körülbelül egy időben két (esetleg több is) család is birtokolt Szent Erzsébet képet, rendelt meg egy festőtől, vagy vásárolt metszetet, ezt erősíti. Hogy mi volt azonban ez az azonos értelmezés, az viszont kérdés lehet.

Szent Erzsébet különleges tisztelete? Lehetséges, de kizárólagossága nem valószínű. A népi vallásosságból nem ismerjük Szent Erzsébet tiszteletét. Kultuszának halvány jelei a gyermekjátékok, a pünkösödölők szövegei,³⁴ templomi lobogók képei. A 18-19. században ugyan végig, azaz még Erzsébetnek, a magyarok királynéjának 19. század végi népszerűsége előtt, Erzsébet volt a legkedveltebb keresztnév országosan és Kunszentmártonban is, gyakorisága a 20 %-ot elérte.³⁵ De más jele a kultusznak nincs. A 19. század végén azonban a két Erzsébet-kultusz egymást erősítette. Szent Erzsébet tiszteletének már

³¹ LANDGRAF 2001.

³² LYKA 1982a

³³ LYKA 1982b

³⁴ BÁLINT 1977. 482–483.

³⁵ Kakuk Máttyás szíves közlése

e kettős kultusból kinövő, látható kunszentmártoni jele az 1910-ben felállított *Magyar szentek oltára* a római katolikus Nagytemplomban. Az oltárképen Szent István korona-felajánlása látható, kétoldalt pedig Szent Imre és Szent Erzsébet fehér márvány szobrai. Szent Erzsébet jobbájában kenyeret tart, kötényében pedig rózsák láthatók.³⁶

A kunszentmártoni Józsa családban volt egyfajta Erzsébet kultusz, hiszen a keresztnév generációkon keresztül máig öröklődik. Itt, az 1871-ben született Turcsányi Gáspárné, Kiss Erzsébettől kezdve máig minden nemzedékben megmaradt az Erzsébet név. Szent Erzsébetet a család nőtagjai tehát patrónájuknak tekintették és tekintik, festményét ezért becsben tartják és őrzik.³⁷

Jakobey Károly metszete Kunszentmártonban annak a fehérgyarmati Tóth családnak a birtokában volt, amely legalább egy évszázadon keresztül meghatározó szerepet játszott a város életében. A 19. század közepétől a századfordulóig ez a család adta a főbíró és a polgármestert a településnek. Tagjai között ügyvédek, gyógyszerészek, papok, kereskedők voltak. A nemes fg. Tóth család esetében a vallásos érzés mellett, amit a főesperesi látogatások jegyzőkönyvei a város vezető rétegének vallásosságával egyetemben kritizálnak, lanyhulónak minősítenek, az udvarhoz hű lojális magyarságtudatra is gondolhatunk.

Úgy tűnik, hogy a képrendelés mögött a kettős Erzsébet kultusz, s a lakásdíszítési igény mellett a szabadságharc után nemzetté kovácsolódott magyar kismemesség, parasztpolgárság öntudatra ébredése, magyarság- és nemzet-tudata áll. A 19. század második felében, folytatásaként a reformkornak és a szabadságharc éveinek, a közösségi és nemzeti gondolat összefonódott. A reformkortól kezdve a művészetet is áthatotta a nemzeti gondolat. A képzőművészet nemzeti témáival elősegítette a nemzeti öntudat megerősödését. Megjelentek a közösség múltjával foglalkozó alkotások, amelyeken a nemzeti jelleg, különböző elemekben mutatkozott meg. Ilyen volt a viselet is, amely vizsgált képeinken a magyar nemzeti színeket mutatja. Ezért mondhatjuk magyarnak, magyarosnak a Jakobey Károly nyomán készült Szent Erzsébet festményeket.

Szent Erzsébet ábrázolása magából a korból, a 19. század második feléből is megérthető: 1857-ben volt születésének 650. évfordulója, azaz három évvel Erzsébet királyné trónra lépése után, amikor a fiatal királyné először látogatott Magyarországra. S 1857, a magyar nemzeti értékeket mindvégig konzervatívan védő katolikus egyházban pedig Scitovszky János vezetésével a nagy máriacelli nemzeti zarándoklat éve is – az alkotmány visszaállításaért.³⁸ 1867-ben azután elérkezett a várt kiegyezés a nemzet és uralkodója között. A következő évtizedeket, 1907-ig, Szent Erzsébet születésének 700. évfordulójáig, Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletének számos emléke jellemzi: emlékérmek, kis szentképek kiadása. Szilárdfy Zoltán gyűjteményében csakúgy, mint Bálint Sándor szentképgyűjteményében ezek némelyike

³⁶ DÓSA-SZABÓ 1936. 226., JÓZSA 1998. 12.

³⁷ JÓZSA László szíves közlése

³⁸ HERMANN 1973. 443., KÓSA 1988. 357–361.

kompozicionális hasonlóságot mutat Jakobey metszetével.³⁹ Jelezvé, hogy a magyarság fel tud mutatni olyan történeti hősokeket a középkor nagy századaiból, akikre büszkén tekinthet.⁴⁰ A két Erzsébet kultuszának összefonódását nagymértékben elősegítette Erzsébet királyné tragikus halála. E kor az Erzsébet-émlékkönyvek, az Erzsébet emlékligetek, az Erzsébet képek elterjedésének, s a két Erzsébet párhuzamba állításának kora.⁴¹

A szentképek tartalmakat rögzítenek, ezáltal formálják a gondolkodást, a vallásosságot, az önazonosság-tudatot. Nemcsak valakit ábrázolnak, hanem a festő, vagy a megrendelő szándékán is túl, vagy mellett valamilyen plusz tartalmat, emléket és tudást idéznek fel, érzéseket és viszonyulásokat fejeznek ki. Azaz a képek nemcsak lakásdíszek. Ezért lehettek és voltak a vallásoktatásnak, a vallásgyakorlásnak részei a családban is, különösen nagyobb elterjedésük után, főleg a 19. század második felében, és a 20. század első felében.⁴² Az Erzsébet királyné alakját felidéző Szent Erzsébet a veszített szabadságharc után azért is fontos lehetett, mert a kép az alamizsnálkodó, a másokon, a nincsteleneken segítő királylányt mutatja. A magyar ruhás Szent Erzsébet alakjában a dicső közelmúlt, a reformkor és a szabadságharc időszaka is kifejeződik. Bár a szabadságharc elveszett, a tehetősök adományaikkal: pénzzel és kenyérrel, segítenek a rászorult szegényeken, sebesülteken, mint egykor Szent Erzsébet. Ezt, a rózsacsodát ábrázolja legtöbb festmény, vagy sokszorosított kis szentképek.

A 19. század második felében a szabadságharc alatt a nemzeti összefogás erejét megélt magyarság számára a külhonba szakadt, magyaros ruhában ábrázolt Szent Erzsébet az összetartozás tudatát erősíthette, a bukás után emigrációba kényszerült és az itthoni, azaz minden magyarok között. Másrészt a kor modernizációs krízisében kiéleződő társadalmi ellentétek miatt a szegények száma megnőtt Kunszentmárton agrárius társadalmában is. A feszültség 1881-ben az ún. Ipacs-féle felkelésben tört ki.⁴³ Ebben a társadalmi közegben Szent Erzsébet a könyörületeség gondolatára, az aktív, a segítő felebaráti szeretet gyakorlására emlékeztetett. Szent Erzsébet életének több mozzanata aktuálisnak tűnt tehát az 1850-1860-as években. A vallási gondolat tehát a közös cselekvés, a szimbolikus társadalmi egység politikai mozgósító eszköze, és ereje is lett, ami a vallásgyakorlás területén összekötötte a nyilvános szférát a személyes, egyéni szférával.⁴⁴ De egyúttal a politikai kontesztálás eszközévé is vált, hiszen a német földre került magyar szent királylányt, a szegények gyámolítójaként, és mégiscsak magyaros ruhában, a helyi változatokban pedig a nemzeti színekben ábrázolta. A lakosság egy Árpád-házi női szent alakjában a nemzeti érzés, a magyarságtudat kifejezését látta. A szent magyar viselete, a nemzeti színek ábrázolásával a büszke magyar

³⁹ Vö.: SZILÁRDFY 1997. 55–56. ill. 453. és 455. kép; Kiss Nikolett: *Szent Erzsébet-ábrázolások Bálint Sándor szentkép gyűjteményében*. Kézirat. Szeged, a Szegedi Néprajzi Tanszék Adattára (SZENTA) 2007.

⁴⁰ Kósa 1988. 355–356.

⁴¹ LANDGRAF 2001

⁴² NAGY 1934., BARNÁ 2002., SZILÁRDFY 1997., Kiss 2007.

⁴³ VERESS 1927. 12–13.

⁴⁴ FURSETH-REPSTAD 2006. 97.

nemzeti érzést fogalmazhatta meg. Figyelemre méltó, hogy Jakobey Károly képein, Tibolddarócon és Óváron Szent Erzsébet ugyan magyar ruhában, de nem a nemzeti színekbe öltöztetetten látható. A nemzeti színek alkalmazása valószínűleg a helyi festő, a másoló leleménye, vélelmezhető összefüggésben a kép funkciójával, a kor szellemével. Kivételt ez alól a székesfehérvári lobogó képe jelenthet, amennyiben azt Jakobey festette.⁴⁵

A szentképek tehát sosem csak vallási tárgyak voltak, hanem társadalmiak is, amelyeknél a társadalmi vonatkozások a vallásban és a vallás révén fogalmazódtak meg. A kollektív identitás kialakítását szolgálták és szolgálják, s a vallás időhöz nem kötött vonatkozásait korhoz kötött vonásokkal egészítik ki. A szentképek tehát egy adott kor világlátásának részei is.⁴⁶ A vallás nemcsak értelmezni akar, hanem a közösség és a valahová tartozás keresésében, megtalálásában is segít.⁴⁷

A képek által is közvetített szentisztelet a 19-20. században az elittől kiinduló, de a nép által befogadott tisztelet volt általában.⁴⁸ Ezt elmondhatjuk Szent Erzsébet esetében is, hiszen „Erzsébet népi kultuszáról keveset tudunk: vagy elhalványodott, vagy a szakkutatás késett el földerítésével.”⁴⁹ A 19. század végén azonban szerepet kapott egy más területen, a civil vallás területén. Azt a körülményt ugyanis, amikor a vallási összefonódik és keveredik nemzeti szimbólumokkal, vagy akár a nemzeti szimbólumok nyerhetnek vallási jelentést, Robert Bellah után civil vallásnak nevezzük. Ennek számos funkciója van. Szolgálhatja a társadalmi integrációt, s normatív szerepe is lehet.⁵⁰ Az általa kifejezett gondolatot legitimálhatja a vallásira, a transzcendensre történő utalással.⁵¹ A civil vallás jellegzetes jegyeit mutatja a 19. század második felében Szent Erzsébet és Erzsébet királyné összefonódó kultusza. Háttérében az áll, hogy a társadalmi és kulturális szektort már nem kizárólag a hagyományos vallás dominálja. A civil vallás egyfajta alternatívaként tűnik föl, ami identitást és jelentést ad a modernizálódó társadalomnak. De lehet szerepe az egyén önértelmezése számára is. Erzsébet kettős kultuszának a kisenemesi, közép nemesi réteg, a polgárság és a gazdag parasztpolgárság volt a hordozója. Az a réteg, amelynek képviselői Kunszentmártonban birtokolták a metszetet, másolatát nemzeti színű ruhában megrendelték a helyi festőnél, bekereteztették és kiakasztották szobájuk falára.⁵²

A lokális kunszentmártoni eset, az elnyomatás éveiben nemzeti színű magyaros ruhába öltöztetett Szent Erzsébet képe, így tágulhat általánosabb érvényű példává, s nyer értelmet a korszak tágabb társadalmi összefüggéseiben.

⁴⁵ Tágabb összefüggésekben lásd: LYKA 1982a

⁴⁶ WIEBEL-FANDERL 1993. 278.

⁴⁷ FURSETH-REPSTAD 2006. 122.

⁴⁸ WIEBEL-FANDERL 1993. 186.

⁴⁹ BÁLINT 1977. II. 482.

⁵⁰ FURSETH-REPSTAD 2006. 103.

⁵¹ FURSETH-REPSTAD 2006. 104.

⁵² Tágabb összefüggésekben lásd: LYKA 1982b

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium II.* Budapest, Szent István Társulat.

BARNA Gábor

1982 Csépa – egy alföldi palóc kirajzás népeletéről. Összegzés. Szerk. BARNA Gábor: *Csépa – Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéről II.* Eger-Szolnok, 564–625.

1998 *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata./Living Rosary Confraternity in Kunszentmárton 1851-1940.* Néprajzi Tanszék, Szeged.

BARNA Gábor szerk.

2002 „*Maria megsegített/Maria hat geholfen.*” *Devotio Hungarorum* 9. I-II. Néprajzi Tanszék, Szeged.

BOTKA János

1973 *Egy tiszazugi falu, Csépa története.* Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok. 1973.

DÓSA József – SZABÓ Elek

1936 *Kunszentmárton története I.* Kunszentmárton.

FURSETH, Inger – REPSTAD, Pál

2006 *An introduction to the sociology of religion.* Ashgate Publishers. Burlington.

HERMANN Egyed

1973 *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* Aurora Könyvek, München.

JÓSVAINÉ dr. DANKÓ Katalin – VÁMOSI Katalin

2007 *Szent Erzsébet tisztelete.* Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 49.

JÓZSA László

1999 *Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 4. Néprajzi Tanszék, Szeged.

KISS Nikolett

2007 *Szent Erzsébet-ábrázolások Bálint Sándor szentkép gyűjteményében.* Kézirat. Szeged, a Szegedi Néprajzi Tanszék Adattára (SZENTA).

KÓSA László

1988 Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus idején. In: NÉMETH G. Béla (szerk.) *Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában.* Gondolat, Budapest, 357–361.

KOSTYÁL László

2001 Változatok egy témára – Árpád-házi Szent Erzsébet. In: BARNA Gábor (szerk.) *A szentisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 8. Néprajzi Tanszék, Szeged, 98–108.

LANDGRAF Ildikó

2001 Erzsébet, a magyarok királynéja – második Szent Erzsébet. Szerk. BARNA Gábor: *A szentisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 8. Néprajzi Tanszék, Szeged.

LYKA Károly

1982a *Nemzeti romantika. Magyar művészet 1850-1867.* Corvina, Budapest.

1982b *Közönség és művészet a századvégen. Magyar művészet 1867-1896.* Budapest, Corvina. *Művészeti lexikon I.* Budapest, 1965.

NAGY Zoltán

1934 *A magyar litográfia története a XIX. században.* Budapest.

OROSZ Ernő

1906 *Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai.* Eger.

SMART, Ninian

1983 *Religion, Myth, and Nationalism.* Ed. by Peter H. MERKL – Ninian SMART *Religion and Politics in the Modern World.* New York and London, New York University Press.

N. SZEKERES Margit

1938 *Jakobey Károly 1826-1891.* Budapest. 1938.

SZILÁRDFY Zoltán

2001 *Eigenständige Typen in der barocken Ikonographie ungarischer Heiligen.* Christliches Museum, Esztergom.

1997 *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből 2.* Devotio Hungarorum 4. Néprajzi Tanszék, Szeged.

TASSY Jolán

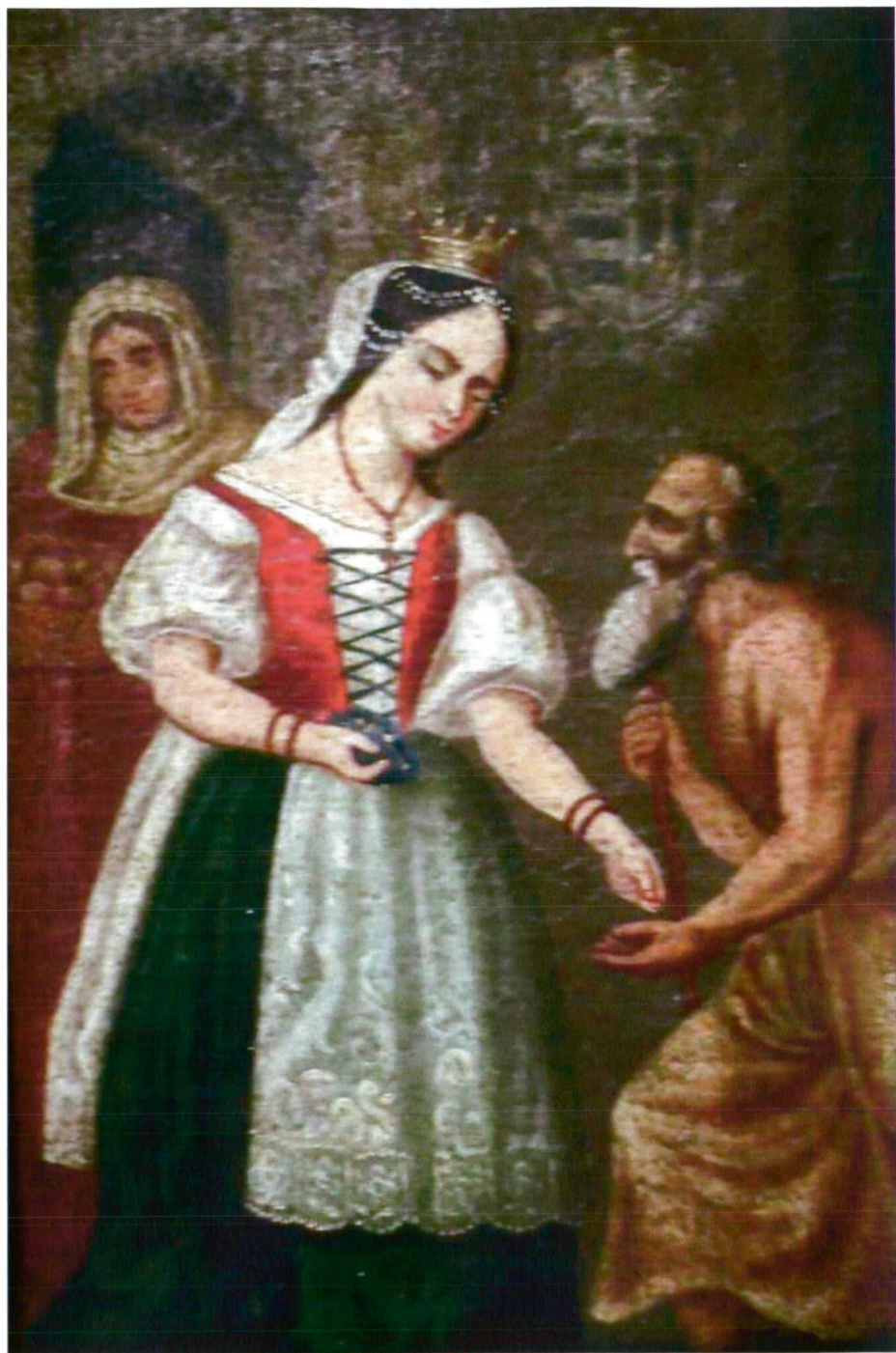
2006 *A szeretet oltalmában. Önéletírás 15 stációban.* Csépa.

VERESS János

1927 *Régi idők fakult írásai.* Különnyomat a Kunszentmártoni Híradó 1927. évi számaiból. Kunszentmárton.

WIEBEL-FANDERL, Oliva

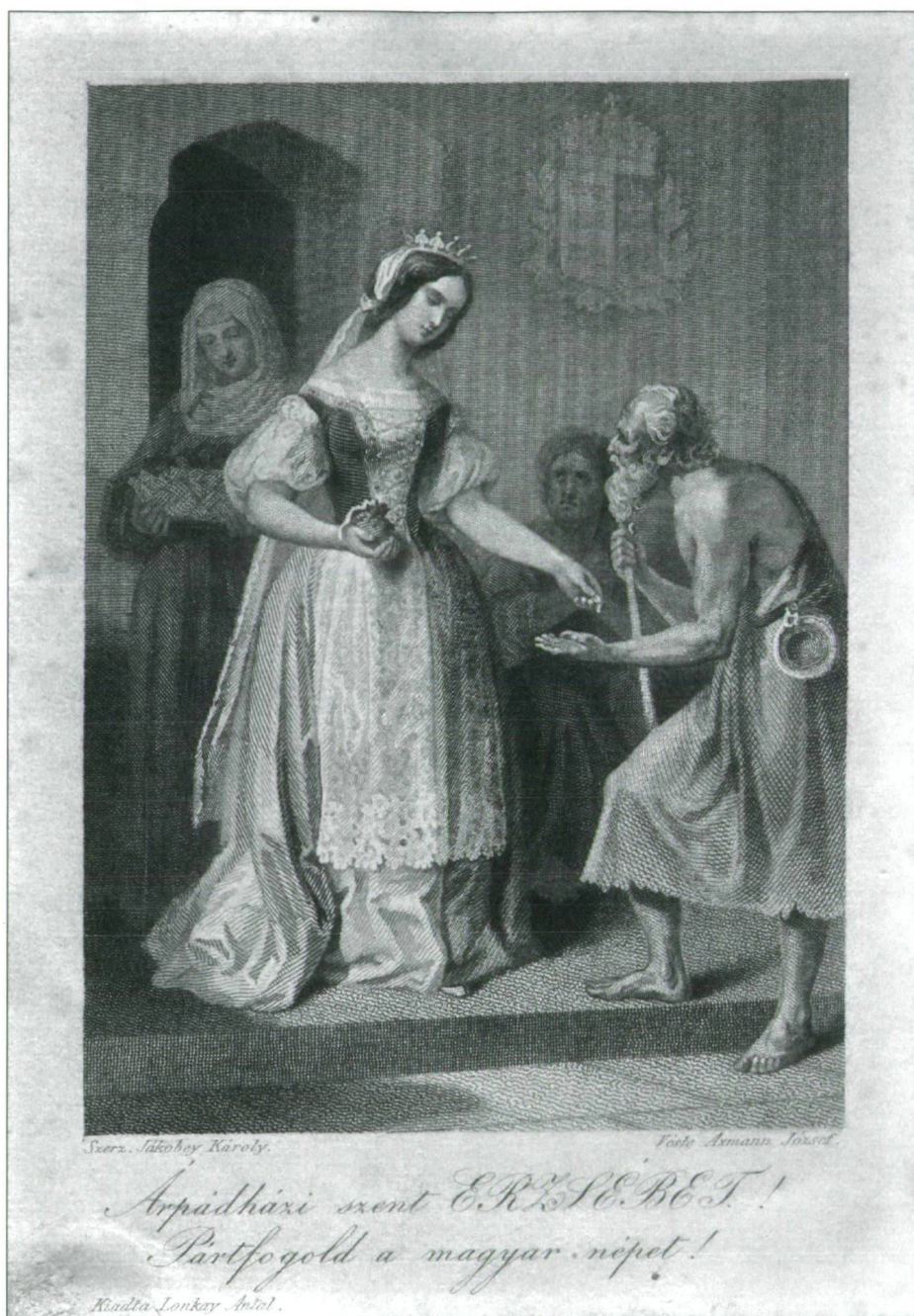
1993 *Religion als Heimat? Zur lebensgeschichtlichen Bedeutung katholischer Glaubenstraditionen.* Böhlau. Wien.

1. kép: A magyaros Szent Erzsébet
Budapest, magántulajdon. Olaj, vászon. 83x44 cm, 1855 körül. Fotó: Fábrián Dénes

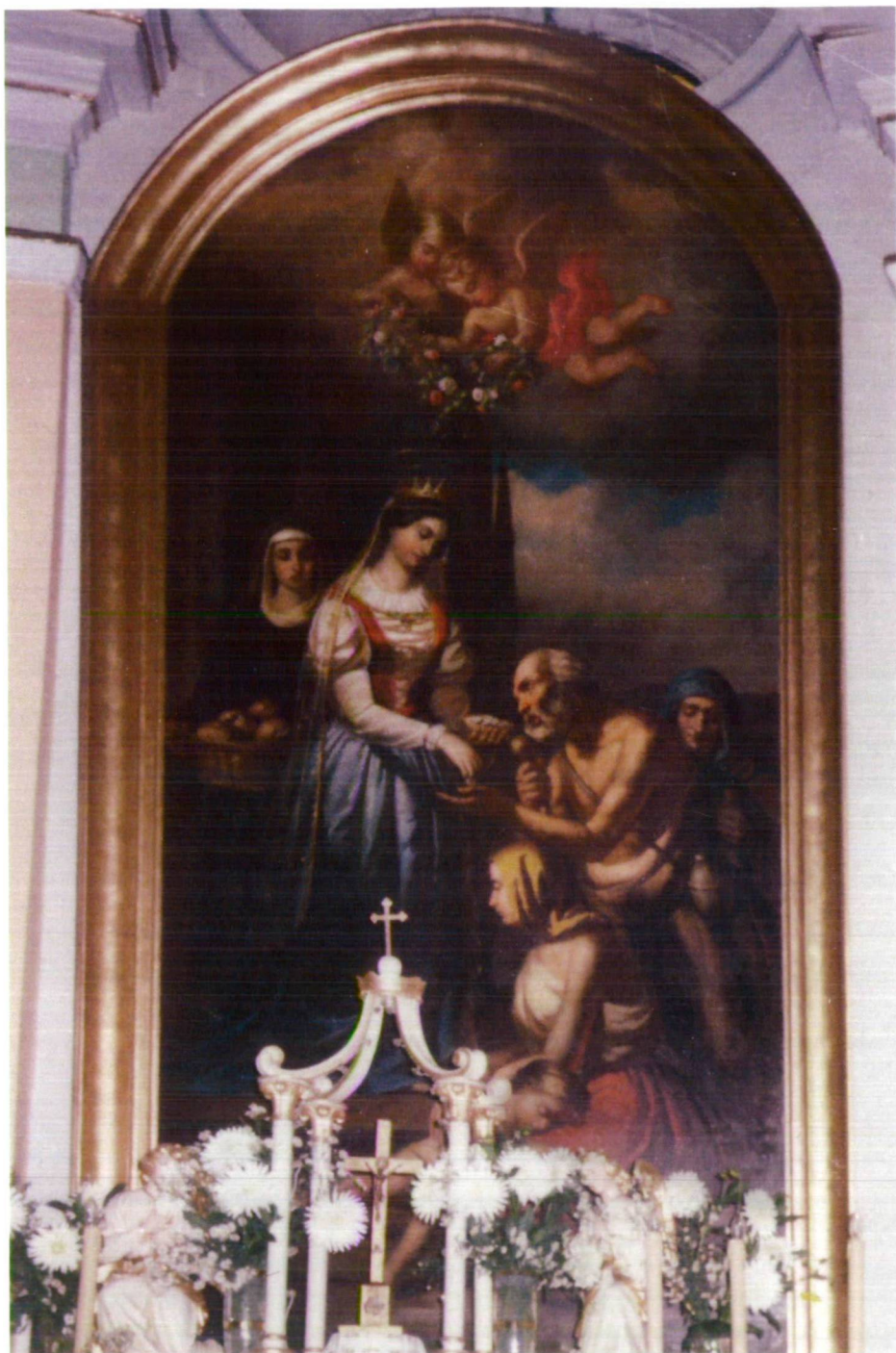

2. kép : A magyaros Szent Erzsébet képe
Kunszentmárton, magántulajdon. Olaj, vászon. 94×52 cm, 1869. Baranyi pictor.
Fotó: Fábián Dénes

3. kép: Árpád-házi szent Erzsébet

„Szerz. Jakobey Károly. Véste Axmann József. Kiadta Lonkay Antal.” Gr. Montelembert Szent Erzsébet thüringiai hercegnő története. Eger, 1862 illusztrációja.

4. kép: A tibolddaróci templom Szent Erzsébet főoltárának képe
Fotó: Barna Gábor

A SZAKRÁLIS KÖRNYEZET TÁRGYAI KUNSZENTMÁRTONBAN

A szélesebb értelemben vett szakrális táj vallásos tartalmú tárgyai az egyén, ill. a család szempontjából nézve szinte egy hármass koncentrikus körben helyezkednek el, amelynek két természetes központja van: az egyik a templom, a másik pedig a családi otthon, a lakás. A legszélső körben a *határbeli keresztek*, ill. *szobrok* találhatók, amelyek nemcsak egy-egy család, egyén vagy a faluközösség vallásosságának kifejezői, hanem a vallásos közösségekben a viselkedésnek sajátos formáit is előidézik, ha az egyén kereszttel találkozik. Ez megnyilvánul köszönésben, kereszttvetésben, kalap megemelésben. A határbeli keresztek gondozására a kunszentmártoni tanyavilágban sajátos ájtatos társulatok is létrejöttek, az ún. *harangkereszt társulatok*, amelyeknek más vidéken párhuzamára eddig még nem bukkantam. A határbeli keresztek ritkábban ájtatosságok színhelyei is lehettek, pl. a keresztjáró napok, ill. a búcsújárás idején (Csépa, Kunszentmárton, a katolikus szőlőbeli vidékek).

A középsőnek tekinthető körben helyezkednek el a *temetők*, általában is és a bennük lévő *kápolnával*, ill. a *keresztúttal* együtt, ezek híján pedig a temetőnek egyfajta kultikus középpontját is jelző *feszülettel*, *kereszttel*, mint pl. Csépán. A temető a benne lévő tárgyakkal, épületekkel együtt tehát nemcsak a halottkultusz színtere. A kunszentmártoni Alsó- és Felső-temetőben megtartják a pünkösdi, ill. a fájdalmas búcsút, s hetente szentmise áldozatnak is színhelyei a temetői kápolnák. A csépai temetői keresztnél pedig húsvét éjszakáján gyülekeztek ájtatosságra, a *Jézus-keresésre* a hívek, amely lehet egyfelől a korábbi húsvéti éjfél felmadási szertartás maradványa, másfelől talán egy templom nélküli időszak sokáig megőrzött hagyománya is.

Ehhez a középső körhöz sorolhatjuk a *települések utcáin* és terein, főterén álló *kereszteket* és *szentek szobrai*t. Velük tájegységünk mindegyik katolikus településén (Kunszentmárton, Csépa, Szelevény, Cibakháza, ill. Mesterszállás) találkozunk. A keresztek legtöbbször egy-egy család buzgóságának köszönhetik létüket. Ezt legtöbbször a nevük is megmutatja. A Czucz és a Kanyó család állította Csépán a Czucz-keresztet, a Kanyókeresztet, s ugyanezt jelzik a kunszentmártoni keresztek feliratai is. Állíthattak keresztet a különböző közösségek is. Így keletkezett pl. Kunszentmártonban az egykori *Juhászkereszt* a róla elnevezett Juhászkereszt utca elején (a mai Köttön utca), amelyet „Isten dicsősségére és Szent Vendel tiszteletére” Kunszentmárton juhászai állítottak az 1806. évben. A pléh Krisztusos feszület előtt Szent Vendel festett pléh alakja térdel. A szentek szobrai közül megemlíthetjük a kunszentmártoni *Nepomuki Szent János szobrot* 1763-ból, amely a város egyik legrégebbi építménye, ám amely szinte a felismerhetetlenségig tönkrement az utóbbi évtizedekben. Ünnepeinek nyolcadában egykor processziójárások és ájtatosságok színtere volt. Közel egy időben, a múlt század első harmadában keletkeztek Cibakháza, Csépa és Kunszentmárton főteri Szentháromság-szobrai. Létrejöttükben járványoktól való megmenekülések is szerepet ját-

szottak, fogadalmi szobrok tehát. Különböző korokból származnak Csépa és Kunszentmárton Mária-szobrai. Legrégibb a mai kunszentmártoni piactér klasszicista oszlopán álló Szeplőtelen Fogantatás-szobra, amelyet 1773-ban állíttatott Papp István Békésszentandrásról való beköltözésének emlékére, befogadása előtt tett ígéretéhez híven. Újabb a kunszentmártoni templom mellett álló Pista, amelynek alkotója a kunszentmártoni gipsz-szobrász: Molnár Vince (1885-kb. 1915) volt.

A települések katolikus templomai természetesen a vallásos életnek és kultuszoknak legfontosabb színterei. Maguk az épületek, a bennük lévő képek, szobrok, bútorok, kelyhek, monstranciák, miseruhák és egyebek a korabeli stílusirányzatok értékes vagy kevésbé értékes, provinciális termékei, kutatásukkal más tudományágak s nem a néprajz foglalkoznak. Szempontunkból most azonban az a vonatkozásuk nagyon fontos, hogy a szobrok, képek, templomi zászlók, lobogók többsége a hívek, a vallásos közösségek kezdeményezésére és buzgóságából került be a templomba. Vagy pedig a templomi meglétük hatott a lakások szakrális tárgyaira, megismertetve és elterjesztve egyes szentek tiszteletét és ájtatosságait. A kunszentmártoni Szent Márton-templom története során több ízben olvashatunk bizonyos képek, szobrok, stb. létesítésére tett alapítványokról. Így állíttatta fel radnai búcsúlobogóit az Élő Lelki Rózsafüzér Társulat s ugyan ez a társulat gondoskodott a Rózsafüzér Királynéja című hatalmas kép elkészítéséről és templomi felállításáról is (festette: Szemlér M. Pesten, 1857). A mindenkori lelkipásztorok ugyanakkor a templomok belső felszerelésében fontos, sokszor kezdeményező szerepet játszottak.

A templomok inkább az ünnepek, a családok otthonai, a lakások, a mindennapok megélt vallásosságának legfontosabb színterei voltak. Az egyéknél és a közösségek esetében természetesen a vallásos életnek ezek a színterei szoros egységben és szövevényes módon összefonódva léteztek, léteznek. E színterek szakrális tárgyai nem elsősorban esztétikai értékük alapján fontosak – bár természetesen ez sem elhanyagolható –, hanem sokkal inkább az általuk és bennük hordozott vallásos tartalom és e tartalom előidézte gondolatok, viselkedési formák és ájtatosságok szempontjából. A tárgyaknak ennél a körénél az esztétikum másodlagos, tehát sok esetben sokkal fontosabb, hogy ezek egyfajta szempontból használati tárgyak, azaz bizonyos kultuszformák tárgyi kifejezői, kellékei. Az esztétikum természetesen nem elhanyagolható, hiszen e tárgyak szemlélésének is megfelelő érzelmeket kell kelteni az emberben, másrészt e tárgyak a lakásoknak díszítői is, s mint ilyenek reprezentációs funkciójuk is van.

A tárgyaknak e körével a *lakáskultúra* kutatói és a szakrális tárgyak kutatói is foglalkoztak. Ám miután a lakásoknak nem alapvető berendezési tárgyai, ill. esztétikai szempontból sem mindig értékesek, funkcióik alapos feltárása még a jövő feladata. A tárgyaknak olyan körét jelentik, amelyet részben témájuk megszentel, részben – búcsúfiák, búcsúi emlékek egy része – valóban szentelt tárgyak is, tehát tárgyi és esztétikai értékükön túl is a megfelelő vallásos miliőben felértékelődtek. Témájuk, esetlegesen megszentelt voltak nemcsak kitüntető figyelmet, hanem védelmet is jelent számukra. Szerencsés

esetben, megfelelő környezetben. Így több generáció szakrális tárgyi emlékei is megtalálhatók: a múlt századi színes olajnyomatoktól napjaink eléggé szentimentális felfogású képeiig, ill. a magas művészi szintet képviselő alkotásoktól a művészi másolatokig és a népművészet körébe sorolható tárgyakig. Összetettségükben tükrözik egyes korok, korszakok kegyességét, ezen belül pl. egyes szentek időszakonként is változó tiszteletét.

Kunszentmárton, Csépa és Szelevény, Cibakháza ugyan csaknem teljesen homogén katolikus települések, a lakóházak külső képén mégis nagyon gyakran ott találjuk a felekezeti hovatartozására utaló keresztet. Ennek nagyon szép kovácsoltvas változatai az oromzat széldeszkáit fogják össze, de még ennél is gyakoribb, hogy az oromfalak deszkáiba fűrészelik bele szimmetrikusan elhelyezve a padlásablakok között s gyakorta más díszítő motívumok: csillag, holdsarló, nap társaságában.

A lakáson belül a szakrális tárgyak elhelyezésének színhelyei a *tisztaszoba* vagy *nagyház*, a lakószoba vagy *kisház* és kisebb mértékben a konyha voltak. Az 1983-ban és az elmúlt években végzett gyűjtéseim természetesen napjaink állapotát rögzíthették, bár helyenként mód nyílt az emlékezettel elérhető századfordulós évek helyzetére is fényt deríteni. Ezen kívül fontos forrást jelentett Sáray-Szabó Albert fényképész jónéhány lakásbelsőt ábrázoló negatívja. A századunk első évtizedeiből származó hagyaték a kunszentmártoni múzeumban található. Mindezek együttesen azt mutatják, hogy Kunszentmártonban a hagyományosnak tekinthető sarkos szobaberendezéstől kezdve a párhuzamos elrendezésen át, a szinte családonként is különböző lakásberendezésig minden változat előfordul, esetenként a szakrális tárgyak más-más körével. Vizsgálataink szerint e változatok nagy biztonsággal köthetők különböző vagyoni és társadalmi rétegekhez, foglalkozási csoportokhoz, s nem függetlenek a műveltségi szinttől sem. Ezek az eltérések a paraszti és polgári csoportok, rétegek között nemcsak más minőségű tárgyak előfordulását jelzik, hanem sokszor a tárgyhoz fűződő kultusz eltéréseit is. Bizonyos, a lakberendezésben is meg nyilvánuló különbséget eredményez az egyes generációk, sőt az együtt élő családon belül is, az egyes családtagok eltérő vallásossága.

Először szóljunk a kereszttről, amely a család katolikus kereszténységének legfőbb kifejezője. Anyagát, méreteit, formáját tekintve nagyon változatos lehet. Búcsúk alkalmával, vásárban, házaló árusoktól tudták beszerezni. Egynémelyik helyi készítésű kereszt a temetői keresztetek alakját követi. A század elején, a két háború között árultak nagyobb méretű, zenélő kereszteteket is. A kunszentmártoni lakások többségében megfigyelt keresztetek álló, talpas keresztetek voltak, ami egyúttal jelzi is szobán belüli helyüket: a szent sarokban egy asztalkán, a szublóton vagy a szekrények tetején álltak.

Falra akasztható feszületeket, kereszteteket az ágyak mellett, némelykor a konyhában is lehet látni. Polgárosult családoknál az éjjeli szekrény felett függ, gyakorta az esküvői képek társaságában. Vallásosabb családoknál a napközbeni imádság helye is volt, amit a kereszt előtt térdelve végeztek. Ilyen helyeken a reggeli és az esteli keresztcsókolás s ilyképpen hálaadás sem volt ritka.

A *Mária-képek*nek egész sor változata látható a kunszentmártoni lakásokban. Első helyen a törrel átdöfött szívű Fájdalmas Anya képe áll. Főleg

múlt századi, kisebb-nagyobb méretű olajnyomatokon látni. Ezen kívül a Szeplőtelen Fogantatást és Mária mennybemenetelét ábrázoló képek sem ritkák. Némelyik képen német, olasz, horvát nyelvű felirat olvasható, ezzel is jelezve az egykor országterület szellemi összeforrottságát, vándor karinthisi árusok kunszentmártoni árusítását is. E képeket vásárban, de még inkább búcsúkon (Máriaradna) szerezték be.

A leggyakoribb Szűz Mária ábrázolások egyike a *Lourdes-i jelenést* ábrázoló kép, amelynek nagyméretű változata a kunszentmártoni templomban is látható. E múlt századi jelenés nagyon nagy hatással volt a magyar népi vallásosságra is. Hatására búcsújáróhelyek keletkeztek, ill. ábrázolása gyorsan bekerült a templomokba is, s a legtöbb kunszentmártoni családnál is megtalálható. Hatása a múlt században olyan nagy volt, hogy kislányok századunk elején Kunszentmártonba is hírül hozták, hogy Csörkehalomnál megjelent nekik Mária. A nép ki is vonult kereszttel, lobogóval, ám az egyház eltiltotta az odajárást, s a processzió gyorsan abba maradt. A századforduló idején néhány kunszentmártoni család – szentesiekkel összefogva – több üveg lourdes-i vizet hozatott Franciaországból. A korabeli vallásos sajtó és a helyi újságok, főleg a *Kunszentmártoni Katolikus Tudósító* rend szeresen tudósítottak a lourdes-i csodás gyógyulásokról, az érdeklődés érthetően nagy volt. Már a múlt században megjelentek olyan ima- és énekfüzetek, amelyek a Lourdes-i Szűzanyáról szólnak. A kunszentmártoni és környékbeli katolikus nép ezekből végezte és végzi februárban a lourdes-i kilencedet.

A kisebb- nagyobb méretű *Mária szobrok* (porcelán, gipsz) az asztalon, éjjeli szekrényen, a *kaszni*n állnak. Ez már egyfajta polgárosodás jele, hiszen hagyományos helye a szoblon volt. Különösen két szobor érdemel kitüntető figyelmet. Az egyik a kuncsorbai tanyai házioltár volt, jelenleg a Lázi család tulajdonában. Mellette – ahogy még az 1960-as években megfigyeltem – a család és a szomszédban, közelben lakó asszonyok októberben végezték a rózsafüzért. A szobor körül a szekrényben számos búcsúi emlék, viaszvirág van. A másik egy festett, faragott, 1807-ből származó Madonna-szobor. Ez utóbbi a kiskun Madonákkal van rokonságban, tudomásunk szerint egyik legrégebbi datált szobrunk ebből a körből. Valószínűleg fülkeszobor lehetett, de talán mindig lakáson belül. Erre utal a szobor viszonylag jó állapota. Előtte szombatonként meggyújtották az olajmécsest, s ájtatoskodott a család.

A Mária-ábrázolások mellett különösen gyakori volt *Jézus Szíve* képe vagy szobra. Némelyik közülük a már említett Molnár Vince gipszszobrász munkája. Jézus ábrázolásokból több helyen találkozunk az Utolsó Vacsora, a Golgota olajnyomatú képével.

A szobák falán ott látjuk még *Szent Anna*, *Szent Katalin*, *Páduai Szent Antal képét*. Szent Anna nagyméretű képe ott látható a kunszentmártoni templomban is. Páduai Szent Antalnak is erős kultusza volt. Külön kezelt templomi perselyéből a szegény lakosok karácsonyi segélyezésére adtak. A Szent Annáról kiadott és közkézen forgó nyomtatványok is jelzik Szent Anna tiszteletének erősségét Kunszentmártonban és a tiszazugi katolikus falvakban.

Szent József, a Szent Család védelmezője, a földi család őrzője. Képe ott látható nagyon sok család lakásában. Tiszteletének előmozdítására a múlt szá-

zadban Kunszentmártonban ájtatos társulat alakult, amely saját kis füzetet is megjelentetett. Ez is jelzi a kultusz fontosságát. Szent József tiszteletére kilencedet végeztek. Szent József kerámia táblaképe, Molnár Vince alkotása, a kun- gyalui kápolnába került.

Molnár Vince mellett külön is szólni kell egy Baranyi András nevű, múlt század végén élt és működő szentesi szentképfestőről. Életéről sajnos nem sokat tudunk. Alkotásai közül is keveset ismerünk. Legszebb eddig ismert képe Szent Erzsébet rózsacsodáját dolgozza fel. Két különböző méretű változatban is megfestette.

Ő festette az Alsó-temető stációs képeit, a felső-temetői képek más kéz munkájára vallanak. Stációs képeinek kissé naiv, olykor rusztikus figurái nem egyszer aránytalanok. Némelyik kép eléggé statikus, s erősen emlékeztet a Szent Erzsébet-kép alakjaira. Valószínűleg Baranyi András festette az Alsó- temető lobogóinak képeit is, amelyek szintén nagyon emlékeztetnek a stációs képek figuráira.

Az alsó-temetői keresztút és Kálvária 1869-ben készült. Összhatásában is szép építészeti alkotás. A fülkéket és a bennük lévő képet egy-egy család állíttatta, akiknek a közelben volt családi sírboltjuk. A Kálváriának különö- sen a latorszobrai mutatnak népies vonásokat. Ezeket máriaradnai kőfaragó készítette. A fülkék vasajtajai különbözőek, de nem zavaróan, s mindegyik önmagában is szép kovácsremek.

A századforduló idejének sajátos tárgya volt a zenélő *Szent Család kép*, amelyből a lakásokban már keveset lehet látni, a kunszentmártoni múzeum azonban több példányát őrzi.

A fenti példák is jelzik, hogy a templom képei és szobrai, valamint a lakás képei és szobrai között szoros kapcsolat van. A kármeliták Kunszentmártonba kerülésével (1940) erősödött fel *Szent Teréz* és kezdődött meg a *Prágai Kis Jézus* kultusza. A Prágai Kis Jézusnak a Kármel-kápolnában van szobra, amelyet a liturgikus színeknek megfelelő ruhákba öltöztetnek. Petőfiszállás–Szentkúton nemrég állították fel szobrát, amely mellett a búcsúi ünnepi mise végeztével gyermekáldást osztanak. Petőfiszállásra pedig a Tiszazug mindegyik kato- likus településének népe (Cibakháza, Csépa, Szelevény, Kunszentmárton) gyakorta elzarándokolt. Petőfiszállás, az egykori Ferencszállás, majd Pálos- szentkút hatását az onnan hozott búcsús tárgyak, emlékek mellett a nyomta- tott énekfüzetek is jelzik.

Egészen az első világháborút követően meghúzott trianoni határokig Kunszentmárton és a környék népe Máriaradnára zarándokolt el évente nagy számban, már a 18. század elejétől kezdve. Az ottani csodás gyógyulások között feljegyezték a kunszentmártoni kirajzást vezető Radics István csodás gyógyulását is (1724), aki mankóját hagyta ott Radnán. A szoros kötődésre utal a Nagytemplom Szent Ferenc oltárának tabernákuluma, amelynek képe a radnai kegykép gyöngyökkel kivarrott másolata. Ez az oltár valószínűleg még a 18. század közepéről származik. A lakásokban Radna hatását főleg a falra akasztott, a radnai kegytemplomot ábrázoló fényképek mutatják. Radnának, a radnai búcsúnak fontos szerepe volt a kunszentmártoniak ima-

és énekeskönyvekkel, énekpönyvakkal való ellátásában is. Nagyon sok ima- és énekeskönyvben olvasható a bejegyzés: „Vettem Radnán” és dátum.

Az ima- és énekeskönyvek mind nagyon fontosak az egyéni és a közösségi ájtatosságok gyakorlása szempontjából. Egykor Pongrácz Eszter *Arany Korona* című munkája mellett legalább ilyen népszerűek voltak a helybeli Mezey-kántorok énekeskönyvei, imakönyvei. Több olyan imakönyvet találtam, amelyben a családi adatokon kívül szemem előtt hálóg elleni ráolvasás – ráimádkozás is olvasható.

Ima- és énekeskönyvek helyi, kunszentmártoni kiadása nagyobb arányú csak a két világháború közötti időszakban volt, amikor a helyi nyomdák működtek, bár ismerünk néhány korábbi, helyi összeállítású füzetet is. Ezek közül legfontosabb az Élő Lelki Rózsafüzér kunszentmártoni társulatának füzete, amely eredetét az 1851-52-es évekből veszi. A rózsafüzér végzésének ezzel a formájával elődeink a radnai búcsújárás során ismerkedtek meg. A társulatnak a plébániai irattárban megvan a jegyzőkönyve az alapítástól kezdve egészen az 1940-es évekig. Ebbe bemásolva többek között olvashatjuk Ökrös Józsefnek az egyes olvasókhoz írt imáit és énekeit. Az örvendetes olvasóhoz való ének versfői a szerző nevét tartalmazzák. Ezt az éneket több énekeskönyv is átvette, magát az egész ima- és énekanyagát Ökrös József előbb Szarvasan Réthy Lipótnál, majd Budapesten is megjelentette. A füzet elején szereplő Rózsafüzér Királynéja kép látható a kunszentmártoni Nagytemplomban. A kép megrendeléséről részletesen olvashatunk a társulati jegyzőkönyvben, ahová bekerült a Rózsafüzér Királynéjának színes rajza is, Ökrös József kezemunkája. Helyi kiadású énekeskönyvekkel találkozunk még Csépan is, ahol századunk első felében Rozmis Imre és Nagy Mihályné szerepel több könyv összeállítójaként.

A lakáson belül az imakönyveknek általában meghatározott helyük volt. A hagyományos gerendás házakban gyakorta a mestergerendán tartották. Ennek hiányában rakhatták a ládafiába, tarthatták az ún. szent sarokban lévő asztalon, polcon vagy a sublóton, később az ezt helyettesítő kasznin vagy a szekrények aljában. Polgárosodott családoknál pedig általában az éjjeli szekrényen és éjjeli szekrényben. Ezzel is jelezve, hogy főleg az esti, egyéni áhítatnál használták őket.

A szobrokkal, képekkel együtt – elhelyezésüktől függően – a könyveknek is lehet bizonyos esetekben díszítő szerepe. A hasonló funkciót betöltő egyéb kisebb tárgyak között meg kell említeni a *szenteltvíztartókat*, amelyek megszokott helye a *nagyház* vagy *tiszta szoba* és a lakószoba bejárati ajtaja mellett volt. E szenteltvíztartók sokféle anyagból készülhettek: cserépből, porcelánból, különböző fémekből. Bennük a *szenteltvizet* állandóan újíttatták. A *szenteltvíz* nem hiányozhatott a legtöbb katolikus családból. A január 6-i templomi vízszentelés után nagy üvegekben vitték és visznek haza belőle, s otthon megszentelik vele a lakást. Míg Csépan ezt mindenki maga csinálja, addig Kunszentmártonban a vízkereszt lakásszentelést a pap végezte, ill. végzi. A szertartás során az ajtóra felírja az évszámot és a három király: Gáspár, Menyhért, Boldizsár nevének kezdőbetűit. Újabb szenteléskor többnyire csak az évszámokat kell kijavítani. A szenteltvíztartókon függtek és függnek sok

helyen a rózsafüzérek, az *olvasók*. Ha manapság vizet már nem is tartanak bennük, gyakran a helyükön maradtak, díszítő funkciójuk megmaradt.

A konyhában, lakószobában sokszor a szenteltvíztartó közelében a *háziáldás* nyomtatott szövegét olvas hatjuk. A különböző színű és méretű háziáldásokat hímeztették is.

Alkalmanként, elhelyezésüktől függően lakásdíszítő funkciót is kaphatnak a szentelt gyertyák. A falra ritkábban akasztják vidékünkön, inkább a szublóton, kasznin álló szent szobrok, keresztek mellé állítják őket, vagy pedig papirha csavarva a szekrény aljában tárolják. Általában halálesetkor veszik elő, s a halott kezébe adják, ill. vihar idején gyújtják meg.

Esetenként más szentelményekkel is találkozunk. Bár a hagyomány szerint a szentelt barkát nem szabad a lakásba bevinni, mert akkor nagyon sok lesz bent a légy meg a bolha, újabban ez a hiedelem feledésbe merült, s a barkát vázában, szentkép sarkához vagy a tükör mellé tűzve több helyen a szobában bent láthatjuk. Vázába téve a szublót szobrai, díszes poharai és bögréi között áll.

Vannak azután olyan apróbb tárgyak, amelyeket nyakba akasztva visel tulajdonosa. Szélesebb értelemben véve azonban ezek is beletartoznak a szakrális környezet tárgyai sorába. Viselőjüket emlékeztetik a tárgy viselésével együttjáró imák, fohások elvégzésére. Ilyenek a különböző *érmék*, *keresztek*, *skapulárek*. Ez utóbbi viselése különösen a kármelita szerzetesek kunszentmártoni megjelenése után (1940) vált gyakorivá, bár korábbi előfordulásáról is tudunk, amely a búcsújáró gyakorlat révén került Kunszentmártonba. Mind a csépai, mind pedig a kunszentmártoni hívek már a múlt században bekapcsolódtak a kalocsai skapuláre-társulatba. Jelenleg a kunszentmártoni Kármelhegyi Boldogasszony búcsúkor a skapuláret felvevő emberek nem csatlakoznak egyik skapuláre-társulathoz sem.

A lakásban állandóan ott lévő szakrális tárgyak mellett, amelyekről eddig szó volt, lehetnek csak bizonyos alkalmanként jelen lévő, a szakrális és profán tárgycsoportok határán álló tárgy együttesek is. Ilyen alkalmat jelentett a *haláleset*, amikor a házi ravatalozás, háztól való temetés esetén nemcsak teljesen át kell rendezni a lakást, hanem a temetkezési vállalkozók révén megjelennek csupán ehhez az alkalomhoz kapcsolódó tárgyak is. (Át kell rendezni a lakást pl. a lakodalom alkalmával is, ám akkor semmiféle szakrális funkciót a tárgyak nem kapnak.) Különösen a kunszentmártoni temetkezési vállalkozók munkáját ismerjük jól ebből a szempontból, akik a múlt század utolsó harmadától az 1940-es évekig működtek. A vállalkozók segédei és inasai elvégezték a lakás átrendezését, és kiegészítették azt a ravatalozáshoz, szertartáshoz szükséges kellékekkel. Ezek voltak maga a ravatal, a hozzá való fekete drapériával, amellyel pl. még a képeket, tükröket is lefedték, ill. az ajtókra is akasztottak. A ravatalnál a halott fejéhez keresztet állítottak, a koporsó mellé pedig nagy gyertyatartókat. A koporsó és a leplek színe a halott életkorának megfelelően változott. A fiataloknál ez kék volt, öregeknél fekete. Az életkortól függően változott a lepleken lévő rojtok színe: öregeknél ezüst, fiataloknál arany színű rojtokat használtak. Már a múlt században, a századforduló idején elterjedtek a művirágok, a művirág koszorúk. Kunszentmártoni gyakorlat szerint ezeket a

kamrában tartották, csupán Mindenszentekre vitték ki a temetőbe, de Halottak napja után ismét visszaakasztották a kamra falára. Ilyenféleképpen sok családnál e művirágkoszorúk is szinte állandó berendezési tárgyak voltak.

Haláleset alkalmával bizonyos profán tárgyak is kaphattak szakrális funkciót. Itt elsősorban az utolsó kenet szentségének kiszolgáltatására, ill. erre az alkalomra előkészített asztalra gondolok: terítő, tányér.

A képekről, ill. az apróbb méretű szakrális tárgyakról szólva nem felejtkezhetünk meg a kisméretű *szentképekről* sem. Gyűjtések során s a helyi múzeum anyagát áttekintve azt látjuk, hogy ezek szinte egyidősek a városban előkerült legrégibb ima- és énekeskönyvekkel, többnyire bennük voltak találhatóak, azaz 19–20. századiak. Külön csoportjukat jelentik az ún. *rózsafüzér titkok*. Sok közülük búcsújáráshelyhez, az ottlévő kegyképhez kapcsolódik, míg más részük csupán bizonyos vallásos gondolatokra, imádságra készlet. Hátoldalukon olvasható feliratok szerint lelkipásztorok jutalmul ajándékozhattak tanítványaiknak, s papi jubileumok alkalmából is sokat szétszítottak. A két világháború között polgári családokban divat volt ünnepek alkalmával, születés- és névnapkor egymásnak szentképet ajándékozni, a jókívánságokat a szentképre írni. A már említett olajnyomatokhoz hasonlóan a múlt századi kisméretű szentképek is jórészt a délnémet–osztrák katolikus jámborság hatását mutatják: ott készítették őket, jelzi ezt német feliratuk is. A metszetek között szép, értékes példányokat is találunk. E kis szentképek ritkábban díszítő funkciót is kaphatnak, amikor nagyobb képek, fényképek, tükrök széléhez bedugdoszák őket, hasonlóan a családi fényképek egy részéhez.

Az elmúlt évszázadot tekintve bizonyos változásokat fedezhetünk fel mind a lakberendezés, mind a tárgyak esztétikuma, mind pedig a szakrális funkció vonatkozásában. Az olajnyomatú képeknek a 19. században volt a fénykora. E színes, különböző méretű képek még az akadémikus festészet hatását is mutathatják. Tematikájuk elég széles volt, mint láttuk. Korunk felé haladva egyfajta tematikai beszűkülést látunk (főleg Mária és Jézus különféle ábrázolása), s az olajnyomatok helyét átveszik az olajképek. E napjainkban is nagyon divatos, vásárokon, búcsúkon is árult, lehetőleg minél nagyobb méretű képeken már erősen idealizált, szentimentális érzelmek uralkodnak, a képek hangulata az érzelgősség felé hajlik. Témájuk: a Galambos Mária, Jézus a jó pásztor, Jézus tanítványai körében, Jézus az Olajfák hegyén, Szent Család.

Elhelyezésüket tekintve is eltérések tapasztalhatók.

A hagyományos értelemben vett szent sarok általában megszűnt, megszűnőben van. A kispolgári jellegű, két háború között divatos lakószoba garnitúrák módosították a szakrális tárgyak korábbi elhelyezését. A szentképek (főleg Jézus és Mária), valamint a kereszt az egymás mellé állított támlás ágyak fölé került. A szublótok helyét átvették a kasznik és a szekrények. A kasznikon a hagyományos dísz tárgyak között is vannak még szakrális tárgyak, a szekrények tetején pedig megjelennek a keresztek, szentek és Mária szobrai. A kármelita kápolnában s a lakások falaira felkerülnek helyi festők alkotásai, ismert művek másolatai, esetleg reprodukciói.

Egyes szakrális tárgyak vallásos funkciója gyengül, ennek eredményeként a tárgyak (képek, szobrok) kikerülhetnek a konyhába (miután a szabadkémé-

nyes konyha is megszűnt), a kamrába s vallásos funkciójuk teljes elvesztésekor – szerencsés esetben – bekerültek a múzeumba. Vallásos funkcióját legtovább és legerősebben a kereszt, a feszület őrzi.

A TORONYGOMB TITKA

Nagy Ferenc plébános idejében, 1983 nyarán a templom tetőzetének megújítása során új vörösréz borítást kapott a szentély fölötti tetőkereszt és gomb. E munkálatok során találták meg a munkások azt az 1848 nyarán elhelyezett iratot, amit ebben az írásban bemutatok. A nagyméretű, egykor többszörösen összehajtott, tenyérnyi méretű, vastag papírt a munkások kíváncsiságból szét-hajtották, hogy elolvassák. Az évszázados hőmérséklet ingadozás miatt állagában, rostjaiban tönkrement papír darabjaira tört. Szerencsére átadták Nagy Ferenc plébános úrnak, akivel akkoriban voltunk túl a Mezey-ünnepség megrendezésén és éppen „élveztük” az Állami Egyházügyi Hivatal és a rendőrség belső elhárításának ügyszeretét, és aki ezt a papírt átadta nekem. Szövegét leírtam és közöltem is az akkor frissen indult kunszentmártoni újságban „Kik voltak városunk vezetői 1848/1849-ben?” címmel. Majd megpróbálkoztam az irat restaurálásával az OSZK-ban, a debreceni Déri Múzeumban. Részben hozzáértő papírrestaurátor, részben megfelelő minőségű restaurációs anyag hiányában, s nem utolsósorban a hihetetlen nagyságú munkadíjak miatt a vállalkozás mindig tolódott. Majd két évtized múltán vált valóra. Ennek eredményeképp a széttöredezett, s most már hiányos papírlapot egy speciális japán papírra vitték fel, ezáltal erősítették meg rostjait, s tették olvashatóvá. Tárolása savmentes papír között lehetséges.

Erről az iratról, elhelyezésének körülményeiről, Kunszentmárton, a Nagykunság és országunk akkori helyzetéről, mint az irat elkészítésének és elhelyezésének értelmezési keretéről szól tanulmányom.¹

Lássuk először azonban magát a becses iratot, dokumentumot!

(1)

Alulírottak az 1848ik évi Június hó 21^{én} tartatott Közgyűlés alkalmával az iránt lévén kiküldetve, miszerint a[zo]n alkalommal a' midőn a Kun Szent Mártonyi Anyaszent[egyház] tetejére a' kereszt és gomb feltétetnek, akkoron a go[mbba ... va-]lami irományt tennénk be, mellybül [...] a' jelen év eseményeit mint egy tükörbül szemlélhet[ni. Minél] fogva a' küldötséga a' következendőket látta jónak [...] ezen irományba bészkeszteni ugyan is [...]

Folyó 1848^k évben Pozsony Városságban utoljára tartatott Ország-Gyűlésében Ő Felsége V^k Ferdinánd[dus] Urunk Királyunk által az összes Nemesség [...] Ausztriátul mindenben független [...] ország[nak] ösmértetett el, a' ennek következtében [...]gyűlés [a Karok] és Rendek által Ő Felsége el[...] a' törvények értelme szerint felelősségg[el ...]

Továbbá ugyan azon Ország Gy[űlés ...]
Ország s' kapcsolt Részekben Nemzet-őrség alakíttatván
a' mai napon a' midőn ezen emlék irományt magában fog-
laló gomb feltéttetett a' Kun Szent Mártonyi összesen
825 Őrseregbul ez ünnepély diszítésére mint egy 500^{ak} vol-

(2)

voltak kiállítva.

Tellyes aggodalommal megérintjük még azt is,
hogy allig mulván el az Országgyűlés, Horváth Országban
és Magyar Ország déli Vármegyéiben a' Ráczok és Hor-
[vát] bujtogatók által azon okbul mintha a Magyar őket
[...]jegiektől akarná megfosztani – ellenünk fellázítottat-
[tak an]nyira hogy a' mai nap' már csak nem nyílt hábo-
[úba]n állunk. –

Végre az alakulás e' nagy korszakában a' régi
absolutistic rendszer végképpen megbukván, ennek, – egy a'
nép bizodalmán alapult új rendszer lépett helyébe, minek
Következtében mint mindenhol az Országban így Kun
Szent Márton Várossában is az egész Tanács és 60
Nép[képviselő] – a' kik a Város közigazgatásában a' Tanácsal
[hason]ló joggal birnak – a' nép által újra válasz-
[tattak k]ik a' ' /. alatt láthatók, valamint oda
[...] köz hivatalnokok nevei is. Költ Nagy
[Kun Sze]nt Mártonban Szent Iván hava 22^{ik}
[napján] 1848^{ik} évben

Medgyessy József mk
Templom gondnok

Trangoss József mk.
lelkész
Karheth Mátyás
nép kép viselő

Jegyzette
Molnár Lajos mk, mint küldöttségi
jegyző
Farnek Vincze tanátsnok
Csikk Józseff Nép Kép Viselő mk.
Makrányi Károly
Segéd lelkész
Tóth Sándor segéd Lelkész
Kiss Flórián Harangozó
és nép kép viselő

(A 3-4-5. oldalt majd később ismertetem!)

A toronygombiratok

Ez az irat az ún. toronygombiratok csoportjába tartozik, amely tágabban az emlékiratok sajátos műfaji változatát alkotja. Mindannyiunk előtt ismeretes, hogy új épület építésének elkezdésekor, az alapkövő letételkor egy kapszulában az építkezés irataiból, egyéb, korra jellemző iratokból (pl. újságok), pénzek-

ből emlékeztetőt helyeznek el. A toronygombirat a templom felépülésekor, befejezésekor készül, s mintegy az építkezés lezárásaként kerül a helyére a templom tornyán álló, keresztet – vagy a reformátusoknál – csillagot hordozó gömb alá. Ennek felhelyezésével lesz kész a templom, kerül a pont, a gomb, a gömb, és az emlékirat a helyére.

A kutatás csak nemrég, az 1990-es évek elején figyelt fel erre a műfajra, amikor Dankó Imre néhány tiszántúli református település toronygombiratait megtalálta, és elemezte.¹ Az ő munkáját teljesítette ki a kolozsvári Keszeg Vilmos, aki az 1990-es évek végétől egész Erdélyben átfogó kutatást indított a toronygombok iránt, s eredményeit számos tanulmányban, külön könyvben tette közzé.² És sokáig azt hitte, sőt véli máig a kutatás, hogy egy protestáns jellegű emlékirat típussal van dolgunk, mert a református, evangélikus és unitárius mellett kevés a katolikus példa. A helyi kunszentmártoni újságban közzétett korábbi közlésem ismeretlen maradt, jóllehet másodszor is közzétettem 1998-ban az Örsi Julianna által írt „A Nagyikunok 1848–49-ben” című könyvben, ami a forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára készült, bemutatva a nagyikun városok akkori eseményeit.³ Erdélyt leszámítva Magyarország más területén nem készült Keszeg Vilmoséhoz hasonló felmérés, így továbbra is főleg református példánk vannak, még Kunszentmárton közvetlen szomszédságából is: Botka János – „Dokumentumok a református templom toronygombjában Tiszasáson” címmel a szolnoki Múzeumi Levelek 43–44. számában, 1984-ben.⁴ Közlése az első tudományos közlések közé tartozik!

Magyarországon az eddig ismert legrégibb toronygombirat 1601-ből, a marosvásárhelyi református vártemplom gombjából ismert. Ugyancsak ekkori a csíksomlyói ferences kegytemplom gombirata, 1619-es a Nagybánya, majd 1668-as ismét Marosvásárhely irata. A 18. századból is ismerünk néhányat, majd pedig a legtöbbet a 19. századból. Ezek listáját már nem sorolom fel. A marosvásárhelyi példa azt mutatja, hogy a templom felépítéskor és javításakor egyaránt készítették emlékeztetőt.

Sajátosak ezek a gombiratok formailag és tartalmilag is. Formailag lehetnek prózaiak, vagy versesek, kisebb-nagyobb méretűek, többnyire szépen, kalligrafikus betűkkel megírva. Tartalmilag általában számot adnak magáról az építkezésről, valamint a gyülekezet számbeli, hitbeli és anyagi állapotáról. Utalhatnak a helyi társadalom múltjára, alapítására, sorsfordító eseményeire. Ezeket alkalmanként tágabb történelmi keretbe is illeszthetik a magyar, vagy egyetemes történetben. Azaz hosszabb-rövidebb időszakokat, századokat és lokális, vagy tágabb országos, egyetemes földrajzi kereteket rajzolnak föl.

Azt lehet mondani, hogy „a toronygombiratok a lokális történelem és az ország-, régió-, Európa-történet kapcsolódásait igyekeznek megtalálni. Többnyire bátortalan kísérletet tesznek a helyi történések ... tágabb történelmi

¹ DANKÓ 1991.

² KESZEG 2006.

³ ÖRSI 1998.

⁴ BOTKA 1984.

kontextusának, okainak feltárására.” Ez egy állandó folyamat, amelynek során a helyi, a vidéki, a paraszti emlékezetet nemzetivé tesszük, beemelve a történelemnek nevezett emlékezet kereteibe.

A kunszentmártoni toronygombirat

A kunszentmártoni toronygombirat is ilyen lényegében. Azt írják jeles eleink, hallgassuk csak! „Alulírottak az 1848^{ik} évi Június hó 21^{én} tartatott Közgyűlés alkalmával az iránt lévén kiküldetve miszerint a[zo]n alkalommal a’ midőn a Kun Szent Mártonyi Anyaszent[egyház] tetejére a’ kereszt és gomb feltételnek, akkoron a go[m]bba va-]lami irományt tennénk be mellybül [...] a jelen év eseményeit mint egy tükörből szemlélhet[ni. Minél] fogva a’ küldötség a’ következőket látta jónak [...] ezen irományba bészterkeszteni...” – azaz a helyi eseményt az országos eseményekbe illeszti be, s mindezt az utódoknak szánják, akik ebből az iratból – feltételezik, hogy megmarad, s fel is fedezik – a helyi és országos eseményeket meg fogják ismerni.

Az irat elkészítésére egy 1846–1847-től elindult tetőjavítási munka befejezésekképp került sor. Erről röviden ír a Dósa József – Szabó Elek *Kunszentmárton története*⁵ és Józsa László nemrég megjelent kiváló templomtörténeti könyve is.⁶ A munkálatok befejezésekor 1848. július 1-én helyezték fel a templomtető oltár fölötti részére a keresztet és gombot „nagy ünnepélyességgel, muzsikaszó mellett ...” A muzsikások 5 vft-ot kaptak, írja Józsa László.

Az ünnepség

Magának az ünnepségnek, s az azt megelőző tanácsgyűléseknek a lefolyását nem ismerjük, csak a toronygombirat fentebb újra idézett része jelzi, hogy kollektív bölcsesség javasolta és fogalmazta meg az irat tartalmát. Természetesen ez nem volt független az akkori helyi hatalmi/uralmi viszonyoktól. Az ünnepségre csak annyi utalás van, hogy „muzsikaszó mellett”, és hogy a zenészek megkapták fáradságuk jutalmát. A toronygombiratban olvashatunk arról, hogy volt keresztanya a toronygomb feltételénél, „Nemzetes Tóth Lajos Fő Bíróné Asszonyság, született Szilárdfy Klára”. Nyilván lehetett szerepe, de hogy mi, ismeretlen marad. Erdélyi párhuzamok mondatják, hogy ilyenkor bort, pezsgőt bontottak, az ács azzal meglocsolta a gombot, s ivott is az italból. De mi feladata lehetett a keresztanyának? Még a tetőre emelés előtt ő tört szét egy üveg italt a toronygombon, vagy öntötte le egy pohár itallal? Egy biztos, hogy keresztanyának, zászlóanyának stb. akkor és később is tekintélyes családok tagjait, köztisztviselőket álló személyt kértek fel. Ez volt 1848 nyarán fgy. Tóth Lajosné, Szilárdfy Klára. (Majd látjuk mindjárt azonban, hogy a körülmények összetettebbek voltak. Korántsem ilyen egyértelműek.) Azt tudjuk még, hogy az ünnepségen megjelent a 825 fős kunszentmártoni nemzeti

⁵ DÓSA–SZABÓ 1936. 221–222.

⁶ JÓZSA 2009. 51–52.

őrsereg mintegy 500 katonája. Ruházatukról, felszerelésükről azonban semmit sem olvashatunk.

A helyi hatalmi viszonyok az irat alapján

Az irat tartalmi összeállítóira és összeállítására az aláírók személyéből következtetünk. Úgy gondolom, hogy ez meghatározta a szöveg tartalmát, stílusát. Első helyen Medgyessy József templomgondnok (és kántor), valamint Molnár Lajos „küldöttségi jegyző” írták alá, jelezvén pillanatnyi politikai, hatalmi súlyukat. (Csak sejthetjük, hogy mi lehet ez a küldöttség – visszatérek még rá.) Őket követi Farnek Vincze tanácsnok és Csík József népképviselő. A „népképviselő” új fogalom, új jelenség a helyi és országos politikai színpadon. Utánuk jönnek a helyi lelkészek: Trangoss József csak „lelkésznek” titulálva, Makrányi Károly és Tóth Sándor segédlelkészek. (Tóth Sándor később városunk plébánosa lett!) Végül két újabb népképviselő neve olvasható: Karhetz Mátyásé és Kiss Flórián harangozóé. (De sehol sem olvassuk az aláírók között pl. a gombfeltételnél keresztanya férjének, fgy. Tóth Lajos főbírónak a nevét!) Mindez egy sajátos hatalmi hierarchiát sejtet: legfontosabb a választott képviselői helyet betöltő templomgondnok (kántor), majd néhány népképviselő és az egyházat képviselő három lelkész! Figyelemre méltó, hogy e belső körben a plébánia személyzete milyen hangsúlyosan van képviselve: templomgondnok, harangozó, plébános, káplánok.

Az irat pedig egyértelműen utal az új politikai helyzetre, amiben a fenti névsort értelmeznünk kell. Ez pedig az 1848. évi V. Ferdinánd által összehívott pozsonyi országgyűlés, amely megszavazta az április törvényeket, lefektette a polgári átalakulás alapjait hazánkban. A toronygombirat itt töredékes, de a meglévő szövegből valószínűsíthetjük, hogy elsősorban a felelős magyar kormány felállítását tartották az emlékirat szerkesztői fontos eseménynek. Másodjára a nemzeti őrsereg megalakítását. Közvetlenül ezután utalnak a horvátországi és délvidéki harci eseményekre. S csak utoljára említi a gombirat a helyi hatalmi szerkezetet és uralmi viszonyokat (időlegesen) átalakító körülményt, az 1848. májusi népképviselési választást, aminek következtében az „absolutisticus rendszer” megbukott, és átadta a helyét egy választott képviselőtestületnek. Hangsúlyozzák, hogy az így választott népképviselők „hasonló joggal bírnak” a tanácsban, hatvanan vannak – széles kört fognak át tehát. Neveiket pedig a választott (és fizetett) közhivatalnokok neveivel együtt meg is örökítik egy névsorban! Ezt a listát mindjárt elemezem röviden!

Előbb azonban meg kell ismerni a korabeli kunszentmártoni (= nagykunsági, jászkun kerületi) közigazgatási és választási rendszert!

Az 1745. évi redemptio után a helyi önkormányzat élén a tanács állott, amely a redemptus lakosság érdekeit fejezte ki, tagjai is csak redemptusok és nemesek voltak, de intézkedéseik és normáik az egész közösségre vonatkoztak.

A tanács általában 12 szenátorból, esküdtből, a 19. században Kunszentmártonban már gyakran tanácsnok néven is emlegetett tagból állt, élén a főbíróval, akivel együtt választották. Munkájukért a tanács tagjai a jászkun kerüle-

tek minden helységében adómentességet (immunitás) élveztek, felmentették őket a közmunka alól. A tanácsnak bíraskodási, közigazgatási és gazdaságirányítási feladata, jogköre volt.

A főbíró elnökölt a tanácsüléseken, utalványozási joga volt. Tekintélyes, példamutató, pedagógiai érzékkel megáldott emberek lehettek főbírák – érdekes, 1823-ban ezeket az elvárásokat írásba is rögzítették. Hivataluk gyakran akadályozta őket a saját gazdaságuk irányításában, vitelében. Munkáját a másodbíró (perceptor) segítette, aki Kunszentmártonban általában a község/város saját területén való gazdálkodását is vezette. Volt pusztagazda is, nálunk Mesterszállásra és Kuncsorbára ügyelt.

Kinevezett, fizetett tisztségviselők voltak a nótárius, a jegyző, és több más hivatal.

Az 1848-as április törvények hatására ez a rendszer változott meg, módosult. A választók közé már nemcsak a redemptusok és nemesek, hanem vagyonnal rendelkező más emberek is bekerültek, gyakran a törvény helyi értelmezése alapján. Összeírták tehát a választói névjegyzéket. Kunszentmártonban ez következőképp alakult:

Szavazati jog	Szavazott	Népesség	Jogosultak a népesség %-ban	Szavazók a lakosok %-ban
753	530	7.414	10,15	7,14

Másutt ez az arány még rosszabbul alakult. A változások általában, így lényegében Kunszentmártonban is a társadalmi rétegen belüli változást jelentették, de bizonyos elmozdulást hoztak az iparosok irányába, s mindenképpen egy demokratizálódást, a jogok (és felelősségek) társadalmi kiterjesztését jelentették.

Nézzük akkor a választások után felállott új önkormányzati vezetőséget!

Folyó. szám	Tanácsnokok nevei	Hivatal	Észrevételek
1.	Tót Lajos	Fő Bíró	Az Őrseregnél gyalog kapitány
2.	Dósa György	2dik Bíró	" " vitéz
3.	Megyesi József	Templom gondnok	Kántor 's gyalog vitéz
4.	Gulyás György	nincs	Az Őrseregnél gyalog vitéz
5.	Ambrus István	"	d ^{to} d ^{to}
6.	If. Nemes Mihál	Adó-szedő	d ^{to} d ^{to}
7.	Habranyi István	Rendőr Bíró	d ^{to} d ^{to}
8.	Busai János	Nincs	d ^{to} d ^{to}
9.	Nagy Sándor	Várossi Rendőr	d ^{to} d ^{to}
10.	Fármik Vincze	Árvák Attya s Gyámnok	d ^{to} d ^{to}
11.	Balla Nep. János	nincs	d ^{to} d ^{to}
12.	Takács József	"	d ^{to} d ^{to}

	Jegyzők nevei	Észrevételek
1.	If. Busai Károly	Az Őrseregnél gyalog kapitány
2.	D. Molnár Lajos	Az Őrseregnél gyalog kapitány
3.	n. Palásthy László	Az Őrseregnél gyalog kapitány

A toronygomb titka

	Képviselők nevei	Észrevételek
1.	Andracsek Márton	
2.	Berta József	
3.	Bíró István szűcs	
4.	Barát Gergely	
5.	Felső Balla József	
6.	Alsó Barna István	
7.	Bíró József	
8.	Alsó Barna János	
9.	Cseuz Ferenc	
10.	Csik [...]	
11.	Dékány [...]	
12.	Doba [...]	
13.	Devánszky János	
14.	Dósa Mátyás	
15.	Doba Mihály	
16.	Eszes János	
17.	Farkas Pál	
18.	Farkas István kereskedő	
19.	Felföldi Imre	
20.	Gresso Mátyás	
21.	Gulyás Gergely	
22.	Gulyás Mátyás	
23.	Körösparti Gácsi Pál	
24.	Kövesi /:Gotfried:/ István	
25.	Öreg Herczeg Pál	
26.	If. Harangozó Imre	
27.	If. Alsó Józsa Mihály	Jászberényben közgyűlési képviselő
28.	Kiss József szabó	Az őrseregnél gyalogos hadnagy
29.	Kiss Flórián	
30.	L. Kiss István	
31.	L. Kiss András	
32.	Kiss Ferenc Mátyás	
33.	Hegedűs Kiss Pál	
34.	Kovács István csizmadia	
35.	Kovács Péter	
36.	Kuna Mihály	
37.	Kakuk Mihály	
38.	Karhecz Mátyás	
39.	Sulyák Kiss István	
40.	Lázi Lőrincz	
41.	Nagy Molnár János	
42.	K. Nagy János	
43.	Nagy Ferencz	
44.	Nagy Imre takács	
45.	Nagy Antal tanító	Al hadnagy
46.	Szabó István szabó	
47.	If. Szabó József takács	
48.	Szűcs Imre	

49.	Szirom István	
50.	Somogyi István tanító	
51.	Szilárdfy /:Standhaft:/ Ágoston	Jászberényben közgyűlési képviselő
52.	K. Szabó István	
53.	Szarvák József	
54.	Tóth István	Kerületi Biztos, Jászberényben közgyűlési képviselő, 1 lovas Kapitány az Őrseregnél
55.	Tóth Károly	Jászberényben közgyűlési képviselő 's fő hadnagy a gyalog őrsereg:
56.	Tóth Tamás Pál	
57.	B. Tóth Ferenc	
58.	Turcsányi János	
59.	B. Tóth István	
60.	Vincze Mátyás	

	Tisztelendő Urak	Észrevételek
1.	Nagy tisztelendő Trangos József	Plébános
2.	Tisztelendő Makrányi Károly	Segéd Lelkész
3.	d ^{to} Tóth Sándor	d ^{to} d ^{to}

	Tanító Urak	Észrevételek
1.	Somogyi István	Népképviselő
2.	Szabó Antal	d ^{to} d ^{to}
3.	Szakali Sándor	
4.	Grapka Mihály	

	Kereszt Anya A Gomb feltételnél
1.	Nemzetes Tóth Lajos Fő Biróné Asszonyság, született Szilárdfy Klára

	Őrseregi Tisztek	
1.	Bozóky Sándor	Fő hadnagy a' lovasságnál
2.	Kiss Sándor János	Al hadnagy d ^{to}
3.	Simon Károly	Segédtiszt /Adjutans/ a' lovasságnál
4.	Gergulich János	Fő hadnagy a' gyalogságnál
5.	Csík János	Al hadnagy a' gyalogságnál

A többi lásd az Észrevételek sorjában.

Költ Kun Szent Mártonban Szent Iván hava 22^{én}1848.

Medgyessy József mk Temlom Gondnok	Jegyzette Molnár Lajos mk mint küldöttségi jegyző
Kiss Flórián mk Harangozó És nép kép viselő	Fárnik Vincze tanácsos
	Csík Jóseff mk nép képviselő
	Karhetz Mátyás mk. Nép Kép viselő

A 12 fős tanácsot nemes fehérgyarmati Tóth Lajos *főbíró* vezette formálisan továbbra is. Fgy. Tóth Lajos 1817-ben született, s 1865-ben halt meg. Felesége Szilárdfy Klára volt (1825–1905), aki a toronygombirat feltételénél – a főbíró feleségeként – keresztanya volt. András nevű fiuk (1846–?) ügyvéd lett, s az 1890-es években Kunszentmárton rendezett tanácsú város utolsó polgármestere volt.

A *másodbíró*, a város gazdálkodásáért felelő személy Dósa György volt. Eddig semmi változás nincs, mert mind a fgy. Tóth, mind a Dósa család évtizedek óta és még évtizedekig, lényegében a szocializmusig, meghatározó vezető családjai voltak Kunszentmártonnak. A meglepetés a 3. helyen olvasható, azaz az *első tanácsnok* esetében: Megyesi József (Medgyessy, Medgyesy) templomgondnok, és a megjegyzések rovatban: kántor és gyalog vitéz. Ő az, aki a toronygombiratot aláírja, ő az, aki a település tisztségviselőinek, köztük a választott tanácsnak és népképviseleti képviselőknek névsorát is aláírja. 1848 nyarán talán a legfontosabb ember.

Ő az a Medgyessy József, akit 1850. február 9-vel a szokásos pályázat mellőzésével, a forradalomban tanúsított magaviselete miatt elbocsátott a város kántori állásából. Helyére az akkor már Kunszentmártonba érkezett, népes családjával a szerbekkel vívott harcok elől Óbecséről menekült kántort, Mezey Jánost választották meg a város kántorának. Tudjuk, Medgyesy József azonban Kunszentmártonban maradt, s nemcsak a két kántor, hanem „pártjaik” között is növekedett az ellentét. Medgyessy József érdekében Bata Tóth Mátyás aláírásokat gyűjtött, s juttatott el az egi érseki székhöz. Ezért helyben, a városi vezetéstől, dorgálást kapott. Szervezkedett a Mezey-párt is, ők is aláírást gyűjtöttek. Az eredmény alesperesi vizsgálat lett. Ez az anyag, az egi levéltárban, páratlan dokumentuma a korabeli kunszentmártoni társadalom belső hatalmi viszonyainak, folytonosan átrendeződő kapcsolati hálóinak. Nekem az alesperesi vizsgálat anyaga másolatban megvan, tervezem egyszer elemzését és közzétételét!

Mit csinált Medgyessy József 1848–49-ben, hogy a levert szabadságharc után bevezetett ideiglenes közigazgatási rendszer 15. § alapján elbocsátottak? Így utólag és összefoglalóan nyilván azt tudjuk mondani, hogy legfőbb „bűne” függetlenségi érzelme, Habsburg-ellenessége és Kossuth-pártisága volt, de kunszentmártoni összefüggésekben leginkább az, hogy a meglévő helyi hatalmi viszonyokat valamennyire átalakította, átrajzolta. Meg kellene nézni egészen pontosan, hogy a régi városi tanácsból kik kerültek be és kik maradtak ki az 1848. népképviseleti választások eredményeképp a város vezetésébe, azaz hatalomba. Kik maradtak, ill. kik lettek „bennvalók”, ahogy a 19. század végi helyi nyelv megnevezte őket. A névsort olvasva úgy tűnik, hogy Tóth Lajos, Dósa György és Nagy Sándor mellett mind új tagok lettek választva. Ezáltal Medgyessy József korlátozta, megsértette bizonyos redemptus birtokosok és redemptus-nemesek tényleges uralmát, hatalmát. A vele való elégedetlenség okát 1850. április 13-án a tanács így foglalta össze (nem szó szerinti, hanem tartalmi összefoglalásban):

1. A népet mint valami búcsút vezetve, velük a Talpra magyart énekelte és egyesek háza előtt megállva, azokat sértegette, s a felizgatott nép előtt gúny tárgyának tette.
2. A választásnál korteskedett, féktelenül gyanúsítva és gyalázva a volt hivatalnokokat.
3. A templomban a néplázításra célzól a Hazádnak rendületlenül énekelte, nyilvános helyeken, a városházán, a kocsmákban is. Király ellenes verseket szavalt.
4. A nép között forogván Stáncsicsnak könyveiből olvasott fel, valamint politikai röpiratokat olvasott föl. (Hallottuk múltkori előadásomban, hogy Táncsicsnak volt/van könyve a plébániai könyvtárban!)
5. 1848 telén, amikor a nemzetőröknek Kassa alá kellett menni, magát feltollazva, kokárdázva, s öreg Kossuthnak nevezve, a nép előtt „hányta-vetette” magát.
6. Bozóky András volt nádori táblabíró, Sári József akkori bírót, Papp István tanácsnokot sértegette, gúnyolta. Elzáratta Fazekas Józsefet, Pap Istvánt, Bozóky Lajost, Szilárdfy Ágoston és Józsa Mihály ellen áskálódott (mind a helyi redemptus gazda, redemptus-nemes családok képviselői). Az általuk Ottinger tábornoktól Szolnokról hozott proclamációt nem fogadta el, Farnek Vince tanácsnok társával kijelentvén, hogy „gaz kamarillát nem szolgál, mert ő a magyar kormányhoz esküdött”.
7. Járatta a Márczius 15. című és a radikális Hírlapot.
8. Osztogatta a függetlenségi nyilatkozatot. A függetlenség estéjén kivilágíttatta a várost, ablakába Éljen a köztársaság, Éljen Kossuth Lajos, Éljen a magyar haza transzparenszeket tett. Kivilágítási rendelete („kivilágíttatta a várost”) azt jelzi, hogy tényleges hatalma volt.

1861-ben a politikai elnyomás gyengülésével az 1850. januárjában állásából elmozdított Medgyesy József kántortisztbébe visszahelyezni óhajtó, a 48-as örökségre hivatkozó helyi csoport megerősödött, és elérte, hogy Medgyesy József a kántori állásba visszakerült. A tanácsi határozat ekkor már úgy fogalmaz, hogy 1848-49-ben Medgyesy József csak kötelességét teljesítette akkor, midőn hazaszeretetében kebel oly magasztosan dobogott s ha talán hazája iránti lázas szeretetében túlrágadtatott is, ezt nem tartja a Tanács oknak az elbocsátásra. Medgyesy József volt ezután a kántor 1872. júniusában bekövetkezett haláláig. Mezey János pedig 1865-ben visszatért a Tisza menti Óbecsére. Érdekes a véleményeknek ez a módosulása, változása! Mutatja, hogy a politikai hatalmi viszonyok mennyire befolyásolják az egyéni/közösségi véleményalkotást.⁷

A forradalmi idők fontos személyének tűnik még Farnék (Farnik) Vince, aki a tanácsban árvagyám lett, a nemzetőrségben pedig gyalog vitéz.

A megválasztott 60 népképviselő között már több kereskedő és iparos is található. Bekerült a testületbe két tanító, Somogyi István és Szabó Antal is. A sok név és család elemzése azonban most nem lehetséges.

⁷ BARNA 2009.

Hogy a redemptus-nemesi családok alapvetően mégis őrizték pozícióikat, jelzi Szilárdfy (Standhaft) Ágoston jászberényi közgyűlési képviselői szerepe, valamint *Tóth István* személye, aki kerületi biztos, Jászberényben közgyűlési képviselő, lovas kapitány volt az Őrseregnél. Ő is fgy. Tóth volt. Örsi Julianna, aki a forradalom és szabadságharc nagykunsági eseményeit összefoglalta, a Jászkun kerületi iratok alapján a kunszentmártoni eseményekben Tóth Istvánnak tulajdonít meghatározó szerepet. Azt írja, hogy már a forradalom első napjaiban „kitűnik Tóth István forradalmisága és a benne rejlő szervező erő. Jelentős volt a tevékenysége már a városi és a kerületi választásokon. Ennek köszönhetően őmagát kerületi pénztárnoknak választották, fő segítői pedig a városban kaptak megbízatást: Palásthi László városi jegyző, Medgyessy József kántor pedig tanácsnok lett.” Fontos szerepet tulajdonít Tóth Istvánnak a választások lebonyolításában is, bár először választási elnöknek Bozóky Istvánt választották. Támogatta Medgyess Józsefet, s Örsi Julianna szerint elérte, hogy a város jegyzője legyen. (Örsi Julianna forrását ellenőrizni kell, mert az itteni lista szerint a város jegyzői: Busai Károly, D. Molnár Lajos és nemes Palásthy László lettek.)

Tóth István ellen ugyanazokat a vádakat fogalmazták meg a szabadságharc leverés után, mint amiket Medgyessy Józsefről már hallottunk. Küldöttséggel részt vett 1848. április 4-én a Jászberényben tartott gyűlésen, amelyen a kerületek új tisztikarát megválasztották. Onnan hazatérve a bíró engedelmével a tanácssteremben nyilvános gyűlést tartott, aminek a témája „a tisztviselők betstelenítése és a’ rendszer változtatása valának”. Medgyessy Józseffel együtt zászlókkal és a Talpra magyart énekelve az utcákon fel-alá járt. A májusi helyi, majd a későbbi kerületi választások idejéig naponként és a házában tartott gyűléseket, itatta az embereket, korteskedett. Magát nemzetőr kapitánynak nevezte ki.

A fgy. Tóth család története szerint István nemzetőr őrnagy volt, 1809-ben született, és 1879-ben halt meg. A főbíró fgy. Tóth Lajos bátyja. Felesége keszehóczi Palásthy Teréz volt, az egyik jelentős kunszentmártoni redemptus-nemes, a Palásthy-család tagja. Nem tudom, mi lett a sorsa a szabadságharc leverése után.

A képviselők közül Józsa Mihály már 1834-ben volt jegyző, Palásthy László (Örsi szerint Ferenc) 1843-ban, Bozóky Sándor pedig 1846-ban már volt jegyző. Bozókynál ismét ellenőrizni kell Örsi Julianna forrását, mert Bozóky Sándor névsorunkban a nemzeti őrsereg tisztjei között szerepel, és nem képviselőként, vagy jegyzőként.

Tóth István és Tóth Károly a hármaskerületek jászberényi közgyűlésében képviselő. (A főbíró Tóth Lajos, Tóth István és Tóth Károly testvérek voltak, jelezvén, hogy a választások sem tudták a helyi birtokos családok egyes érdekcsoportjainak erejét megtörni!) Józsa Mihállyal és Szilárdfy (Standhaft) Ágostonnal együtt, s Józsa kivételével tisztek is az őrseregben.

Ez a lista egyszersmind tartalmazza a képviselők közül nemzetőröknek álltak nevét, s tisztségüket is. Látjuk a lovasságnál, és a gyalogságnál a tisztek mind a birtokos és nemes családokból kerülnek ki, hiszen nekik volt anyagi tehetségük fegyverzetük kiállítására – bár ekkor már a központi költségve-

tésből is juttattak a honvédelem céljaira. Az új főjegyző, ifj. Busai Károly és Makrányi Károly római katolikus káplán gyűjtést szervezett az őrsereg felszerelésének biztosítására. Akciójukat támogatta az ekkor nagy befolyással és tekintéllyel rendelkező Medgyessy József képviselő, kántor is. Tanulságos, hogy az egyháziak fontos szervezői szerepet vállaltak és játszottak a helyi eseményekben. Az egri főegyházmegyei levéltár személyi iratai (personalia) talán szolgáltatnak adatokat a lelkipásztorkodó alsópapság forradalom alatt tanúsított viselkedéséről, tetteiről, s így a két kunszentmártoni káplánról is, de ezt a fonalat még nem fejtette fel senki.

Ezt az utóbbi listát, a város vezetőségéről és a nemzeti őrsereg tagjairól ismét Medgyessy József írta alá hű támogatójával, Farnek Vincével együtt. A jegyző Molnár Lajos ismét, és azonos a két tanú is: Csík József és Karhetz Mátyás népképviselő is.

Figyelemre méltó, hogy a toronygombirat megörökíti az akkori lelkipásztorok és tanítók nevét is, azaz őket is a település elismert, számon tartott vezetői közé számították.

Tanulságok

Milyen tanulságokat vonhatunk le egy egyszerűnek látszó töredékes toronygombirat elemzéséből tehát?

A kunszentmártoni toronygomb olyan időben készült, amikor nemcsak Kunszentmártonban, hanem általában az országban is sorsfordító események játszódtak le. Ennek értelmező keretébe illeszti be a helyi történéseket, a népképviselési választások utáni időről véve társadalmi keresztmetszetet. A kor, s a közvetlen utókor még könnyebben érthette és tudta volna olvasni a sorok/nevek között megbújó információkat, hiszen ismerte a személyeket: vagyoni helyzetüket, vezetői képességeiket, jó és rossz tulajdonságaikat. Nekünk ez már csak újabb források beiktatásával volna lehetséges. Érdemes volna pl. elemezni a képviselők és a nemzetőrök gombiratban leírt névsorát az 1851. évi adóösszeírások alapján, lakóhelyük, vagyoni helyzetük, foglalkozásuk, rokoni kapcsolataik stb. figyelembe vételével. Ez még hátralévő feladat.

Végezetül elmondhatjuk, hogy a toronygombirat mostani elemzése valóban tükröt tart az 1848 nyári helyi eseményeknek. Rávilágít arra, hogy kik vállalták az akkori politikai változások idején a közéleti szereplést, megmutatja, mit tartottak fontosnak e változásokból kiemelni: az abszolutizmus eltűnését, a hon védelmét, és a közvetlen népképviselési választást. Akkor alakult ki a polgári magyar nemzet, s tárgult, formálódott egy demokratikusabb helyi társadalom is.⁸

⁸ Előadásként elhangzott Kunszentmártonban, a plébániai esték sorozatában, 1910. márciusában. Az előadás záró gondolatai: *Az emlékező, ünneplő szerepébe átlépve*. Eddig tartott a történetész értelmező elemzése. Most pedig néhány gondolat erejéig, engedjék meg, hogy kilépve előbbi szerepemből, az 1848–1949-es forradalom és szabadságharc egyetlen helyi eseménye kapcsán, annak történelmi jelentőségére emlékezzek!

A történelem mindig a jelen emlékezete a múltból, sosem a megtörtént valóság, hanem annak – a tények ismeretében – a mának szóló, értelmezett képe. Hogy erőt merítsünk, tanuljunk,

IRODALOM

BARNA GÁBOR

- 2009 A Mezey kántorcsalád és énekes könyvei a 19–20. századból. In: BARNA GÁBOR (szerk.) *Isten dicsőítő egyházi énekkönyv. Mezey-énekek*. Devotio Hungarorum 13. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 443–480.

BOTKA JÁNOS

- 1984 Dokumentumok a református templom toronygombjában Tiszasason. *Múzeumi Levelek* 43–44. Szolnok, 28–52.

DANKÓ IMRE

- 1991 A toronygombokról és a toronygombiratokról. In: DANKÓ IMRE – KÜLLÖS IMOLA – MOLNÁR AMBRUS (szerk.) *Vallási néprajz V. Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója*, Debrecen, 177–201.

DÓSA JÓZSEF – SZABÓ ELEK

- 1936 Kunszentmárton története I. Kunszentmárton.

JÓZSA LÁSZLÓ

- 2009 „Isten hajléka az emberek között”. A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 21. – Szent Márton Plébánia, Szeged – Kunszentmárton.

KESZEG VILMOS

- 2006 *Egy Hir adás a' Késő Maradékhoz. 17-20. századi erdélyi toronygombiratok*. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.

ÖRSI JULIANNA

- 1998 Emlékirat Kunszentmárton, 1848. június 21, közzéteszi BARNA GÁBOR. In: ÖRSI JULIANNA *A Nagy-kunság 1848–49-ben*. Barbaricum Könyvműhely, Karcag, 64–69.

okuljunk. S hogy változtassunk a meglévő gyakorlaton, kereten, ha kell. Vagy hogy a fennálló hatalmi viszonyokat éppen megerősítsük. Tessék odafigyelni a választási kampányban felhangzó ünnepi beszédekre: e két tendencia lesz kiolvasható '48/49 mai értelmezésből – a változtatás iránti igény és a változatlansági igény.

Most is választások előtt állunk, és nagyon sajátos helyzetben van hazánk. Ma is hatalmas „abszolutisztikus erők” próbálnak maguk alá gyűrt mindannyiunkat országos és helyi szinten egyaránt. Olyan erők, amelyek és akik nem tekintenek másra, csak a saját érdekeikre, hatalmuk megtartására és fenntartására, hogy abból előnyt, többnyire gazdasági kovácsoljanak. S ma éppúgy el kellene érni, mint akkor, hogy a választói névjegyzékbe felvett emberek mind elmenjenek szavazni, hogy elhiggyék, döntésükön sok múlik, sőt, döntésükön múlik, hogy egy korrupt, hazug, idegen érdekeket szolgáló rendszer képviselői helyett a közösséget szolgáló, emberi értékeket erősítő, önzetlen országos és helyi közigazgatást válasszunk. Mert csak akkor helyezhetjük el mai toronygombiratunkat az utókor számára nyugodt lelkiismerettel, tükröként a mai eseményekről és önmagunkról. Én a változtatás, a gyökeres megújítás mellett vagyok.

A PLÉBÁNIA KÖNYVTÁRA – KINCSEINK

Bálint Sándor műveit olvasva Szegedről, lenyűgözött a város kulturális, szellemi gazdagsága. Egy kicsit „irigykedtem”, hogy Szegedhez képest milyen szegényesek az emlékeink. De ahogy mindjobban megismerem Kunszentmártont, kiderül, mi legalább olyan gazdagok vagyunk! És ezt mondom most egy olyan intézmény kapcsán, mint a plébániai könyvtár, amelynek létéről sokan nem is tudnak Városunkban. Pedig ez volt az első könyvtár a településen. S ahogy majd látni fogjuk, nem is csak a lelkipásztorok önművelését szolgálta, hanem az iskolát és az érdeklődő lakosokat is. Ezért legnagyobb szellemi kincseink közé tartozik.

Leltárát csupán 1870-ből és 1887-ből ismerjük.¹ A korábbiak (pl. 1859) hiányoznak, s ismeretlenek a kánoni látogatások könyvjegyzékei is. Ez utóbbiakat talán meg lehetne találni, mert nem sok volt Kunszentmártonban. A visitatiók azonban elsősorban a liturgiában használt könyveket, misekönyveket, szertartáskönyveket írták össze, ezek – figyelemre méltó módon – a könyvtári leltárakból hiányoznak. Mutatva, jelezve, hogy külön kezelték őket.

Sajátos kérdésként kell feltennünk, hogy ki vásárolta a könyveket 1945/1950 előtt? Hiszen Kunszentmárton kegyura volt egyházának, egyházfenntartó volt. Vajon kiderül-e a történelem viharait túlélte, s még fel nem dolgozott plébániai irattári anyagból, hogy zajlott ez? Hogy a város vette pl. a szertartáshoz használt könyveket, mondjuk a misekönyveket, a kántori könyveket, az egybeket pedig a lelkészek saját fizetésükből? Miért maradtak az egyik pap könyvei a plébánián, s miért nem a többieké? Pl. tudom, hogy Timon Zsigmond könyveiből, kottáiból még nagyapám is vásárolt, de kitől? Az örökösöktől vajon? Trangoss Józsefnek, akinek és István testvérének sok könyvét látjuk a fennmaradt kötetek között, nem voltak örökösei? Miért nem maradtak meg a korábbi/későbbi plébánosok könyvei?

Ugyancsak jó volna tudni, de azt hiszem, ez megválaszolatlan kérdés marad, hogy vajon a plébániai (iskolai) könyvtár mellett mikor és mely családoknál alakultak ki az első magánkönyvtárak? S vajon azok megalakulása megelőzte-e pl. a Polgári Olvasóegylet könyvtárát (1861)?

Az 1870-es leltárjegyzék formai vizsgálata

A leltárjegyzék bevezetője így hangzik:

„A Kunszentmártoni parochiális Könyvtár Grapka Mihály² tanító úr iskolájából, hol több éven át meglehetősen elhagyatott állapotban tartatott, folyó 1870-ik évben alólírt által a parochiális épületbe visszahoztatott, berendeztetett, s benne a következő munkák találhatók fel:” – írta Zupkó Ágoston³ káplán, aki a lista végéhez még ezt fűzte hozzá:

¹ Szent Márton Plébánia irattára

² V.ö.: JÓZSA [1967] passim

³ DÓSA–SZABÓ 1936. 152.

„Ebből látszik, hogy a könyvtár idei tartalma nem egyezik az 1859-ik évi-vel, mit azon körülmény fejt meg, hogy az idáig zár- és gondos felügyelő nélkül idegen falak között tartatott. – Találtatnak benne azonban újabb munkák is, melyekért az ajándékozókát köszönet illeti.

Végül a Musák iránti előszeretettől, melyet örömmel tételezek fel a Könyvtár minden jövőendő kezelőjében, méltán elvárható, sőt követelhető, hogy a könyvtár berendezése, csinja, tisztasága oly állapotban tartassék fen, miként azt Likér Ágoston⁴ barátom + s utódomnak e mai napon általadni szerencsém van.

Kunszentmárton, október 6-án 1870. Zupkó Ágoston mp. Káplán

Likér Ágoston átvette október 6-án 1870 tisztán, rendben. Sk.

Sporer Ignác átvette 1873. feb. 15-én hiány nélkül. Sporer Ignác⁵

1874-ik évi junius hóban a folyosó tisztítása alkalmával hon nem létemben a cselédség által más helyre átvitetett. Sporer Ignác lelkész.”

E rövid bejegyzések azt jelzik, hogy a könyvtár a mai Deák Ferenc úti iskolában volt évekig. De sok kérdés merül fel még ekörül is: ha közös plébániai – iskolai könyvtár volt egyidejűleg, s az iskolában volt a helye, hogy használták, kik használták? A tartalma arra enged következtetni, hogy inkább lelkipásztori, papi könyvtár volt, mintsem iskolai. Akkor miért volt az iskolában? Okát és időtartamát nem tudjuk. S talán sok kérdésre már nincs is válasz.

Nem ismerjük az elhelyezés körülményeit sem az iskolában, sem a plébánián. Egy megjegyzésből ugyan arra következtethetünk, hogy a folyosón volt – de az akkoriban még nyitott volt, hol álltak akkor a könyvszekrények? Milyenek voltak? S mit jelent a jegyzékben említett első és a második könyvtár? Külön helyiséget? Vagy csak külön szekrényt? Hiszen a lista szerint az I. könyvtárban 430, a II. könyvtárban 245 darab könyv volt. Akár egy-egy szekrényben, s több sorban, amilyen elhelyezésre utal a jegyzék is, elérhettek. Sőt, mit jelent az 1. és 2. könyvtár? Valószínű, hogy csak egy-egy könyvszekrényt.

Am az 1870-es plébániára történő áthelyezés utáni plébániai könyvtári helyiségeket sem ismerjük. Az utolsó, a folyosó tisztítására vonatkozó bejegyzés pedig vajon azt jelenti, hogy a könyves szekrények a folyosón álltak?

A néhány feljegyzésből azt látjuk, hogy a könyvtárt a káplánok kezelték. Zupkó Ágoston 1868–1870 között volt kunszentmártoni káplán Likér Ágoston 1870–1872 között, Sporer Ignác pedig 1872–1878 között. (1812-től, Bémer László⁶ plébánosságától két káplánja volt sokáig Kunszentmártonnak.)

⁴ DÓSA-SZABÓ 1936. 152.

⁵ DÓSA-SZABÓ 1936. 153.

⁶ Báró Bémer László, Kunszentmártoni plébános - a szabadságharc mártír püspöke. 2014. november 11-én, vasárnap szép ünnepség volt Kunszentmártonban: a város búcsú ünnepe, amit már péntektől kezdődő gazdag programmal ünnepelt a helyi egyházközség. Vasárnap délelőtt 10 órakor volt az ünnepi búcsúi szentmise, amit Fodor József nagyváradi általános helynök mutatott be. Ezt követően pedig Fodor József helynök és Kövesdy Zsolt plébános felavatták a plébánia falán báró Bémer László plébános emléktábláját. Báró Bémer László ugyanis 1812 novemberében, éppen 200 éve érkezett plébánosnak és Nagykungerületi iskolaigazgatónak Kunszentmártonba és 1816-ig volt az akkor az Egri Főegyházmegyéhez tartozó város plébánosa.

1843-ban a nagymúltú és jelentős Nagyváradi Egyházmegye élére került. Arisztokrataként, főpapként tagja volt az országgyűlés főrendi házának. 1849. januárjában, amikor az osztrák hadsereg elfoglalta Pestet, a magyar katolikus püspöki karból csak ketten: Horváth Mihály

Zupkó Ágoston különben 1877-ben jászdózsai plébános lett, s a Kandra Kabos által szerkesztett *Adatok az egri egyházmegye történetéhez* című sorozatban megírta *Jászdózsa történetét*. Megtudjuk e feljegyzésekből, hogy 1859-ben is összeírták a plébániai könyvtárat, de annak listája, sajnos, nem maradt fenn napjainkra.

Az 1870. évi leltár tehát 1-ső és 2-dik könyvtárat emleget. E megosztásra nem tudunk magyarázatot adni, de a könyvtárakon belüli csoportosítást láthatóan tematikus és használati alapon alakították ki.

Az 1-ső könyvtár 1. sorában a tematikus csoport: „Különféle latin munkák 1-től 33-ig, 34-től 44-ig németek” ugyan nyelvi megkülönböztetést is tükröz, de dominálnak a teológiai munkák. A 2. sorban „Latin nyelvű egyházi beszédek 1-től 33-ig” található, ennek tematikája a címben van. A 3. sorban „Különféle latin munkák 1-től 442-ig”, dominánsan megint teológiai munkák. 4. sorban „Különféle magyar munkák 1-től 186-ig” – ez nagyon vegyes csoport: magyar és egyetemes történet, egyháztörténet, s széles értelemben vett vallási, teológiai könyvekkel. Az 5. sor „Különféle magyar munkák 1-től 72-ig” hasonló összetételű az előző csoporthoz. A 6. sor „Magyar egyházi beszédek 1-től 51-ig”. A 7. sorban nem részletezett „Különféle újságlapok csomagokban” álltak.

A 2-dik könyvtár 1. sorában belülről 1-től 41-ig, kívülről 42-től 85-ig különböző latin nyelvű munkák voltak. Az egyházi kötetek mellett klasszikus ókori latin auctorokkal (szerzőkkel) is itt találkozunk. (Látjuk, hogy a könyvek két sorban álltak a polcon.) A 2. sorban belülről 88-tól 110-ig, valamint kívülről 111-től 134-ig, a 3. sorban 138-tól 169-ig, a 4. sorban 170-től 197-ig, majd az 5. sorban 198-tól 223-ig, valamint a 6. sorban 224-től 245-ig szintén latin nyelvű munkák voltak.

csanádi és Bémer László váradi püspök követték a Debrecenbe vonuló országgyűlést. Bémer László első jelentős szereplése Debrecenben, 1849. március 15-én volt, amikor március idusának évfordulóját ünnepelte a város. Bémer László püspök szentmisét mutatott be a Szent Anna templomban. Azon részt vett a politikai és katonai vezetés, a városban tartózkodó országgyűlési képviselők, hivatalnokok és a nép, reformátusok és katolikusok egyaránt – szép példaként a nemzeti összefogásnak és az ökumenizmusnak.

Bémer püspök a szabadságharc alatt végig a nemzeti oldalon állt. Pénzzel és élelmiszerrel támogatta a honvéd csapatokat. Részt vett a trónfosztó országgyűlésen, és azt maga és papjai a szószekről hirdették ki. Ez volt legfőbb bűne.

1849 karácsonyán letartóztatták. Haynau megígérte neki, ha lemond püspöki címéről, akkor a további eljárást megszüntetik ellene. Amikor azonban ezt megtette, 1850. március 5-én felség sértés vádjával Pesten halálra ítélték. Haynau az ítéletet 20 évi, vasban letöltendő várfogságra módosította. A Vatikán közbenjárására a büntetést száműzetésre enyhítették. Házi fogságát egy Innsbruck melletti kolostorban töltötte. Fogsága alatt írta *Lelki Vezér* (megjelent Bécsben, 1851.) című imádságos könyvét. 1859-ben megvakult. Tíz év száműzetés után, 1860-ban engedélyezték hazatérését. Előbb Sátoraljaújhelyre költözött, majd unokahúgához Ungvárra, aki haláláig gondozta. 1862. november 7-én hunyt el. Ungváron temették el a római katolikus templom sírboltjában.

Szaniszló Ferenc nagyváradi püspök engedélyt szerzett a holttest átszállítására, és báró Bémer László püspök földi maradványait Ungvárról Nagyváradra hozatta, ahol 1862. december 15-én székesegyház sírboltjában temették el. Az öt végső nyugalomra kísérő hatalmas tömeg nemcsak a sziklaszilárd jellemű püspök emléke előtt tisztelgett, hanem a forradalom és szabadságharc eszméi mellett is hitet tett. Lásd még: KatLex I. 1993. 725.

Nézzük a statisztikát!

1. könyvtár	258	430
2. könyvtár	202	245

Mindösszesen: $258 + 202 = 460$ tétel alatt 675 könyv, amihez még folyóiratok, újságok jöttek.

Tanulságos mindezek nyelvi megoszlása:

német nyelvű 9 tétel alatt 10 könyv
francia nyelvű 1 tétel alatt 1 könyv
magyar nyelvű 191 tétel 309 könyv
latin 254 tétel alatt 355 munka

A nyelvi megoszlás tehát jól mutatja, hogy az egyház, de mellette a tudomány nyelve a 19. század közepéig elsősorban a latin volt.

Tematikailag az alábbi megosztást tapasztaljuk:

Teológia

Exegézis 2
Egyháztörténet – 13
Filozófia – 2
Logika – 2
Etika – 3
Morális – 6
Kanonjog – 4
Dogmatika – 2
Pasztorálteológia – 2
Gyóntatás – 1
Liturgiátörténet – 4
Retorika (prédikációk, homiliák) – 74
Lelkigyakorlatok – 2
(Hit)tankönyv – 8
Vallástörténet – 1
Szentek élete – 10
Összesen: 135

Egyházkormányzati – 1

beleértve a plébániai kormányzást, vezetést is – 3
körlevelek – 2
sematizmus – 2
apologetika (vegyes házasságok, protestánsok) – 12
misszió – 2
társulat – 3
hittan (tanítás) – 7
Összesen: 32

Szent István Társulat – 2

Világi jogi – 2

Magánjog – 6

Büntetőjog – 1

Történelmi

Egyetemes történet – 8

Óstörténet – 1

Magyar történelem – 6

Országgyűlések, törvények – 4

Jászkunság – 1

Összesen: 20

Politika

Pedagógia 2

Statisztikai – 2

Gazdasági

Vízszabályozás – 1

Méhészet – 1

Gazdálkodás, kertészet – 7

Állattenyésztés – 1

Összesen: 10

Szépirodalmi, klasszikus antik, középkor és kora újkor – 10

Írók életrajza – 1

Csokonay (!) poétikai munkái – 1

Más írók – 3

Új Magyar Múzeum – 26 kötet

Magyar nyelv és irodalom, irodalomtörténet, olvasókönyv – 3

Népkönyv – 3

Összesen: 21 + 26

(Különösen sok antik és középkori auctor van jelen könyveivel: Bonfini, Cicero, Erasmus, Horatius, Szent Jeromos, Livius, Martialis, Minucius Felix, Ovidius, Sallustius, Tacitus, Tertullianus, stb.)

Bölcsészettudomány

Földrajz (útleírás, utazás) – 5

Magyar Tudós Társaság névkönyve – 1

Természettudományi

Vegyes tartalmú – 6

Fizika – 2

Vegytan 1

Növénytan - 2

Állattan - 1

Összesen: 12

Gyógyászati

Általános – 1

Ember – 1

Állat – 2

Törvényszéki orvostan – 1

Lelkipásztorkodási gyógytan – 1

Összesen: 6

Szótárak, nyelvkönyvek

Német szótár – 2

Német grammatika – 1

Magyar nyelvtan – 1

Latin szótár – 1

Lexikon – 3

Kalendárium – 13

Az arányok világosan mutatják még így, a nem teljes vagy pontatlan statisztikai kiértékelés esetében is, hogy elsősorban teológiai könyvtárról van szó. Becslésem szerint több mint egyharmada, majdnem fele a könyveknek teológiai, egyházi jellegű (egyházigazgatási) nyomtatvány. A másik bő fele oszlik meg a fentebb említett egyéb területek között: világi jog, történelem, politika, pedagógia, statisztika, gazdaság, szépirodalom, bölcselet általában, természettudomány, gyógyászat/orvosi irodalom, nyelvtudomány között.

Az arányok kialakulásának történeti, társadalomtörténeti háttere – a katolikus restauráció folyamatában rejlik. A 17. század ennek klasszikus időszaka, ám az Alföldön ez a 18. század, ahonnan a török csak az 1600-as évek végén ment ki, s majd csak a Rákóczi szabadságharc utáni, az 1710-es évektől lesznek az újjáépítésre minden tekintetben alkalmas, békés viszonyok. Ennek meghatározója a jezsuita lelkiség. Nem véletlenül találunk a latin és a magyar nyelvű teológiai művek között annyi magyar és külföldi jezsuita szerzetestől származó könyvet. Van még néhány 17–18. századi klasszikus ferences szerző, pl. Telek József⁷, aki egy időben a szeged-alsóvárosi kolostorban élt.

⁷ Telek József, Szerafikus szent Ferencz-rendi szerzetes, bölcseleti és teológiai tanár, utóbb a váci rendház főnöke, szül. 1716. Tárnócson (Nógrádm.); 19 éves korában lépett a rendbe s a próbaévet 1736. a szécsi klostromban töltötte; teológiai tanulmányainak végeztével bölcseleti, majd teológiai tanár volt; később azonban az egyházi szónoklati pályára lépett, melyen Kecskeméten és más helyt is jó híre tett szert. Meghalt 1772 után.

Munkái közül megemlítjük: Tizenkét tsillagú korona. Apocal. 12. vers 1. Azaz: az Isten szerelmes szent anyjának, angyalok hatalmas királynéjának magyar hazánk nagy aszszonyának, a makula nélkül fogantott szűz Máriának esztendőbeli tizenkét ünnepeire egybe-szedetetett prédikáziók; melyeket egynéhány esztendőök folyamlása alatt, már királyi, már mezővárosokon az Isten szent anyját híven tisztelő magyar néphez, egyedül fiúi ajtatosságból, élő nyelvélvel prédikállott: most pedig részre osztván, világosságra botsátott. Buda, 1769.

Coronae Mariannae tomus II. Az az a boldogságos szűz Mária tizenkét tsillagú koronájának vagy tizenkét ünnepeire tsillag-sugárok gyanánt el-osztatott prédikázióknak II. része, melyben az utolsó hat tsillagokat, vagy ünnepeket, egymást követő szép rendel, öszvefűzőgette, és a magyar népnek hasznára világosságra botsátotta. Vác, 1772.

Emellett sok egyházmegyei vonatkozású kiadványt találunk, legtöbbet akkor még Egerből, az egyházmegye központjából, ami 1809-ig püspökség, utána – Rozsnyó, Kassa, Szatmárnémeti püspökségének megalakítása után – érsekség volt, s Kunszentmártonnak egyházmegyei székhelye. Az egyházmegye papságát itt képezték ki, jórészt az itteni középiskolák adták az utánpótlást, az itteni püspöki/érseki döntések határozták meg az egész egyházmegye életét, s az élet folyamatait, ezek tematizálták az akkori fontosnak tartott eseményeket, mai szóval a közbeszédet. Kunszentmártonból ide jártak hivatalos egyházi ügyben.

A katolikus restaurációnak egyik fontos összetevője volt a katolikus hit- és egyházvédelem, valamint a rekatolizáció. Ennek legnépszerűbb műveinek egyike a *Makula nélkül való tükrök* című, számos kiadást megért könyv volt.⁸ Ehhez társultak a korszerű tudományos (történeti, természettudományi, irodalmi stb.) ismeretek még.

A rekatolizációról a magyar történetírás sokáig úgy gondolta, hogy a főurak rekatolizációját jelenti, s ezért a vidék visszatérítésével függ össze. A városok, főleg az Alföldön azonban meg tudták őrizni protestáns, főleg református dominanciájukat. Ez azonban csak részben igaz. Az újabb kutatások, különösen Molnár Antal írásai világosan kimutatták, hogy a katolikus restauráció a 17–18. századi magyarországi mezővárosokban is jól haladt.⁹

Ám ez a hitvédelem, s protestáns ellenesség nem jelentette azt, hogy bizonyos protestáns szerzők művei ne lettek volna meg a kunszentmártoni plébániai könyvtárban! A rekatolizáció eszközei ugyanazok voltak, mint a protestáns hit- és egyházvédelemnek: az iskola és a könyv. Ezt látjuk visszatükröződni a kunszentmártoni plébániai könyvtár anyagában is.

A könyvtár nem teológiai tudományos, hanem kegyességi olvasmány része mind hangsúlyosabb lett az 1870-et követő évtizedekben, különösen a 20. században. Ennek egy jó része is kegyességi irodalom. Ezzel az időszakkal most nem foglalkozom.

Megtudjuk néhány esetben a könyvtár kialakulásának egyes epizódjait: a possessori bejegyzések erre következtetni engednek – csak át kellene őket tanulmányozni figyelmesen. Ezt az összefüggésrendszert hívja a kutatás a könyvek proveniencia kutatásának, azaz egy könyvtárba kerülésük története feltárásának.

Különösen sokszor tűnik fel tulajdonosként Trangoss István dévaványai plébános, sőt, több bejegyzés szerint még káplán különböző járszági, egyáltalán egri egyházmegyes helyeken. Ki volt ő? Valószínűsíthetően Trangoss

Úr napi két zöld ágak. Az az: az oltári nagy szentségnek valóságát bizonyító úr napi két beszélgetések, melyeket Kecskemét mező városának piaczn az Úr Jézus juhainhoz élő nyelvével nyújtott... U. ott, év n.

⁸ Molnár Ujfalusi Judit (divék-ujfalusi), szűz szent Klára szerzetében levő apáczafejedelemasszony Nagyszombatban, U. András báró leánya. Munkája: *Makula nélkül való tükrök. Melly az üdvözítő Jesus Krisztusnak és szent Szülőinek életét, úgy keserves kinszenvedését és halálát adgya elé. Cseh nyelvből magyar nyelvre fordított. Nagyszombat, 1712. (Névtelenül. 2 kiadás. 1722., 3. k. 1746. U. ott. Újabb kiadásai: Buda, 1805. Átdolgozta Fejér György; azóta is több kiadást ért, így Budapesten 1893., 1903 és 1904.)* Lásd még: *Makula nélkül való tükrök való tükrök...* Faksimile kiadás, 2015.

⁹ MOLNÁR 2005.

József testvére, aki 1832–1836 között előbb káplán, majd 1844–1858 között városunk plébánosa volt. Itt hunyt el, s itt is van eltemetve a Felső-temetőben. A korábbi plébánosok nevei közül csak az 1807–1812 közti plébános, Majzik János nevét említem, de át kell nézni minden könyvet, s kiírni a bennük található tulajdonosi (possessori) neveket. Ez még elvégzendő feladat!

A könyvtár használatáról néhány gondolat!

Egyes könyvek bejegyzéseiből a könyvtár működéséről is meg lehet tudnunk néhány adatot – kölcsönzés, konkrét használat prédikációkhoz, ami legmeglepőbb: a gazdálkodáshoz!

Az 1970-es években erről írtam egy rövid tanulmányt már, ami a túrkevei múzeum fennállásának 30. évfordulójára kiadott múzeumi évkönyvben jelent meg. Két könyvben ugyanis, az egyik a *Baromorvosi könyv*, a másik pedig a *Jó Gazda-ember*, vannak ilyen bejegyzések.

A *Baromorvosi könyv* négy nagyobb fejezetből áll: első részben a lovak, a másodikban a szarvasmarha, a harmadikban a juhok, a negyedikben a disznók nyavalyái ellen találunk gyógymódokat, gyógyszereket.¹⁰

A könyvben egy kisalakú, kétrét hajtott papírlap található, betegségekre, gyógyításokra utaló feljegyzésekkel. A jegyzetek írója valószínűleg Trangoss István dévaványai plébános lehetett. Benne hét konkrét betegség gyógyításáról szóló adatok. Két betegségnél utalás olvasható a könyv 76. (6. betegség) és 122. oldalára (7. betegség).

A *jó gazdaember ...* című könyv¹¹ kéziratos bejegyzései azt igazolják, hogy a könyvet alkalmanként kikölcsönözték. Kézírással a következő bejegyzéseket találjuk: „olvastam Hegedűs Ferencz 1885 december 27. (?) Kihoztam január 11-ikén Doba Johákim (?) Beadta május 7-dikén 1888 évben”.

Mindez jól illeszkedik abba az ismert keretbe, miszerint mind a lelkészek, mind a tanítók gazdálkodtak is, szükségük volt tehát állattenyésztési, állatorvóügyi, földművelési stb. ismeretekre. S ezek egyik forrása a közös plébániai – iskolai, vagy plébániai könyvtár volt. A tanítók közül Veress Jánosról tudjuk, hogy a kunszentmártoni lakosság körében ő honosította meg a kaptáras méhtartást és a korszerű gyümölcsstermesztést.¹²

¹⁰ Angyalffy Mátyás András, a keszthelyi Georgikon tanára s a magy. tud. akadémia lev. tagja, született 1776. február 5. Naszályon, Komárommegyében. Korán végezvén tanulmányait, a latin és görög nyelven kívül Európának csaknem minden művelt nyelvét elsajátította. Egyik legnemesebb ház bízta meg őt örököse nevelésével, mint Báthly irja. Festetics György gróf 1818-ban hívta meg tanárnak Georgikonába, hol őt évig működött. Innen 1823-ban kilépve, Pestre jött és egészen az irodalomnak szentelte idejét. A m. tudom. akadémia őt, ki már több gazdasági társaság oklevelével tiszteltetett meg, 1832. márcz. 9. levelező tagjai sorába igtatta. Meghalt 1839. márcz. 17. Pozsonyban nagy szegénységben. Munkatársa volt a Közhasznú Esmeretek Táranak. Munkái között van a *Közönséges baromorvosi könyv*. Kassa, 1836. (Névtelenül.) Lásd még: BARNA 1981.

¹¹ Fekete Gergely (kőhalmi). Munkája: *A jó gazda-ember, vagyis oly hasznos könyvecske, melyben a szorgalmatos és gondos gazdáknak számokra, az ő házaikban, házaik körül és külső gazdaságjokban sok előfordulandó hasznos dolgok feljegyeztenek. Anglus nyelvből magyarra ford....* Pozsony és Pest, 1798. és 1804. (Whatmann I. munkája után.)

¹² JÓZSA [1967] passim

Befejezésül nézzük meg, hogy viszonyul a kunszentmártoni plébániai könyvtár a 19. század plébániai könyvtáraihoz!

Kevés ilyen kutatásról tudunk beszámolni. Egyik példánk Kurbély György veszprémi püspök, aki az 1815 és 1817 közötti három esztendőben canonica visitatio formájában végiglátogatta egyházmegyéjét, minden esztendőben egy-egy politikai vármegyéhez tartozó részét: azaz Veszprémet, Zalát és Somogyot. A látogatást előkészítő püspöki intézkedés rendelte el, hogy a plébánosok könyvjegyzék formájában összeírást készítsenek külön a plébániai könyvtár és külön saját könyvanyaguk állományáról. Az összesen 210 plébániát számláló egyházmegye 22 szerzetesi plébániájára a püspöki rendelkezés nem terjed ki, 21-nek a könyvjegyzéke pedig nem maradt fenn; a meglevő 167 plébániai, illetve plébánosi könyvtár könyvlajstromának anyagát dolgozta fel statisztikailag és elemezte nyelvileg, tartalmilag Hermann Egyed jászóvári premontrei kanonok és Éberhardt Béla piarista szerzetes.

Elemzésük szerint az összeírt 14.698 könyvből 7167 a plébániai könyvtárak, 7531 pedig a plébánosi magánkönyvtárak állományában volt. 60 plébánián 100 kötet feletti a könyvek száma, s közülük néhány jelentékenyebb könyvanyaggal rendelkezett: pl. a somlóvásárhelyi 144, a kéthelyi 145, a bezerédi 159, a veszprémi 275, a felsőőrsi 284, a kapornaki pedig 299 művel.

Az egyházmegye plébánosainak magánkönyvtárai közül kiemelkedett Ruszek József keszthelyi apátplébánosé, a kor ismert írójaé, aki 15 éven át veszprémi teológiai tanár is volt, kb. 1200 kötetével; továbbá Horváth János kanonoké, aki szintén jelentékeny író és az első magyar nyelvű egyházi folyóirat, az *Egyházi Értekezések és Tudósítások* alapítója; ő főleg tudományos munkákat gyűjtött és 24 német nyelvű filozófiai és teológiai folyóiratra fizetett elő, s halála évében, 1835-ben – mint székesfehérvári püspök – már kb. 10.000 kötettel rendelkezett.

E két kiemelkedő gyűjtemény mellett számos vidéki plébánosnak volt még jelentékeny magánkönyvtára, köztük azoknak, akik korábban mint teológiai tanárok működtek, vagy a püspökségen, Veszprémben teljesítettek egyházi szolgálatot: így pl. Tomor János marcali plébános (187 mű kb. 350 kötetben, fele részben teológiai, fele részben szépirodalmi munkák), vagy Waldstein Ferenc attalai esperes (kb. 200 kötet, köztük sok népszerű orvosi munka), továbbá azoknak, akik az egyházi szemináriumokat II. József alatt felváltó ún. generális szemináriumokban kaptak janzenista, jozefinista, sőt racionalista szellemű teológiai képzést és ösztönzést további önművelésükre: a bakony-szentlászlói plébános (151 könyv; teológiai tankönyvek mellett gazdag gyűjtemény a kor magyar szépirodalmából), a kiskomáromi plébános (144 mű), az ugodi plébános és a csóti prépost (kb. 180-180 mű), vagy a göllei plébános (320 mű, kb. 750 kötetben).¹³

A kunszentmártoni plébániai könyvtár első nagyobb veszteségét az 1919-es tanácsköztársaság idején szenvedte el. Majd a második világháborús front okozott nagy károkat. De említhetjük a papi nemtörődömséget, vagy a rokokó, örökösök mohóságát is.

¹³ V.ö.: FÜLÖP Gábor – digitális forrás!

Az egyház mai álláspontja szerint megfelelő szakemberek bevonásával megszerezni kell a plébániákon meglevő levéltárakat, régi okmányokat és a plébánia könyvtárát. Mindezekről pontos kimutatást kell küldeni a főegyházmegyei levéltárba. Fontos és értékes okmányokról fénymásolatot (digitális másolat) kell készíteni, amiből egy példány a főegyházmegyei levéltárba kerül, egy pedig az esperesi kerület megfelelő plébániáján legyen összegyűjtve, hogy elérhető legyen az érdeklődők számára. Az értékesebb plébániai levéltárakat, könyvtárakat, múzeumrészlegeket kötelező módon biztonsági berendezésekkel kell felszerelni.

A II. vatikáni zsinat *A szakrális művészetről* szóló dokumentációjában a főpásztorok különös figyelmébe ajánlja, ami vonatkozik minden plébánosra is: „...Gondosan ügyeljenek arra, hogy a szent fölszerelésből és az értékes műalkotásokból, mint az Isten háza ékességeiből, semmit áruba ne bocsássanak vagy veszendőbe menni ne engedjenek.”¹⁴

Reméljük, hogy a felmérés, leltározás után a kunszentmártoni plébániai könyvtár és gyűjtemény megmarad, fennmarad, gyarapodik, és szolgálja nemcsak az itteni lelkipásztorokat, hanem a helybeli híveket is!

IRODALOM

BARNA GÁBOR

- 1981 Baromorvosi könyvek - népi állatorvoslás. Nagykunsági adatok a népi állatorvosláshoz. In: DANKÓ Imre (szerk.) *Emlékkönyv a túrkevei múzeum fennállásának 30. évfordulójára*. Túrkeve, 183-191.

DÓSA JÓZSEF – SZABÓ ELEK

- 1936 *Kunszentmárton története. I. Kunszentmárton*.

JÓZSA LÁSZLÓ

- [1968] *A kunszentmártoni nagyiskola története 1838–1968*. Kunszentmárton.

KatLex = *Magyar Katolikus Lexikon I.* Szent István Társulat, Budapest, 1993.

Makula nélkül való tükör ...

- 2015 *Makula nélkül való tükör ...* Utószót írta: Frauhammer Krisztina. Pytheas Könyvműhely és MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Budapest.

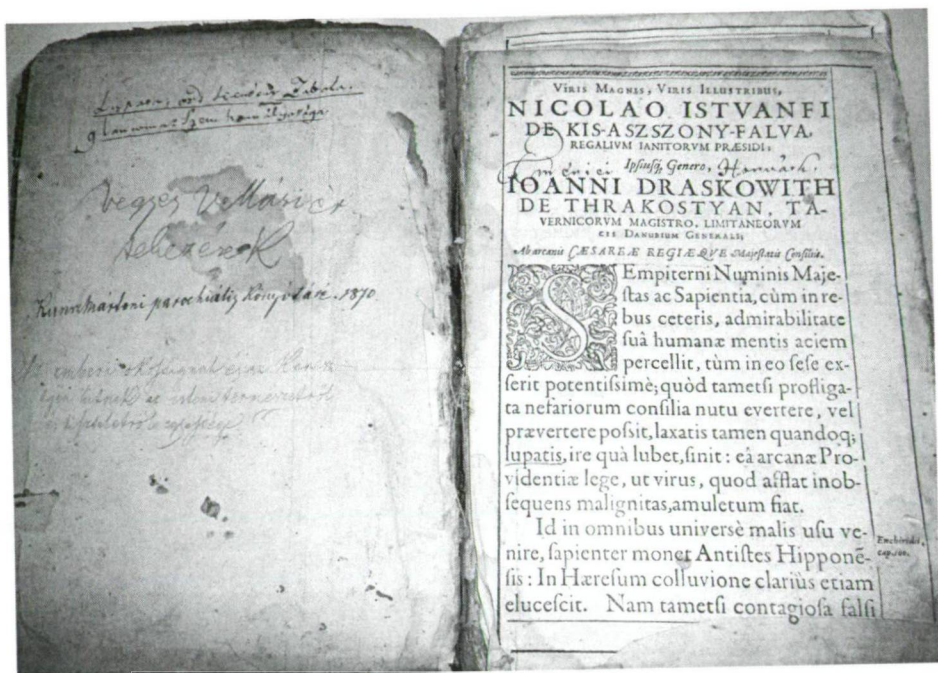
MOLNÁR ANTAL

- 2005 *Mezőváros és katolicizmus*. METEM Könyvek, Budapest.

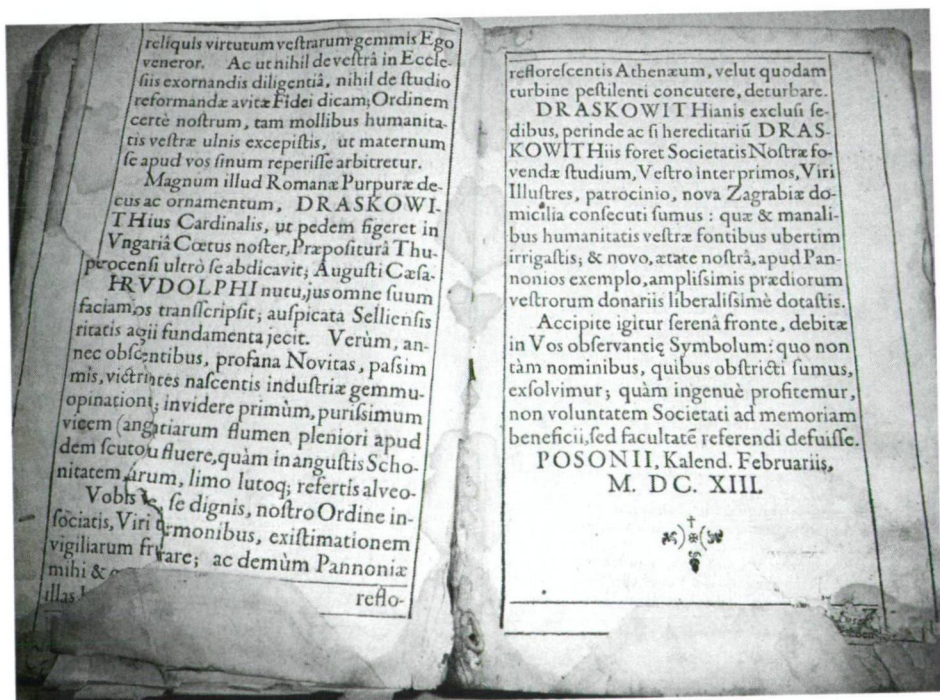
Digitális források:

- mek.oszk.hu/01600/01608/01608.rtf = Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.

¹⁴ A gyulafehérvári egyházmegyei zsinat határozataiból.

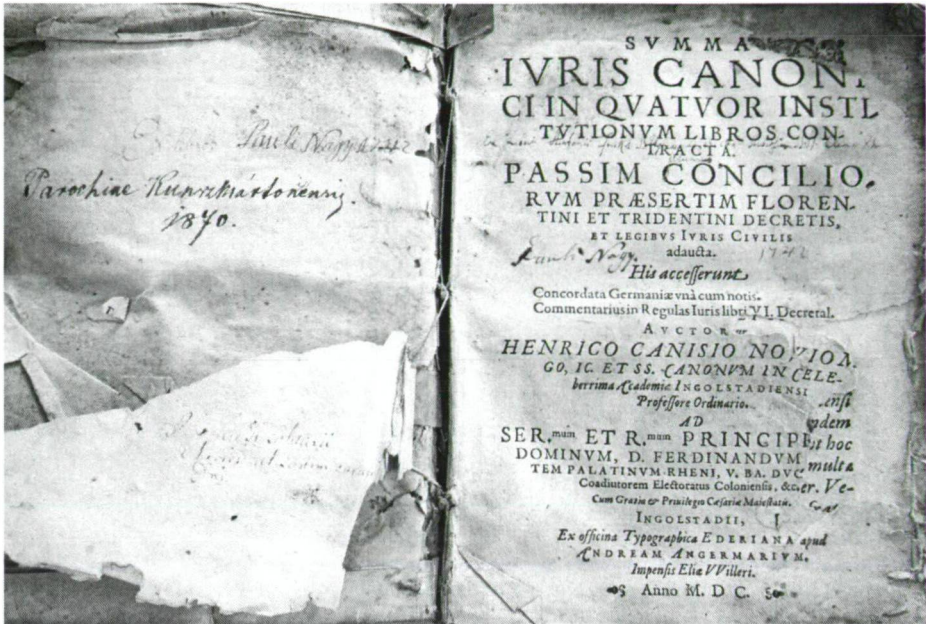
1. kép: Pázmány Péter Igazságra vezető kalauzának első kiadása, ajánlás

2. kép: Pázmány Péter Igazságra vezető kalauzának első kiadása, Pozsony, 1613

EXAMEN
EPISCOPORVM.
ET EORVM QVI APPROBANDI SVNT
Ad administranda Sacramenta, vel Et examinandis Examinatoribus,
Iudicibus Ecclesiasticis, Advocatis, & Procuratoribus.
CONTINENS OMNES DECISIONES IVRIS CANONICI.
Et Materias Sacramentalium, Confessarum, & Decretalium Sacri Concilii
Tributorum omnia claustra, & breuiter per interrogationem,
et Responsum quomodo solui debeat.
Auctore Illustrissimo, & Reuerendissimo Domino
D. HIERONYMO VENERO, ET LEYVA.
Archiepiscopo, & Episcopo Metropolitano Vniuersitatis Regalis, & Dominio eiusdem Curiae,
et totius Sacerdotii, & Episcopi Albari de la Sey, & Canonici S. Iacobi Compostellae, Confessorio
Sancie Inquisitionis, Ordinario Segoviano, Regio Capellano, Maestro, &
Monsieur Sacerdos Lince de Ayala, &c. quatuor latus proditoris.
MCM.
AD ILLUSTRISSE ET REVERENDISSE DOMINVM
IO. FRANCISCVM MAVROCENTVM
Venetiaram Patriarcham, Dalmatiaeque Primatem, &c.
Commissarius
S. Sebastiani
Lobano.
Spelling
Lobano
1714.
VENETIIS, Apud Berraos, M. DC. XLV.
SUPERIORVM PERMISSV. AC PRIVILEGIO.

194

5. kép: Summa Juris Canonici..., Ingolstadt, 1600. Az első kunszentmártoni születésű pap, Nagy Pál plébános (1756–1775) könyvtárából

X 218095

A TANULMÁNYOK EREDETI MEGJELENÉSI HELYEI

1. Adatok a kunszentmártoni iparosság és az egyház kapcsolatához a XVII–XX. században. In: BERECSKI Ibolya – SZABÓ László szerk. *Kunszentmárton és a Tiszazug kisipara*. Damjanich János Múzeum, Szolnok, 1982. 329–341.
2. A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3. 1992. 209–244. – Új képekkel jelenik meg.
3. Vezetők és vezetettek. Társadalmi rétegek, nemek, életkori csoportok és szerepek egy laikus vallási társulatban. Kéziratból, itt jelenik meg először. (Angol nyelvű változata megjelent: *Leaders and the Led. Social Strata, Genders, Age Groups and Roles in a Lay Religious Society*. In: BARNA Gábor: *Saints, Feasts, Pilgrimages, Confraternities / Heilige, Feste, Wallfahrten, Bruderschaften. Selected Papers / Ausgewählte Schriften*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 47. A vallási kultúrakutatás könyvei 15. Szeged, 2014. 363–376.)
4. Kereszt- és harangtársulatok Kunszentmártonban. In: KOTHENCZ Kelemen (szerk.) *Határjelek és hagyásfák. A hetvenedik életébe lépő Básth János tiszteletére írott tanulmányok*. Bajai Dolgozatok 18. Baja, 2014. 582–595. – Itt új képekkel jelenik meg.
5. Egy 19. századi szentember – Örkös József. In: *A test és a lélek orvosai. Grynaeus Tamás emlékkönyv*. KERESZES Ibolya közreműködésével szerkesztette: BARNA Gábor és KÓTYUK Erzsébet. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 33. A vallási kultúrakutatás könyvei 1. Szeged, 2013. 108–119. – Új képekkel jelenik meg.
6. Díszített oltárok. A templomdíszítés vázlatkönyve. A theatrum sacrum kulisszái. In: BUBRYÁK Orsolya szerk. *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Budapest – MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat Kiadó, 2010. 797–804.
7. A mesterszállási templom építésének története. In: BARNA Gábor (szerk.) *Mesterszállás. Fejezetek a község történetéből*. Mesterszállás Község Képviselőtestülete, Mesterszállás, 1995. 131–149.
8. Katolikus temetők térhasználat a 19–20. században. (A kunszentmártoni r.k. temetők példájával) – Kéziratból, itt jelenik meg először.
9. A kiskunsági Mária-szobrok eredetéről. *Néprajzi Értesítő* LXXV. 1993. 207–214. – Új képekkel jelenik meg.
10. A „magyaros” Szent Erzsébet. In: Tüskés Anna (szerk.) *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp*. CentArt Egyesület, Budapest, 2009. 387–392.
11. A szakrális környezet tárgyai Kunszentmártonban. Vallási néprajzi 3. Szerk. Dankó Imre – Küllös Imola, Budapest, 1987. 218–233
12. A toronygomb titka. Kéziratból, itt jelenik meg először (Részlete megjelent: Emlékirat Kunszentmárton, 1848. június 21. In: ÖRSI Julianna *A Nagyikunság 1848–49-ben*. Barbaricum Könyvműhely, Karcag, 64–69.)
13. Plébánia könyvtára – kincseink. Kéziratból, itt jelenik meg először. Előadásként elhangzott a Plébániai esték sorozatában.

Kunszentmártonnak, a „Dicsértessék városának” vallási élete nagyon színes és gazdag volt egészen a 20. század közepéig. Több területen végeztem eredeti forrásfeltárást, részben a néprajz sajátos módszerével, kunszentmártoni és mesterszállási terepkutatással (interjúk, megfigyelés), részben pedig írásos történeti források vallási néprajzi szempontú értelmezésével és elemzésével. E kutatások gerincét a helyi vallási társulatok (céhek, rózsafüzér társulat, más vallási társulatok) és a vallási élet szervező egyéniségei (előénekesek, kántorok, oltárdíszítők) jelentették és jelentik.

Egyedülálló szerveződés a kunszentmártoni kereszt- és harangtársulat. A magánáhítatban nagyon sok egyéni kezdeményezés jelen volt. Egy-egy kor lelkisége visszatükröződött a szakrális környezet tárgyi emlékeiben is. Az 1848-as forradalom és szabadságharc helyi történéseibe enged bepillantást a toronygombírat, nemzeti érzelmünkről tanúskodik a „magyaros Szent Erzsébet” kép, s meglepődve látjuk a 19. századi plébániai könyvtár gazdaságát! Gazdag emlékanyaga van a három évszázados máriaradnai „nemzeti” zarándoklatunknak.

A különböző tanulmánykötetekben, folyóiratokban megjelent, ezért nehezen hozzáférhető írások jól mutatják őseink vallási buzgóságát, áldozatkészségét és megújulásra törekvését. Felelősségérzetüket egyházuk, templomuk és elődeik hagyományának fenntartásáért, hitük továbbadásáért. Ezzel embertársaikat és Isten nagyobb dicsőségét szolgálták! Volna mit tanulni tőlük!

Barna Gábor

